

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KARABAĞNAMELER ÇERÇEVESİNDE KARABAĞ'DA
SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zühre Nur PEHLİVAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

HAZİRAN - 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

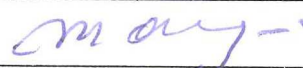
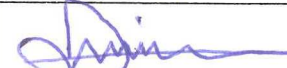
**KARABAĞNAMELER ÇERÇEVESİNDE KARABAĞ'DA
SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zühre Nur PEHLİVAN

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

“Bu tez 24/04/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Mehmet Alparçay	BAŞARILI	
Doc. Dr. M. Bilal Çelik	Basarılı	
Doc. Dr. Dincer Koc	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

ZÜHRE NUR PEHLİVAN

24.06.2016

ÖNSÖZ

Stratejik açıdan önemli bir mevkide bulunan Karabağ bölgesi, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Karabağ coğrafi önemi nedeniyle, birçok devletin hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Söz konusu bölge Karabağ Hanlığı'nın kurulmasıyla bağımsızlığına kavuşmuş ve bu bağımsızlık Rus işgaline kadar devam etmiştir. Bu çalışma, Karabağnameler çerçevesinde Karabağ Hanlığı'nın kuruluş yıllarından başlayıp Rus işgaline kadar ki olayları ele almaktadır. Karabağnameler ve diğer kaynaklar ışığında Karabağ'ın siyasi tarihi incelenmiştir.

Tez çalışmamda araştırmadan yazım aşamasına kadar bilgi ve tecrübeleriyle bana her zaman yol gösteren ve yanımda olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca maddi-manevi desteğini ve anlayışını hiçbir zaman esirgemeyen annem Nezihe Pehlivan'a, babam Reşat Pehlivan'a ve dayım Nuri Başlandı'ya sonsuz teşekkürler.

ZÜHRE NUR PEHLİVAN

24.06.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KARABAĞ'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE HANLIK KURULMADAN ÖNCEKİ DURUM	7
1.1. Karabağ Adı	7
1.2. Karabağ'ın Coğrafi Özellikleri	8
1.3. İlk ve Orta Çağlarda Karabağ	12
1.4. Karabağ Hanlığı'nın Kuruluşu Sırasında İran'ın Vaziyeti	19
BÖLÜM 2:KARABAĞ HANLIĞININ KURULUŞ AŞAMASI VE PENAH ALİ HAN DEVRİ.....	24
2.1. Penah Ali Han'ın Menşei	24
2.2. Penah Ali Han'ın Hanlığı Kurma Çalışmaları	25
2.2.1. Hanlığı'nın Kurulmasından Sonra Penah Ali Han'ın Faaliyetleri	28
2.3. Penah Ali Han ve Müttefiklerinin Hapsettirilmesi.....	36
2.4. Urmiye Hakimi Fetali Şah ile Penahali Han Arasındaki İlişkiler	37
2.5. Penah Ali Han'ın Ölümü.....	40
BÖLÜM 3: İBRAHİM HALİL HAN DÖNEMİ	42
3.1. İbrahim Halil Han'ın Tahta Geçişi.....	42
3.2. Molla Penah Vakıf	43
3.3. Ağa Muhammet Şah'ın İran Tahtına Çıkışı	46
3.3.1. İbrahim Han ile Ağa Muhammet Şah Arasındaki İlişkiler	47
3.4. Ağa Muhammet'in Ölümü	53
3.4.1. Ağa Muhammet Şah Ölümünden Sonraki Vaziyet	54
BÖLÜM 4: İBRAHİM HAN DÖNEMİ'NDE KARABAĞ HANLIĞI, RUSYA VE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	56
4.1. Fetali Şah'ın Tahta Çıkışı	56

4.1.1. Fetali Şah ile İbrahim Han Arasındaki İlişkiler	56
4.2. Rusya'nın Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri	57
4.2.1. 1805 Kürekçay Antlaşması	60
4.2.2. Kürekçay Antlaşması'ndan Sonra Meydana Gelen Olaylar	61
BÖLÜM 5: MEHDİ KULU HAN'IN TAHTA ÇIKIŞI VE KARABAĞ HANLIĞI'NIN DAĞILIŞI.....	65
5.1. Mehdi Kulu Han'ın Tahta Çıkışı	65
5.2. Rus-İran Mücadelesi ve Gülistan Antlaşması	65
5.2.1. Türkmençay Antlaşması	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	71
ÖZGEÇMİŞ.....	75

Tezin Başlığı: Karabağnameler Çerçevesinde Karabağ'daki Siyasi ve Askeri Gelişmeler

Tezin Yazarı: Zühre Nur PEHLİVAN **Danışman:** Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

Kabul Tarihi: 24.06.2016

Sayfa Numarası: iv (ön kısım)+75 (tez)

Bilimsel: Tarih

Alan: Yeniçağ Tarihi

Hakim bir noktada yer alan Karabağ bölgesi, birçok devletin dikkatini çekmiş ve egemenliği altına girmiştir. Söz konusu bölgeye hakim olan devletlerden bir tanesi de Safevi Devleti'dir. Nadir Şah'ın iktidarının sonlarına doğru Safevi Devleti'nde görülen zayıflama, hanlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hanlıklardan biri olan Karabağ Hanlığı, Nadir Şah'ın ölümünden sonra kurulmuş ve Rus işgaline kadar bağımsızlığını sürdürmüştür. Penah Ali Han, önce Nadir Şah'a karşı hakimiyet mücadelesi vererek daha sonra da etraftaki hanlıkları egemenliği altına alarak Karabağ Hanlığı'nı kurmuştur. Penah Ali Han'dan sonra tahta çıkan İbrahim Halil uzun süre iktidarda kalmış ve sınırları genişletmiştir. İbrahim Han dönemi bir yandan başarılarla dolu geçerken Rusların Kafkasya'ya doğru ilerlemesiyle durum değişmiş ve hanlık Rusya'ya bağlanmıştır. 1805 Kürekçay, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları, Karabağ Hanlığı'nı Rusya'ya bağlı hale getirmiştir. Bu çalışma, Penah Ali Han'ın, Hanlığı kurma mücadeleleri ile başlayıp İbrahim Han dönemi ve sınırların genişletilmesi ile devam edip Rusya'nın Kafkasya'ya ilerlemesi ve Türkmençay Antlaşması ile sona ermiştir. Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Ermeni Devleti kurmayı amaçlayan Rusya, Kafkasya bölgesine Ermenileri yerleştirerek nüfus çoğunluğunu sağlamalarına zemin hazırlamıştır. Yerleşilen yerlerden biri olan Karabağ bölgesinde bu antlaşmadan sonra Rus ve Ermeni işgali başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Karabağ Hanlığı, Kürekçay, Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları

Topic of the thesis: Political and military Improvements in Karabakh within the framework of Karabakh Renovations

Author: Zühre Nur PEHLİVAN

Supervisor: Professor Mehmet ALPARGU

Date: 24.06.2016

Nu. of Pages: iv (pre text)+75(main body)

Department: Tarih

Subfield: New Age History

Karabakh region located in advantage point attracted the attetion of many governments and fell under the sovereignty of them. One of the governments having vantage points is Safevi state. Though the end of Nadir Shah power, the weakening of Safevi State resulted in the appearing of the khanates. Karabakh khanate, one of these khanates, was founded after the death of Nadir Shah and went on its independency until the invasion of Russia. Penah Ali Khan founded Karabakh Khanate, first fighting against Nadir Shah for sovereignty and then taking the khanates around under sovereignty. İbrahim ascending the throne after Penah Ali Khan was on the throne for a long time and extended the territories. On one hand, while the period of İbrahim Khan took achievements, on the other hand, the situation changed with the movement of Russia towards Caucasia and the khanate was taken by Russia. The treaties in 1805 Kürekçay in 1813 Gülistan and in 1828 Türkmençay caused Karabakh Khanate to be dependent to Russia. This study started with the struggle of Penah Ali Khan for founding the khanate; went on İbrahim Khan period extending the territories and finished the movement of Russia towards Caucasia and the treaty of Türkmençay. After the treaty of Türkmençay, Russia aiming at founding an Armenian state prepared the ground for making the Armenians became majority, dorniciling the Armenians in the region of Caucasia. In Karabakh region, one of the inhabited places, Russian and Armenian invasion started after this treaty.

Key words: Karabakh, Karabakh Khanate, Kürekçay, Gülistan and Türkmença Treaties.

GİRİŞ

Çalışmamızı şekillendiren ve Karabağ Hanlığı için önemli kaynak olan Karabağnameler, bölgenin tarihini aydınlatmada son derece önemlidir. Kroniklerin içeriği kadar nasıl ve neden yazıldığını bilmek, Karabağ Tarihi'ni iyi analiz edebilmemiz açısından değerlidir.

Karabağnameleri tasnif ederken neşri esas tutulmak suretiyle şu şekilde sıralamak mümkündür: Mirza Adıgüzel Bey'in "Karabağname", Mirza Cemal Karabağlı'nın "Karabağ Tarihi", Ahmet Bey Cevanşir'in "Karabağ Hanlığı'na Dair", Mirza Yusuf Karabaği'nin "Tarih-i Şerif", Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu'nun "Penah Han ve İbrahim Han'ın Hakimiyetleri ve O Zamanki Hadiseler", Mirza Rahim Fena'nın "Tarih-i Cedit-i Karabağ", Baharlı'nın "Ahvalat-ı Karabağ", Hasan İhfa Alizade'nin "Şuşa Şehri'nin Tarihi", Hasan Ali Karadaği'nin "Karabağ Vilayetinin Kadim ve Cedit Keyfiyyet ve Övzaları" (Keyfiyyet-Kalite, Övza-Durum), Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un "Gülistan-ı İrem" olmak üzere 10 tanedir.

Karabağname yazarlarından biri olan Mirza Adıgüzel Bey eserini General Kolubyaki'nin oğlu Podpolkovnik'in isteği üzerine yazmıştır. Rusya'nın Karabağ bölgesine girmesiyle Podpolkovnik bölgenin tarihine ilgi duymuş ve Mirza Adıgüzel Bey'den bir eser kaleme almasını istemiştir. Mirza Adıgüzel Bey ile ilgili değinmemiz gereken önemli konulardan biri de yazarın Ağa Muhammet Şah'ın 1795 yılında gerçekleştirdiği Şuşa Seferi'nin tanığı olmasıdır. Bu durum eserin değerini arttırmaktadır. Mirza Adıgüzel Bey'in eseri 12 bölümden oluşmaktadır. Bu eserde, Nadir Şah zamanındaki olaylar, Şah'ın ölümünün akabinde meydana gelen hadiseler, Penah Ali Han dönemi, İbrahim Han dönemi ve 1828 yılına kadar olan olaylar yer almaktadır. Mirza Adıgüzel Bey Rusya'nın Tiflis bakanı Kavalenski'nin yanında çalışmış ve Lisaneviç'in yanında tercümanlık yapmıştır. Bunun yanı sıra Rus-İran savaşlarının olduğu süre içerisinde Mirza Adıgüzel Bey, askeri bir görev olan Kapitanlığa getirilmiştir. Mirza Adıgüzel Bey'in Rusya ile olan yakın ilişkisi eserine de yansımıştır. Nitekim söz konusu yazarın eserinde, İran hükümdarlarına karşı nefret

içeren söylemler varken Rus İmparatoruna karşı sempatik bakış açısı gözlemlenmektedir. Adıgüzel Bey 1848 yılında vefat etmiştir.¹

Mirza Cemal Karadağlı, 1773'te Hocalı köyünde dünyaya gelmiş, Şuşa'daki Mollahane'de eğitim almıştır. Cemal'in babasının adı Mehmet Han Bey'dir. Mehmet Han Bey, Ağa Muhammet Şah'ın düzenlediği Şuşa Seferi'nde İran'a karşı savaşmıştır. Bu durum İbrahim Han'ın taktirini kazanmış ve Mirza Cemal'in yolunu açıp vezirliğe kadar yükselmesinde etkili olmuştur. Mirza Cemal eserinde, Penah Ali Han'ın ve İbrahim Han'ın iç ve dış güçlerle olan mücadelelerini anlatmıştır.² Rızakulu Bey, Mirza Cemal'in oğludur. Babasının yazmış olduğu "Karabağ Tarihi" adlı esere bazı ilaveler yapmıştır.

Ahmet Bey Cevanşir, Karabağ Hanlarının soyundan gelmektedir. Babası Caferkulu Bey'dir. Şuşa'da eğitime başlayan Ahmet Bey Cevanşir, daha sonra Petersburg'a giderek eğitimine devam etmiştir. 1853 tarihinde Kırım Savaşı'na katılmıştır. Ahmet Bey'in yazdığı eserler "Asarı Ahmet Bey Cevanşir" adıyla bir araya getirilerek basılmıştır. Basılmasında Ahmet Bey'in kızı Hamine Hanım etkilidir. Yazdığı "1747 yılından 1805 yılına kadar Karabağ Hanlığı'nın Varlığı" adlı eserinde Mirza Cemal Karabağlı'nın "Karabağ Tarihi", Mirza Adıgüzel Bey'in "Karabağname" ve Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" gibi kroniklerden yararlanmıştır.³

Mirza Yusuf Karabaği 1798 yılında doğmuş ve İran'da uzun süre ikamet etmiştir. Bu nedenle Farsçaya hakimdir. Mirza Yusuf, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Karabağ'a yerleşen Ermenilerden biridir. Tarih-i Safi adlı eserinde 1745-1828 yılları arasında olan olayları yani Karabağ Hanlığı'nın kuruluşundan Rusya'ya bağlanana kadar meydana gelen gelişmeleri anlatmıştır. Diğer Karabağ müelliflerinden farklı olarak "Aran"ın Ermeni Meliklerine ait olduğunu iddia edip onlardan yana tutum sergilemiştir.

¹ A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'na Dair Salnameler", *Şanlı Tarihi Acı Talihi, Karabağ*, İstanbul: 2010, s. 126-127.

² A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'na Dair Salnameler", s. 127-128.

³ A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'na Dair Salnameler", s. 128.

Mir Mehdi Hazani, Bergüşat bölgesinin Mamırlı köyünde dünyaya gelmiştir. Hazani çok bilgili biri olup divan yazma becerisine sahiptir. “Karabağ Tarihi” adlı eserinde 1747-1828 yıllarını ihtiva eden olayları anlatmaktadır.

Abbaskulu Bakıhanov, 1813 yılında yapılan Gülistan Antlaşması’nda tercümanlık yapmış, daha sonra Rus kumandanı İ. F. Paskeviç’in hizmetine girmiştir. Bakıhanov Gülistan-ı İrem adlı eserinde, Karabağ’ın eski tarihi beylik dönemi ve hanlık dönemi hakkında bilgiler mevcuttur. Eser özellikle de İran tarihi açısından önemlidir.⁴

Çalışmanın Konusu

Karabağ bölgesi, stratejik bakımdan hakim bir noktada yer almaktadır. Bu durum, söz konusu bölgenin önemini arttırmış ve medeniyetler beşiği haline gelmesine ortam hazırlamıştır. Bölge, Kafkas Albaniyası’na bağlı durumdayken daha sonra Arapların, Selçukluların, Moğolların, Timurluların, Karakoyunların, Akkoyunların ve Safevilerin egemenliği altına girmiştir.⁵

Nadir Şah’a karşı bağımsızlık mücadelesine giren Penah Ali Han, Şah’ın ölümüyle Karabağ Hanlığı’nı kurmuştur. Penah Ali Han’ın komşu hanlıklarla olan husumeti, kale yapılmasını zorunlu hale getirmiş ve bu nedenle Bayat, Şahbulak ve Şuşa Kalelerini inşa ettirilerek hanlık güçlendirilmiştir. Özellikle de Şuşa Kalesi güvenirlilik açısından çok sağlamdır.⁶

Penah Han öldükten sonra İbrahim Han tahta çıkmıştır. Onun dönemindeki önemli şahıslardan biri vezirlik yapan Molla Penah Vakıf’tır.⁷ Vakıf dış ilişkilerde önemli rol oynamıştır. İbrahim Han döneminde Ağa Muhammet Şah 2 kere Şuşa’yı kuşatmış, başarıyı ikinci kuşatmasında yakalamıştır. İkinci kuşatmada İbrahim Han Karabağ’ı terk etmiş, Ağa Muhammet Şah ölünce geri dönmüştür.⁸ Ağa Muhammet Şah’ın ölümünden sonra İran’da oluşan boşluk, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusların Kafkasya’ya doğru ilerlemesine neden olmuştur. Söz konusu ilerleyiş, Rusların bu bölgede hakimiyetlerini arttırmalarına ve hanlıkları egemenliği altına almalarına sebep olmuştur.

⁴ A. Rıza Adıgüzel, “Karabağ Hanlığı’na Dair Salmeler”, s. 129-130.

⁵ Gülsen Seyhan Alışık, “Karabağ Dağlık Mıydı Bağlık Mıydı?”, *Turkish Studies*, Sayı 3/5, 2008, s. 1.

⁶ İsmail Özçelik, *Karabağ Tarihi ve Karabağ’da Ermeni Olayları*, Ankara: Bilge Yayınları, 2003, s. 60.

⁷ Özçelik, s. 63.

⁸ Özçelik, s. 68.

Rusya'ya bağlanan hanlıklardan biri de Karabağ Hanlığı'dır. 1805 yılında Rusya ile yapılan Kürekçay Antlaşması gereğince Karabağ, Rusya'ya tabi olmuştur.⁹ Karabağ'ı, Azerbaycan'ın kapısı olarak gören Rusya bu antlaşmadan sonra bu bölgeyi tamamen ele geçirebilmenin planlarını yapmış ve İbrahim Han ile ailesini herhangi bir sorun çıkartmaması için öldürmüştür.¹⁰

İbrahim Han öldükten sonra, İran-Rus mücadelesi görülmeye başlamış ve bu mücadele Rus zaferiyle sonuçlanmıştır. 1813 yılında Gülistan Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile İran, Nahcivan ve Revan hariç Azerbaycan Hanlıklarının Rusya'ya verilmesini kabul etmiştir.¹¹ İran, bu ağır antlaşmaya uymak istememiş ve eski topraklarına tekrar kavuşma ümidiyle antlaşmayı bozarak Rusya ile savaşıma karar vermiştir. Bunun için önce İran'da bulunan Prens Menkişov adlı elçiyi Rusya'ya geri göndermiş, daha sonra da İran ordusu, Abbas Mirza komutasında toplanarak Şuşa'yı muhasara altına almıştır. Ruslar, Şuşa'yı öylesine iyi bir şekilde korumuştur ki İran ordusu bütün gayretlerine rağmen başarılı olamamıştır. İran'ın bu savaşdaki mağlubiyeti üzerine iki taraf arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.¹²

Türkmençay köyünde yapılan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'nda, Gülistan Antlaşması'nın bütün maddeleri yeniden tasdik edilmiştir. Gülistan Antlaşması'nda Nahcivan ve Revan dışındaki bütün Azerbaycan Hanlıkları Rusya'ya bağlanmıştır. Bu antlaşmayla, Nahcivan ve Revan da Rusların eline geçmiştir.¹³ Bu antlaşmayla iki taraf arasında Aras Nehri sınır kabul edilmiş, bu nehrin kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İran'a tahsis edilmiştir. Böylece Azerbaycan'daki toprak bütünlüğü bozulmuştur.¹⁴ Ancak bu antlaşmanın kilit noktasını teşkil eden, "İran ile Rusya'da yaşayan halkların Kafkasya bölgesine göç edebilmelerine imkan veren maddesi" yıllarca süren Azeri-Ermeni sorununun doğmasına sebep olmuştur.¹⁵ Bu antlaşma ile Rusya, büyük avantaj elde etmiştir. Kafkasya topraklarına yerleşme niyetinde olan Rusya'nın gayesi, bu antlaşma

⁹ Ramiz Mehmediyev, *Dağlık Karabağ: Kaynakların Diliyle Tarih*, Ankara: Berikan Yayınları, 2015, s. 85.

¹⁰ Mehmediyev, s. 86.

¹¹ Nizamettin Onk, *Azerbaycan Karabağ Tarihi*, İstanbul: 1997, s. 48.

¹² Öztürk, s. 74.

¹³ Onk, s. 55.

¹⁴ Nesrin Sariahmetoğlu, *Karabağ*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2011, s. 73.

¹⁵ Onk, s. 55.

ile gözler önüne serilmiştir.¹⁶ Bu tarihten sonra Ermeniler, Kafkasya bölgesine yerleşmeye ve etnik yapıyı değiştirmeye başlamışlardır. Bundaki amaç Ermeni Devleti kurabilmektir. Bütün bunlar Karabağ sorununun temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde yer adlarının önemine değinerek Karabağ'ın adı, coğrafi özellikleri ve bu özelliklerin önemi, İlk ve Ortaçağlarda geçirdiği süreçler, egemenliği altına girdiği devletler, hanlık kurulmadan önce İran'ın vaziyeti aktarılmıştır.

2. bölümde Penah Ali Han'ın bir önder olarak ortaya çıkıp Nadir Şah'a karşı bağımsızlık mücadelesi vermesi, Nadir Şah öldükten sonra hanlığı kurması ve güçlendirme çalışmaları, komşu hanlıklarla husumeti ve savaşları anlatılmıştır.

3. bölümde Penah Ali Han öldükten sonra tahta çıkan İbrahim Han'ın tahta geçmesi ve devleti güçlendirme çalışmaları, Molla Penah Vakıf'ın şahsiyeti ve vezirliği, Ağa Muhammet zamanında İran ile Karabağ Hanlığı arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

4. bölümde Ağa Muhammet öldükten sonra İran'da tahta geçen Fetali Han'ın iktidarı ve faaliyetleri, Fetali Han zamanında İran ile Karabağ Hanlığı arasındaki ilişkiler, Rusların Kafkasya'ya girişi ve Karabağ Hanlığı'nın Rusya'ya tabi olması incelenmiştir.

5. bölümde Ruslar tarafından Mehdi Kulu Han'ın tahta geçirilmesi, Rusların Kafkasya'da ilerlemesi ve bunun sonucunda yapılan 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay Antlaşmaları ele alınmıştır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada incelediğimiz 10 tane Karabağname, Azerbaycan'ın önemli bir bölgesi olan Karabağ'ın değerini ve önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu kronikler bölgeye sonradan gelen Ermeni yerleşimciler meselesi hakkında da birçok şeyi çözüme kavuşturmakta ve Karabağ sorununu anlamamız açısından önem teşkil etmektedir. Kroniklerin iyi bir şekilde araştırılması, Karabağ Hanlığı'nın ortaya çıkışı ve geçirdiği süreç bakımından da önemlidir.

¹⁶ Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2006, s. 114.

Çalışmanın Amacı

Türkiye’de yapılan çalışmalarda Karabağ Sorunu ile ilgili pek çok kaynak mevcutken Karabağ Hanlığı’nın özellikle de ilk dönemleriyle ilgili çalışmalar yüzeysel ve sınırlıdır. Bu çalışmada, Karabağ Hanlığı’nın XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında geçirmiş olduğu süreç ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Karabağnameler ışığında söz konusu hanlığın siyasi yönlerine değinilmiş ve konunun aydınlatılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Kullandığımız metot bibliyografik kaynak taraması, eser incelenmesi, fişleme ve değerlendirmeye dayalıdır. Daha sonra bütün bu çalışmalar fişlenerek analiz edilmiş ve yazma sürecine geçilmiştir.

BÖLÜM 1: KARABAĞ’IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE HANLIK KURULMADAN ÖNCEKİ DURUM

1.1. Karabağ Adı

Karabağ tarihini anlatmaya başlamadan önce, Karabağ kelimesinin kökenine bakmak yerinde olacaktır. Yer isimleri bölge halkının kimliğini ortaya koyabilme açısından önemlidir. Bir bölgenin isminin nereden geldiğini ve ne anlama geldiğini bilmek, oranın yapısını tanıyabilmemize imkan sağlamaktadır. Karabağ kelimesi “*Kara*” kelimesinden dolayı olumsuz bir anlam çağrıştırıyor olsa da Eski Türklerde bu kelimenin olumlu anlamı vardır. Kara kelimesinin Türkçe anlamı “*Yiğit, kahramandır.*”¹⁷

“*Bağ*” kelimesinin kökeni Farsçaya dayansa da yıllarca kullanılmasından dolayı bu isim Türkçe olarak kalıplaşmıştır.¹⁸ Bu kelime, Karabağ’ın verimli toprakları ve bu topraklarda yapılan bağcılık üretimi ile ilgilidir.¹⁹ Çok eski tarihlerden beri kullanılagelen Kara kelimesinin Eski Türkçede “büyük, geniş” anlamına gelmesi, bu ismin pek çok yerde kullanılmasına sebep olmuştur.²⁰ Bunlara Karakoyunlu ve Karahanlı gibi devletleri örnek verebiliriz.²¹

“*Kara*” kelimesinin kışlak anlamında da kullanılmış olması, pek çok milletin kışı burada geçirmesinden kaynaklanmaktadır.²² Pek çok devletin egemenliği altına giren Karabağ bölgesini ifade etmek için farklı isimler kullanılmıştır. Bunlara “*Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygi*” gibi isimleri örnek verebiliriz.²³

¹⁷ Özçelik, s. 6.

¹⁸ Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 17.

¹⁹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, Çev. Sebahattin Şimşir, İstanbul: IQ Yayınları, 2014, s. 46.

²⁰ Yavuz Ahundlu, *Karabağ İmdat Çığılığı (Karabağ Harayı)*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2010, s. 57.

²¹ Özçelik, s. 6.

²² Yakup Hurç, “Türkiye’nin Karabağ Politikası”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, 2008, s. 4.

²³ Hayri Çapraz, “XIX. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası”, *Belgi Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 231.

Karabağ bölgesi Türk hakimiyetinden önce “Arran” adı ile geçerken Türklerin Karabağ’a yerleşmesiyle önce “Karabağ-ı Arran”, daha sonra da “Karabağ” ismi kullanılmıştır.²⁴

Kaynaklarda Karabağ ismi XII. yüzyıldan itibaren geçmeye başlamıştır. Bu süreç, Karabağ bölgesindeki Selçuklu hakimiyetinin olduğu döneme tekabül etmektedir. Bu durum bize, Karabağ isminin Müslüman Türklerin hakimiyetiyle ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. Selçuklulardan sonra Moğollar bu bölgeyi “Arran” ismiyle ifade etmişlerdir. Dağlık Karabağ, Karabağ bölgesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Ruslar Dağlık Karabağ’ı, Türkçe karşılığı “Dağlık” anlamına gelen “Nagorno” kelimesiyle adlandırmıştır. Batılılar da söz konusu bölgeyi “Nogorno” ismiyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir.²⁵

Karabağ isminin uzun bir geçmişi ve geçtiği birçok yıllık vardır. Karabağ isminin ilk geçtiği yıllıklardan biri XVI. yüzyıla ait olan “Gürcü Tarihi Olay Defterleri”dir.” Bunun yanı sıra aynı yüzyıl içerisinde Tiflis’te Gürcü diliyle basılan Gürcü Tarihi adlı eserde de söz konusu isim geçmektedir.²⁶ Bunların dışında, Fars ve Ermeni yıllıklarında da Karabağ isminin geçtiği bilinmektedir.²⁷ Karabağ ismi özellikle de Timurlu döneminden itibaren Arap, Fars ve Türk yıllıklarında geçmeye başlamıştır.²⁸ Bu ad Özbekistan, Afganistan, Türkmenistan, İran ve Kuzey Kafkasya dahil olmak üzere birçok yere yayılmıştır. Kafkasya bölgesinde, Gagavuzlarda ve Nogaylarda Karabağ toplulukları görülmektedir. Kaynaklar, Karabağ isminin geniş coğrafyaya yayılmasını, Hülagüler dönemiyle ilişkilendirilmektedir.²⁹

1.2. Karabağ’ın Coğrafi Özellikleri

Tarih boyunca birçok medeniyete kucak açan Karabağ, coğrafi açıdan önemli bir mevkide bulunmaktadır. Karabağ bölgesinin coğrafi önemine, sınırlarına, ekonomik ve jeomorfolojik özelliklerine değinmek, Karabağ Tarihini daha iyi anlamak açısından yararlı olacaktır.

²⁴ Alışık, s. 587.

²⁵ Özçelik, s. 7-8.

²⁶ Taşkiran, s. 18.

²⁷ Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 5.

²⁸ Alışık, s. 587.

²⁹ M. İ. Emrahov, E. Cengizoglu, H. İ. Hasanov, *Karabağ Hanlığı*, Bakü: 2008, s. 11.

Azerbaycan bölgesinin merkezinde olan Karabağ'a hakim olan devlet, hem İran'ı hem de Ermenistan'ı kontrol altında tutabilecek avantaja sahip olmuştur. Stratejik öneminden dolayı Karabağ, birçok devletin ele geçirmek istediği bir yer olmuştur. Karabağ'ın coğrafi önemini keşfeden İlhanlılar, Karabağ'ı yazlık-kışlık payitaht olarak kullanmışlardır.³⁰

Karabağ, genel olarak Kür ve Aras Nehirlerinden Gökçe Gölü'ne kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Gökçe Gölü günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde yer almaktadır.³¹ Karabağ'ın bölgesi iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlar, Karabağ ve Dağlık Karabağ'dır. Dağlık Karabağ bölümü, yüksek dağlar ve vadilerden oluşmaktadır. Dağlık Karabağ'ın güney sınırında Cebrail ve Gubadlı, batı sınırında Laçın ve Kelbecer, doğu sınırında Fuzuli ve Ağdam, kuzey sınırında ise Saumyan ve Kasım yer almaktadır.³² Dağlık Karabağ bölgesinin topraklarının çoğunluğu Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır. Söz konusu bölge, başkenti eski Şuşa, bugün Hankendi olan özerk bir bölgedir.³³ Karabağ bölgesi, genişlik olarak Azerbaycan bölgesinin % 5'ini kaplamaktadır.³⁴ Söz konusu bölgenin bir kısmı şimdilerde Ermeni işgali altındadır.

Bizim ilgilendiğimiz kısım Karabağ bölgesidir. Karabağ bölümünün sınırlarına baktığımızda, güney sınırlarının Hüdaferin'den başlayıp Sınıg Köprüsüne kadar devam ettiğini görürüz.³⁵ Sınıg Köprüsü; Şemseddinli, Kazak, Demirci ve Hasanlı gibi bölümlerden oluşmaktadır.³⁶ Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesinden sonra, Sınıg Köprüsü'nün ismi "Kızıl Köprü" olarak değişmiştir. Bu durum bize Rusya'nın, yer isimlerine müdahale ederek Ruslara yönelik isimler kullanmaya başladığını göstermektedir.³⁷

³⁰ Taşkiran, s. 14-15.

³¹ Araz Aslanlı, *Yeni Küresel Mücadele ve Karabağ Sorunu*, Ankara: Ekoavasya Yayınları, 2013, s. 35.

³² Muhammet Kemaloğlu, "Cebrayıl-Büyük Mercanlı Sosyal Hayatından Örnekler (Azerbaycan-Karabağ Bölgesi)", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, s. 2.

³³ Hurç, s. 4.

³⁴ Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, S. 6, 2011, s. 1112.

³⁵ *Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanlığı İşler Dairesi Başkanlığının Kitaphanesi*, Dağlık Karabağ Münakaşası, Bakü: 2005, s. 7.

³⁶ Mirza Cemal Karabağlı, *Karabağ Tarihi*, Çev. Tahir Sünbül, Ankara: 1990, s. 1-2.

³⁷ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 114.

Karabağ'ın doğu sınırında bulunan Kür Nehri, Cevad Şehrinde bulunan Aras Nehri'ne ulaşıp Aras Nehri'yle birleştikten sonra da Hazar Denizi'ne dökülmektedir.³⁸ Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Hazar Denizine kadar olan kısımları içine alan Kür ve Aras, daha sonraki zamanlarda sınırlarına Azerbaycan'ın kuzey ve güney kısımlarını, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı da dahil etmiştir.³⁹

Karabağ'ın kuzey sınırını Goran Çayı oluşturmaktadır.⁴⁰ Batı sınırında Küşbek, Salvartı ve Erikli Dağları mevcuttur.⁴¹ Kuzeybatı sınırını Karaçay ve Kürekçay, güney batı sınırını Nahçıvan, güneydoğu sınırını Tebriz ve Erdebil Vilayetleri oluşturmaktadır.⁴² Karabağ'ın komşularına baktığımızda kuzeybatısında Gence Hanlığı'nın, güneybatıda Nahçıvan Hanlığı'nın, batıda Erivan Hanlığı'nın, doğuda Şamahı Hanlığı'nın, güneyde Karadağ ve Tebriz Hanlığı'nın olduğunu görürüz.⁴³ Karabağ, “*Demirci-Aslanlı, Küpara, Berküşat, Bahab Yurt, Kebirli, Talış, Cevanşir, Haçın Çilebird, Hırda-Para Dizah, Otuziki, İyirmidört, Garaçorlu, Verend, Açıan-Türk*” gibi vilayetlerden oluşmaktadır. Bu vilayetlerde Azerbaycan Türklerinin ve Ermenilerin köyleri vardır. Bunlar, “*Dizah, Verend, Çilebird, Haçın, Talış*” gibi yerlerdir.⁴⁴

Penah Ali Han, Gence Hanlığı'ndan Hüdaferin köprüsü ile Kürekçay arasında bulunan toprakları, Erivan Hanlığı'ndan Kolanıların ikamet ettiği Göyce sahilini ve civarını, Nahçıvan Hanlığı'ndan Tatev'i ve Sisyan'ı, Tebriz Hanlığı'ndan Zengezur ve Gapan'ı almıştır.⁴⁵

Karabağ'ın içinde bulunduğu bölge Arran adıyla ifade edilen dağlık bölgedir.⁴⁶ XVII. yüzyılın en önemli seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi, bulunduğu mevkiinin önemine dikkat çekmek için bu bölgeyi “*Küçük Azerbaycan*” olarak ifade etmiştir.⁴⁷

³⁸ Mirza Cemal Karabağlı, s. 1-2.

³⁹ Sabahattin Çağın, Ayşe İlker, *Karabağ*, İzmir: 1993, s. 4.

⁴⁰ Mirza Cemal Karabağlı, s. 1-2.

⁴¹ Kamil Süleymanov, “Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul: 2013, s. 70.

⁴² Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 61.

⁴³ Zemhira Hacıyeva, *Karabağ Hanlığı Sosyal İktisadi Münasebetler ve Devlet Kuruluşu*, Bakü: 2007, s. 48.

⁴⁴ Yasin Aslan, *Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)*, Ankara: Kök Yayınları, 1990, s. 50.

⁴⁵ Hazani, s. 135.

⁴⁶ Demir, Yıldırım v.d, s. 40.

⁴⁷ Demir, Yıldırım v.d, s. 40.

Karabağ'ın, denizden yüksekliği 2000-2500 metre civarındadır.⁴⁸ Karabağ'da yükselti, kuzey-güney arasında farklılık göstermekte ve güneye doğru gidildikçe azalmaktadır. Kuzey ve güney arasında yükseltinin değişimi, iklim çeşitliliğini etkilemiştir.⁴⁹ Karabağ'da bulunan en yüksek tepelerden bazıları Gızılboğaz, Allagöller ve Böyük Işıklı'dır.⁵⁰ Karabağ iklimi mutedil ısı, mutedil sıcak, mutedil soğuk olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.⁵¹ Orta dağlık bölgede, orta sıcak kuşak görülürken yüksek dağların bulunduğu bölgede yer şekillerin de etkisiyle soğuk kuşak görülmektedir.⁵² Karabağ'da çeşitli iklim türlerinin görülmesi, bitki örtüsünün zengin olmasını sağlamıştır.⁵³

Karabağ'da belirgin olarak Karasal iklim görülmektedir. Bu iklim yazları sıcak, kışları soğuk ve yıllık sıcaklık farkı yüksek iklimdir.⁵⁴ Yüksek kesimlerde kış sıcaklık ortalaması -4 ile -13 derece arasında değişirken alçak kesimlerde ise 2 ile 5 derecedir.⁵⁵ Karabağ bölgesi çay bakımından zengindir. Kuru Çay, Hançin Çayı, Gödelen Çayı, İnce Çay, Gerger Çayı bölgenin başlıca çaylarını oluşturmaktadır.⁵⁶

Karabağ'ın ekonomisi, çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Bu kaynaklardan biri olan yeraltı zenginliklerine baktığımızda, Karabağ'ın yeraltı kaynakları açısından dikkat çeken bir bölge olduğunu görürüz. Gibbs, mermer, altın, metal filizleri yeraltı zenginliklerinin birkaç örneğidir.

Karabağ'ın ekonomisinde önemli rol oynayan bir diğer sektör ise tarımdır. Toprakları tarıma elverişli olan Karabağ'da, tarım açısından verim alınabilecek yaklaşık 210 hektar alan vardır. Bu alanın 23.000 hektarlık kısımda sulu tarım yapılabilirken bunların dışında kalan kısımda ise yeraltı suları kullanılmaktadır.⁵⁷ Söz konusu bölgenin iklim özellikleri tarım ve hayvancılığın elverişli olmasına ortam hazırlamıştır.⁵⁸ Karabağ bölgesinde önemli iş kollarından olan çiftçiliğin ve hayvancılığın da ekonomiye büyük

⁴⁸ Cemalettin Taşkiran, "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", *Basılmamış Tez*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 1995, s. 10.

⁴⁹ Özçelik, s. 8-9.

⁵⁰ Alışık, s. 585.

⁵¹ Ekşi, s. 3.

⁵² Duygu Gözlek, "Dağlık Karabağ'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği", *Basılmamış Tez*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Ankara: 2008, s. 6-7.

⁵³ Ekşi, s. 3.

⁵⁴ Özçelik, s. 9.

⁵⁵ Alışık, s. 586.

⁵⁶ Ekşi, s. 3.

⁵⁷ Özçelik, s. 9-10.

⁵⁸ Özçelik, s. 9.

katkısı vardır.⁵⁹ 94,134 kilometre karelik yüzölçümüne ve dört milyon nüfusa sahip olan Kuzey Azerbaycan bölgesinin nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır.⁶⁰

Karabağ'ın demografik yapısı özellikle de XVIII. yüzyılın II. yarısından sonra önem teşkil etmeye başlamıştır. Karabağ nüfusunun çoğunluğunu XVIII. yüzyılın II. yarısından önce Azerbaycan Türkleri oluşturuyorken bu tarihlerden sonra Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesiyle durum değişmiştir. Ruslar bu bölgeye Ermenileri getirmişler ve Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine yaptıkları katliamlara ve sürgün hareketlerine ses çıkarmayarak Ermeni nüfusunun, çoğunluğu oluşturmaya zemin hazırlamışlardır.⁶¹ Karabağ'da 1979 yılında yapılan nüfus sayımında 162.200'lük Karabağ nüfusunun 123.076'sını Ermenilerin, 37.264'ünü Azerbaycan Türklerinin oluşturması bu politikanın sonucudur.⁶²

1.3. İlk ve Orta Çağlarda Karabağ

Çok eski tarihlerden beri önem teşkil eden Karabağ bölgesi, ilk insanların ikamet ettiği yerlerden biridir. Bu bölgeye yerleşen insanlara ait bilgiler M.Ö. IV. bin yıla kadar uzanmaktadır.⁶³ Karabağ bölgesindeki “Azıh” mağarasından çıkarılan eski insan Azıhontrop'un, bölgede yaşayan insanlık tarihini 1.2 milyon sene kadar eskiye götürdüğü tahmin edilmektedir.⁶⁴ Bu mağara, insanlık tarihinin milyonlarca yıl öncesine gittiğini göstermektedir.⁶⁵ “Tağlar” mağarası da çok eski zamanlarda insanların bu bölgede yaşadığını anlayabilmemize katkı sağlamıştır.⁶⁶ Söz konusu mağaralar, Aras'tan güneye doğru uzanan bölgelerde ikamet eden insanlar hakkında malumat sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Karabağ'da Tunç ve Demir devirlerinde ortaya çıkan buluntular arasında bulunan mezar abideleri, söz konusu devrin aydınlatılması konusunda önemli rol oynamıştır.

⁵⁹ Ekşi, s. 4.

⁶⁰ Ahmet Caferoğlu, “Azerbaycan Türkleri”, *Türk Kültürü*, S. 54, Ankara:1967, s. 412.

⁶¹ Taşkiran, s. 14-15.

⁶² Taşkiran, s. 14-15.

⁶³ Arslanlı, s. 36.

⁶⁴ Toğrul Aliyev, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Ankara: 2016, s. 5.

⁶⁵ Hacıyeva, s. 21.

⁶⁶ Aliyev, s. 5.

Hankendi’de bulunan kurganlar, ölü yakılması ve kütleli cenaze gelenekleri hakkında bilgi vermektedir.⁶⁷

Jeopolitik açıdan önemli bir mevkide olan Karabağ bölgesi, bu durumun tabii sonucu olarak çok fazla göçe maruz kalmıştır. Jeopolitik avantajının yanında topraklarının da verimli olduğunu fark eden Türkler, bu bölgeye yerleşmeye başlamışlar ve gün geçtikçe daha da kalabalık hale gelip bölgede çoğunluğu sağlamışlardır. Türk olduğu tahmin edilen Saka boylarının bir kolunu oluşturan Arsaklar, Karabağ bölgesine yerleşen ilk boylardan biridir.⁶⁸

Karabağ bölgesinin ismi, M.Ö. VIII. yüzyıldan M.Ö. IV. yüzyıla kadar olan süreç içerisinde Artsak diye geçmektedir.⁶⁹ Arsak adıyla geçen bölgede yaşamış olan Ogur, Sabir, Bulgar, Kenger, Hun, Hazar, Gargar ve Barsil gibi etnik gruplar Karabağ’a egemen olmuşlardır.⁷⁰ Ermeni yazarlarından bazıları, Karabağ’ın başlangıçtan beri kendilerine ait olduğunu ispatlamak için bu bölgeye ilk yerleşenlerin Ermeniler olduğunu belirtirler de bunun doğruluğu ispat edilememiştir. Bu durum bize, bu tarihlerde Ermenilerin Karabağ ile hiçbir bağlantısının bulunmadığını göstermektedir.⁷¹

Karabağ’ın bir kısmını Albanların ataları olduğu tahmin edilen Utiler oluşturmaktadır.⁷² Karabağ bir süre İskitlerin bir kolu olarak kabul edilen Part kabilesinin egemenliği altına girdikten sonra, bölgeye Albanların hakim olduğu görülmektedir. Albanlar, Kür ve Aras Nehirlerini kapsayan Arran bölgesine yerleşmişlerdir.⁷³ Azerbaycan’da Türk kimliği açısından önemli bir yeri olan Albania’nın başına Arran geçmiştir. Arran’dan sonra bu bölgenin başına Türk kökenli sülaleler geçmeye devam etmiştir. Albanların Hristiyan eğilimli yaklaşımları kendilerinin zarar görmesine sebep olmuş, Alban Türklerinin bir kısmı Hristiyanlaşırken eski dinine devam edenler daha sonra Müslüman olmuştur.⁷⁴

⁶⁷ Cemalettin Taşkiran, “Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye’nin Karabağ Politikası”, s. 26.

⁶⁸ Emine Vildan Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, s. 195.

⁶⁹ Attar, s. 9-10.

⁷⁰ Çapraz, s. 232.

⁷¹ Attar, s. 9.

⁷² Attar, s. 10.

⁷³ Taşkiran, s. 36-40.

⁷⁴ Taşkiran, s. 55.

Arapların Azerbaycan bölgesine girdiği süreçte, bu bölge Bizans hakimiyeti altındadır.⁷⁵ VII-VIII. yüzyıllarda Arap akınlarına maruz kalan Karabağ önce Hz. Ömer zamanında, daha sonra da Hz. Osman zamanında dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu durum, Arapların Sasani Devleti'ni yıkarak bu bölgeyi işgal etmelerine sebep olmuştur.⁷⁶ Halifelik devrinde yerleşik yaşama adapte olan Albanlar İslamlaşmaya başlarken bölgenin dağlık kesiminde yer alan nüfus Hristiyanlığa devam etmiştir.⁷⁷ Karabağ'da Arap devri sona erdikten sonra, IX-X. yüzyıllar arası Saçiler, X. yüzyılda Salariler, XI. yüzyılda Şaddadiler, XII-XIII. yüzyıllar arasında Atabeyler söz konusu bölgeye egemen olmuşlardır.⁷⁸

Türklerin Karabağ'daki asıl varlığı, Oğuz boylarının Kafkasya bölgesini mesken tutmasıyla başlamıştır.⁷⁹ Oğuzlar burayı yurt edinerek kışlak olarak kullanmıştır.⁸⁰ Oğuzların 1020 yılından sonra Ermenistan üzerine akınlar başlatması, Ermenileri zor duruma düşürmüştür. Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklu Türkleri, Ermeniler karşısında büyük bir güç oluşturarak önce İran'ı, daha sonra da Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Bu bölgeye Selçuklu Türkleri akınlar gerçekleştirdiği zaman, karşı çıkabilecek kimsenin olmaması, onların bölgede rahatça hüküm sürebilmelerine imkan sağlamıştır.⁸¹

Türklerin bu şekilde ilerlemesinden rahatsızlık duyan Bizans İmparatorluğu, Gürcü ve Ermeni Prenslüklerini merkezi idareye bağlayarak sınır güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır. Bizans'ın, Ermenileri zorla Ortodoks yapmaya çalışması, Ermeni Devleti'nin parçalanmasına sebep olmuştur. Bu da Selçuklu Türklerinin daha rahat bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır.⁸²

⁷⁵ Dursun Yıldırım, M. Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991, s. 1.

⁷⁶ Ömer Göksel İşyar, *Sovyet Rus Dış Politikası ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, 2004, s. 113.

⁷⁷ Haydar Aliyev Foundation, "Brief Information of The History of Garabagh", *The Series of The True Facts About Garabagh*, Bakü: 2006, s. 7.

⁷⁸ Röşen Alizadel, "İşgalcilik Faaliyetleri ve Karabağ Olayları", *Orta Doğu ve Kafkasya Araştırma Merkezi*, s. 1.

⁷⁹ Cemalettin Taşkiran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 46.

⁸⁰ İşyar, s. 118.

⁸¹ Taşkiran, s. 56-57.

⁸² İşyar, s. 120.

Selçuklu Devleti'nin en önemli hükümdarlarından biri olan Alparslan, Azerbaycan ve Kafkasya üzerine sefere çıktığı sırada Karabağ'ı kışlak olarak kullanmıştır.⁸³ 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'ndaki Selçuklu Devleti'nin söz konusu hükümdar zamanındaki galibiyeti, hem Anadolu açısından hem de Kafkasya açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Malazgirt Zaferi, Anadolu'nun kapısını Türklere açarak Türklerin Anadolu'ya akın etmesini de temin etmiştir. Bu zafer aynı zamanda Kafkasya'ya da Türklerin yerleşmesini sağlamıştır. Bu tarihlerden sonra Türkler, Anadolu'ya ve Kafkasya'ya akın etmeye başlayarak buraların Türkleşmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

1086 yılında Melikşah, Kafkasya bölgesinde meydana gelen isyan hareketlerinden dolayı buraya sefer yapmıştır. Bu sefer sonucu Kafkasya halkı, Büyük Selçuklu Devleti'nin tabiiyeti altına almıştır.⁸⁴ Melikşah, bu bölgeye kendi vatandaşlarını iskan ettirerek oranın Türkleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.⁸⁵

Büyük Selçuklu Devleti dağılma sürecine girdiği zaman, bu durumdan Selçuklu Devleti'nin tabiiyeti altında bulunan Kafkasya da etkilenmiştir. Kafkasya'da kurulan küçük devletlerden bazıları Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Anadolu Selçukluları'dır. Azerbaycan ve çevresini fetheden Irak Selçukluları, bağımsızlığını kaybedip önce Harzemşahların, ardından da Moğolların hakimiyeti altına girmiştir.⁸⁶ Azerbaycan bölgesinin Moğolların himayesine girmesiyle, bu bölge Moğol talanlarıyla zarara uğramıştır.⁸⁷ Bu akınlara maruz kalan halk, çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulmuştur. Anadolu'nun Türkleşmesinde Moğol akınlarının rolü olduğu söylenebilir.⁸⁸

Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, İlhanlılar bölgenin hakimiyetini ele geçirmiştir. İlhanlılar zamanında Azerbaycan bölgesinde, hem ekonomik hem de kültürel açıdan düzelmeler görülmüştür.⁸⁹

⁸³ Özçelik, s. 32.

⁸⁴ Özçelik, s. 33-36.

⁸⁵ Taşkiran, s. 57.

⁸⁶ Özçelik, s. 38-39.

⁸⁷ Caferoğlu, s. 414.

⁸⁸ Ebulfeyz Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s. 29.

⁸⁹ Caferoğlu, s. 414.

1386 yılında Azerbaycan'a giren Timur, önce Azerbaycan'ı ve Karabağ'ı fethetmiş, daha sonra da Kafkasya ve İran bölgesini ele geçirmeye çalışmıştır. Timur Irak-ı Acem'i, Tebriz'i, Nahçıvan'ı ve Gürcistan'ı işgal etmiştir.⁹⁰ Timur, Kıpçak Seferi akabinde oğlu Miranşah'a, Derbend'den Bağdat'a kadar olan kısmı vermiştir.⁹¹ Karabağ'ın stratejik mevkiini göz önünde bulunduran Türklerin daha önce Karabağ'ı kışlak olarak kullanmayı tercih ettiği gibi Timur da bu bölgeyi kışlak olarak kullanmıştır.⁹² Ankara Savaşı bitiminde Karabağ yine kışlak vazifesi görmüştür.⁹³

Timurluların hakimiyetinden sonra bu bölgede hüküm sürmeye başlayan Karakoyunlular, Irak'ta ve Ermenistan'da faaliyet göstermişlerdir.⁹⁴ Bu bölgede Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi, bir yandan halka diğer yandan da bölgeye büyük zarar vermiştir.⁹⁵ Karakoyunluların bu bölgede hakimiyet süreci sona erdiği zaman, burada Akkoyunlular ortaya çıkmaya başlamıştır. Akkoyunlular Karabağ'ı kışlak olarak kullanmışlardır.⁹⁶ Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemleri, Azerbaycan'da hem Türk kimliği hem de Türk Edebiyatı açısından önem arz etmektedir.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve civarına olan ilgisinin Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamasının nedeni, bu bölgeye egemen olan Akkoyunluların sürekli sorun çıkarmasıdır.⁹⁸ İki devlet arasındaki anlaşmazlıkların sonucunda Otlukbeli Savaşı yapılmış ve bu savaş Osmanlı zaferiyle sonuçlanmıştır.⁹⁹ Söz konusu galibiyet, Anadolu Türk Birliği açısından önemli gelişmedir.¹⁰⁰

Azerbaycan yıllarca Osmanlı-İran savaşlarının merkezi olmuştur. Osmanlı padişahları kendi politikaları ve İran ile gerilen ilişkileri gereğince zaman zaman Azerbaycan'ı işgal etmişlerdir. Azerbaycan topraklarında kurulan Safevi Devleti'nin, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı tehlikeli propagandalar, Osmanlı topraklarına ulaşmış ve bu durum iki

⁹⁰ Özçelik, s. 38-39.

⁹¹ Cemalettin Taşkiran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 49.

⁹² Özçelik, s. 38-39.

⁹³ Taşkiran, s. 59.

⁹⁴ Özçelik, s. 39-40.

⁹⁵ Caferoğlu, s. 414.

⁹⁶ Özçelik, s. 39-40.

⁹⁷ Süleymanlı, s. 29.

⁹⁸ Bilal Dedeyev, "Karabağ Hanlığı Osmanlı Devleti İlişkileri", *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015, s. 17.

⁹⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara: TTK, 1998, s. 37.

¹⁰⁰ Onk, s. 14.

taraf arasında mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁰¹ I. Selim zamanında, Safevi Devleti ile yapılan mücadelede Safeviler zor duruma düşmüştür.¹⁰² I. Selim Osmanlının gücünü ve üstünlüğünü, yapılan seferde gösterdiği başarılarla Safeviler'e ispatlamıştır.¹⁰³ I. Selim zamanında, Karabağ kışlak olarak kullanılmak istenmiş fakat daha sonra bu fikirden vazgeçilmiştir.¹⁰⁴

Kanuni Sultan Süleyman, tahta çıktıktan sonra genellikle batıya yönelik seferler yapmış fakat 1534 yılında İran ile bozulan ilişkilerin sonucu olarak Irakeyn Seferleri düzenleyip Azerbaycan'ı işgal etmiştir.¹⁰⁵ Daha sonra tekrar batıya yönelen Sultan Süleyman'ın Macaristan'a yaptığı sefer sırasında, Safevi hükümdarı Şah Tahmasb Doğu Anadolu'yu işgal etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı orduları, Şah Tahmasb'ın üzerine gidip Nahcivan'ı, Erivan'ı ve Karabağ'ı işgal etmiştir. 1555'te yapılan barışla Safeviler, Osmanlı Devleti'ne Azerbaycan'daki haklarını kabul ettirmişlerdir.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgilenmeye başladığı dönem, Moskova Knezliği'nin güçlenmeye ve büyük bir devlete dönüşmeye başladığı zamanı kapsamaktadır. Ruslar, Kafkasya bölgesinde Kazan ve Astrahan'ı işgal ederek bölgede ilerlemeye başlamışlar ve hemen hemen bütün Kafkasya'da önemli fetihler yapmışlardır. Rusya'nın Kafkasya'ya doğru ilerlemesi ve Kabarday bölgesine kadar olan yerleri alması, Osmanlı Devleti tarafından tehdit olarak görülmüştür. Rusların Kafkasya'ya yayılmasını önlemek için Don Volga Proje'sini yürütmeye karar veren Osmanlı Devleti, bu proje ile kuzey ve doğudan geçen yolların güvenliğini sağlayarak stratejik bakımdan avantajlar elde etmeyi amaçlamıştır. Fakat proje yürürlüğe konulamamıştır. Bunun sebebi, Devlet Giray'ın zararlı politikalarıdır.¹⁰⁷

III. Murat devrinden itibaren Safevi ile olan savaşlardan ötürü Kafkasya'ya yönelik söz konusudur. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Ferhat ve Cafer Paşa'yı Kafkasya fethi için görevlendirmiş ve Karabağ zapt edilmiştir. Dağıstan, Tiflis ve Şirvan gibi eyaletlerin Safeviler'e karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi, yeni bir savaşın ortaya

¹⁰¹ Dedeyev, s. 17.

¹⁰² Özçelik, s. 42-44

¹⁰³ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979, s. 24.

¹⁰⁴ Özçelik, s. 42.

¹⁰⁵ Taşkiran, s. 61.

¹⁰⁶ Taşkiran, s. 61.

¹⁰⁷ Özçelik, s. 43.

çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen Lala Mustafa Paşa, Şirvan'dan Derbend'e kadar Güney Kafkasya'yı işgal etmiştir. Kuzey Azerbaycan'da Karabağ'ın bulunduğu yere tayin edilen Ferhat Paşa ise söz konusu bölgeyi işgal etmiştir. Bunun üzerine Şah Abbas ile barış antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Şah Abbas, Güney Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır.

1603 yılında Osmanlı Devleti'nde karışıklıklar çıkmıştır. Bundan istifade eden Şah Azerbaycan'ı, Tebriz'i, Nahcivan'ı Erivan'ı ve Karabağ'ı işgal ederek sınırlarına dahil etmiştir. Şah ayrıca Anadolu'da isyan çıkaran Celalilere yardımda bulunmuş ve Erdebil'i, Gence'yi ve Şirvan'ı işgal etmiştir.¹⁰⁸

1618 yılında yapılan Osmanlı-İran arasındaki savaş sonucu, Serav Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Ahıska ve Kars topraklarını alırken Safevi Devleti Vehmin, Dertenk ve Derne topraklarını almıştır. Serav Antlaşması'nın üzerinden 5 yıl geçtikten sonra Bağdat'ta meydana gelen isyan sonucu, Bağdat'ın İran'a bırakılması söz konusu olmuş ve bu durum taraflar arasındaki gerginliği doruk noktasına çıkarmıştır.¹⁰⁹

1628 yılında İran'da meydana gelen taht değişikliği sonucu iktidara, Şah Abbas'ın yerine Şah Safi geçmiştir. Bu durumun sonucu olarak İran'da yaşanan duraklama devrinden faydalanan Osmanlı Devleti, İran üzerine “*Bağdat Seferi*” diye adlandırılan sefere çıkmıştır. 1638-1639 yılları arasında gerçekleşen Bağdat Seferi sonucu, Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada Erivan, Safevi Devleti'ne bırakılırken Bağdat, Basra, Şehri Zor Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bu antlaşmayla büyük ölçüde Türk-İran sınırı çizilmiştir.

Osmanlı Devleti Safevi ile uğraşırken Rusya da Kafkasya'ya doğru ilerlemiştir. Rusya'nın başına geçen I. Petro, Rusların tarihi amacı olan sıcak denizlere inme politikasına hayat vermek için mücadelelerde bulunmuştur. Ruslar bu politikaya uygun olarak, Karadeniz'in önemli bir parçası olan Azak'ı, 1700 İstanbul Antlaşması'yla ele geçirmiştir.¹¹⁰ 1722 tarihinde Rusların Hazar Denizi civarını işgal etmesi üzerine,

¹⁰⁸ Taşkiran, s. 61.

¹⁰⁹ Özçelik, s. 46.

¹¹⁰ Özçelik, s. 47.

bundan rahatsız olan Osmanlı Devleti Köprülü Abdullah Paşa'nın yönettiği bir orduyu Nahcivan'a, Tebriz'e, Karabağ'a, Erdebil'e ve Merend'e göndermiştir. Söz konusu yerlerdeki işgaller neticesinde Osmanlı Devleti, Azerbaycan'ın büyük kısmını ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan barış antlaşmasında, İran'ın çekildiği yerler Rusya'ya bırakılmıştır. Kendisine ait olan yerler başka bir devletin yönetimi altına girdiği için bu madde İran açısından olumsuzdur.

Osmanlı Devleti'ne ise Karabağ, Azerbaycan, Gence, Erivan, Mogan, Azerbaycan, Şirvan ve Irak-ı Acem'in bir kısmı bırakılmıştır.¹¹¹ Tahta geçen ve bu durumdan rahatsız olan Nadir Şah antlaşma yapıldıktan kısa süre sonra, Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmiştir. Bu durum sonucu yenilgiye uğrayan İran, Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır.¹¹² Bu yenilgiyi hazmedemeyen Nadir Şah, 1734 yılında Azerbaycan'ı işgal etmiş fakat bu kez Osmanlı Devleti'ni Azerbaycan bölgesinden atmak isteyen Rusya ile iş birliği yapmıştır.

Rusya ile İran arasında yapılan Gence Antlaşma'sına göre; söz konusu devletler Kafkasya bölgesini çıkarlarına uygun şekilde bölüşmüşlerdir. Böylece Karabağ, Tiflis ve Gence İran'a bırakılmıştır.¹¹³ Nadir Şah ölene kadar bu topraklar Safevi Devleti'nde kalmıştır. Nadir Şah'ın öldürülmesinin akabinde ülkede çeşitli hanlıklar ortaya çıkmıştır.¹¹⁴

1.4. Karabağ Hanlığı'nın Kuruluşu Sırasında İran'ın Vaziyeti

Karabağ Hanlığı'nın tarihini anlatmaya başlamadan önce, Karabağ Hanlığı'nın bir zamanlar bağlı olduğu ve çok sıkı ilişkiler kurduğu Safevi Devleti'nden söz etmek yerinde olacaktır. Safevi Devleti, Azerbaycan topraklarını içine alan bir coğrafyada 1501'de teşekkül etmiştir.¹¹⁵

XVI. yüzyılda Kafkasya, Küçük Asya ve Ortadoğu olmak üzere geniş bir coğrafyaya hakim olan Safevi Devleti, yükselişten sonra XVIII. yüzyıldan itibaren duraklama safhasına girmiştir. Yıllarca süren mücadeleler sebebiyle bu duraklamada Osmanlı

¹¹¹ Özçelik, s. 49.

¹¹² Özçelik, s. 49.

¹¹³ Özçelik, s. 50.

¹¹⁴ Attar, s. 13.

¹¹⁵ Hüsemettin Memmedov, "Beylerbeylikten Hanlığa: Gence-Karabağ" *Türkler*, C. 7, s. 65.

Devleti'nin de rolü vardır.¹¹⁶ Ziyadoğlu Kaçarlar uzun süre iktidarda kalmış, Nadir Şah'ın tahta çıkmasıyla birlikte Kaçarlar Devri sona ermiştir.¹¹⁷ Devlet çok zor zamanlar geçirirken Nadir Şah'ın tahta çıkmasıyla (1688-1747) devletin istikbali adına olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Nadir Şah, devleti güçlendirme adına çalışmalar yapmıştır.¹¹⁸

Nadir Şah'ın yanında yer alan Avşarlar, Safevi Devleti'nin güçlenme evresinde önemli rol oynamıştır. Kelime kökeni “*Av sırasında hızlı hareket eden*” anlamına gelen Avşarlar'ın, 24 Oğuz boyunun Yıldız han kolundan geldikleri bilinmektedir. Nadir Şah, Avşarları ve birkaç boyu yanında toplamıştır.¹¹⁹ O, Melik Mahmut'a savaş açarak Derecez ve Kelat Kaleleri'ni almıştır. Nadir Şah'ın başarılı bir şahıs olması, art arda yaptığı zaferler ve devlet işlerinde başına buyruk tutumu, II. Tahmasb'ı rahatsız etmiştir.¹²⁰ Tahmasb'ın bu endişesinin yersiz olmadığı, Nadir'in onu tahtından etmesiyle ortaya çıkmıştır.

II. Tahmasb'ın tahttan indirilmesi üzerine Nadir, henüz çok küçük olan III. Abbas'ı tahta geçirip kendini naip ilan etmiştir. Böylece Nadir Şah, III. Abbas'ın tecrübesizliğinden yararlanarak devletin yönetimini üstlenecektir.¹²¹

Nadir Şah, diğer İran Şahlarının yapmadığı bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bunlara “*Kavmiyet*” anlayışını benimsemesi, Türkleri birleştirmeyi amaçlaması, Şiiilerin zarar verici politikalarını yıkmaya çalışması gibi örnekleri verebiliriz. Bu davranışlardan yola çıkarak Nadir Şah'ın milliyetçi biri olduğu kanısına varılabilir.¹²² Nadir Şah, devletin sınırlarını genişletmekle idarecilik vasfının ne denli kuvvetli olduğunu ortaya koymuştur.¹²³ 1736 tarihlerinde Nadir Şah, gerek Osmanlı Devleti ile olan savaşlarla

¹¹⁶ Mehdiyev, s. 82.

¹¹⁷ Güntekin Cemil kızı Necefli, *XVIII. Asırda Azerbaycan Arazisinde Ermeni Devleti Yaratılması Cehdleri*, Bakü: 2007, s. 146.

¹¹⁸ Mehdiyev, s. 82.

¹¹⁹ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, Ankara: Ötüken Yayınları, 2009, s. 428.

¹²⁰ Mehmetov, s. 430.

¹²¹ Mehmetov, s. 430.

¹²² Mehmetov, s. 430-431.

¹²³ Mehmetov, s. 434.

gerekse Afganistan, Hindistan ve Türkistan üzerine yapılan seferlerle mücadelelerle dolu bir dönem yaşanmasına sebep olmuştur.¹²⁴

Nadir Şah, Mugan'da bir kurultay toplanması için hazırlıklara başlayıp bütün illerden insanları kurultaya davet etmiştir.¹²⁵ Kurultay sonucu, III. Abbas tahttan indirilerek Nadir Şah'ın tahta geçirilmiştir.¹²⁶

Ziyadoğullarından gelen Gence ve Karabağ Beyleri, Nadir Şah saltanatına kadar Hüdaferin'den Sınıg Köprü'süne kadar ki kısımları yönetmişlerdir. Fakat bu beyler, Nadir Şah'ın hükümdar olmasını istememişler ve muhalefet olmuşlardır. Bu durum Nadir Şah'ı kızdırmıştır.¹²⁷ Nadir Şah, Gence Hanlarına kin beslediği için tahta geçtikten sonra onları cezalandırmayı düşünmüş ve bu sebeple onların yetkilerini sınırlandırarak Borcalı ve Kazak elini ellerinden almıştır. Bunun yanı sıra Cavanşirler, Otuzikiler ve Kebirleri Horasan'a göndererek onları cezalandırmak istemiştir.¹²⁸ Nadir Şah, Ermeni Meliklerine kendisine tabi olmaları şartıyla özgürlük tanımıştır.¹²⁹ Nadir Şah'ın tavrı sadece Otuziki ve Cevanşirlere karşı değildir. Şah tahta geçtiğinde Aşağı Baş Kaçarları sindirip Yukarı Baş Kaçarlara önem vermiş ve onların yükselmesini sağlamıştır. Bunu Yukarı Baş Kaçarların beylerinden Muhammet Hasan Han'a Gürgan ve Esterabad idaresini vererek gerçekleştirmiştir.¹³⁰

Nadir Şah Afganları ve Osmanlı Devleti'ni Azerbaycan topraklarından çıkararak söz konusu bölgeyi hakimiyeti altına almaya başlamıştır.¹³¹ Nadir Şah Tiflis, Nahcivan, Gence, Erivan ve Karabağ bölgesini ele geçirmiş ve buralardaki hakimiyetini ölene kadar devam ettirmiştir.¹³² Osmanlı-Safevi klasiği haline gelen savaşlar, Nadir Şah döneminde de devam etmiştir. Nadir Şah, Musul'u kuşatmış fakat muvaffak olamamıştır. Bu savaşta galibiyet elde eden Nadir Şah'ın karakterinde içine kapanık bir

¹²⁴ Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'da Hakimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 54.

¹²⁵ Hazani, s. 119.

¹²⁶ Mehmetov, s. 433.

¹²⁷ Abbaskulu Bakıhanov, "Gülistan-ı İrem", *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 151.

¹²⁸ Mirza Yusuf Karabağlı, "Tarihi Şerif", *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 15.

¹²⁹ Z. M. Bünyedov, Y. B. Yusufov, *Azerbaycan Tarihi, En kadim Zamanlardan XX. Asra Dek*, Bakü: 1994, s. 532.

¹³⁰ Karadeniz, s. 52.

¹³¹ İsmailov, s. 245-246.

¹³² Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

hal görülmeye başlanmıştır. En yakınlarından bile onu öldüreceğinden şüphelenen Nadir, bu sebeple pek çok kişinin öldürülmesine neden olmuştur.¹³³

Nadir Şah'ın öldürülmesine dair çeşitli görüşler vardır; bunlardan birincisi Muhammed Kulu Han ile Muhammed Salah Han'ın etkisiyle yapılan bir suikast planı neticesinde öldürüldüğü, ikincisi Alikulu Han adlı gulamı tarafından öldürüldüğüdür. Her ne kadar Nadir Şah'ın farklı kişiler tarafından öldürüldüğü savunulsa da iki görüş de 1747'de öldürüldüğü konusunda hemfikirlerdir. Fakat birinci görüş 20 Haziran 1747 de öldürüldüğünü kabul ederken diğer görüş ise 9 Mayıs 1747 tarihinde öldürüldüğünü aktarmaktadır. Nadir Şah dönemi Türklüğe ve Türkçeye büyük önem verilen dönemdir. Türkçe, saray ve orduda kullanılmış ve çok sayıda eser yazılmıştır.¹³⁴

Nadir Şah döneminde temeli ekonomiye dayanan bazı olumsuz olaylar zuhur etmiştir. Bu dönemdeki ekonomik yetersizlik halka külfetli vergiler yüklenmesine ve bunun sonucu olarak huzurun bozulmasına neden olmuştur. Halkın vergileri ödeyememesi isyanları beraberinde getirmiştir.¹³⁵ Nadir Şah, idari yapıda bir takım değişiklikler yapmıştır. O, “*beylerbeylik*” makamını kaldırarak ülkeyi bir bütün hale getirmek için Revan'dan Derbend'e kadarki kısımları birleştirmiş ve burayı “*Azerbaycan*” diye adlandırmıştır. Buraya da kardeşi İbrahim Han'ı yönetici tayin etmiştir.¹³⁶ Nadir Şah, İbrahim Bey'in ölümünün ardından bu birleşmeden vazgeçmiştir.¹³⁷ Nadir Şah'ın özellikle de halka yaptığı ekonomik yaptırımlar sonuç vermemiş ve bunun sonucu olarak halkın maddi durumu iyice kötüleşmiştir.

Maddi durumu bozuk olan halk, zanaatkarlık ve ticaretle de gerilemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra İpek ticaretinde de gerileme gözlenmiştir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi veba salgını her yere yayılmış, birçok insan telef olmuştur. Halkın bir kısmı dayanamayarak başka yerlere göç etmiştir. Göç etmeyen kısım ise birçok işle tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bazıları yol, köprü yapımı,

¹³³ Mehmetov, s. 434.

¹³⁴ Mehmetov, s. 436.

¹³⁵ Mahmud İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi*, Çev. Vefa Kurban, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2014, s. 247.

¹³⁶ A. Rıza Adıgüzel, “Karabağ Hanlığının Ortaya Çıkışı”, *Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ Tarihi*, İstanbul: 2010, s. 186.

¹³⁷ Mehmetov, s. 456.

petrol çıkarımıdır.¹³⁸ Bütün bunlar halkın devlete karşı olan inancını sarsmış ve bu durum isyanlarla sonuçlanmıştır. Çeşitli yerlerde çıkan isyanlara karşı mücadele veren Nadir Şah, isyancılara karşı bağışlayıcı olmamış, onları ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Nadir Şah asilere karşı acımasız bir şekilde davranmasına rağmen bu durum caydırıcı olmamış ve halk isyanları hız kesmeden devam ettirmiştir. Kimi zaman Nadir Şah isyanı bastırabilmiş kimi zaman da bastırılamamıştır. Bu isyan hareketleri ve ekonomik çöküş Nadir Şah idaresinin dağılmasına sebep olmuştur. Nadir Şah, 1747 yılında öldürülmüştür.¹³⁹

¹³⁸ İsmailov, s. 248.

¹³⁹ İsmailov, s. 251.

BÖLÜM 2: KARABAĞ HANLIĞININ KURULUŞ AŞAMASI VE PENAH ALİ HAN DEVRİ

2.1. Penah Ali Han'ın Menşei

Karabağ Hanlığı'nın kurucusu olan Penah Ali Han, Cevanşirlerin yaşadığı Dizak İlçesine yerleşen Sarıcalı Oymağına mensuptur.¹⁴⁰ Sarıcalı Oymağı, Türkistan'dan gelmiş olan Bahmalı aşiretinin bir koludur.¹⁴¹ Söz konusu oymağın menşei Afşarlara, Afşarların kökeni ise Türkmenlere dayanmaktadır.¹⁴² Cevanşir ve Otuziki Boyunun İslamiyet öncesine uzanan çok köklü bir geçmişi vardır.¹⁴³

Otuziki Boyu, adını yerleşim düzenine göre almıştır. Cevanşir Boyu Moğolların bir uzantısı olarak kurulan İlhanlılar devrinde Anadolu'ya göç ettirilmiş, daha sonra Emir Timur zamanında Anadolu'dan da Karabağ'a yerleştirilmiştir.¹⁴⁴ Cevanşir, Kebirli, Otuziki, Behmeli, Kolanı ve Azerbaycan'da bulunan diğer Türk aşiretleri, Karabağ bölgesinde yaşamış ve önemli yer teşkil etmiştir.¹⁴⁵ Cevanşir Boyu, çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Bu durum, Karabağ toprağının verimliliğinden kaynaklanmış olabilir.¹⁴⁶

Sarıcalı Oymağının isminin etnik kökenine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Mirza Adı Güzel Bey "Karabağname" adlı eserinde bununla ilgili bir kıssadan bahsetmiştir. Buna göre, Karabağ'da bulunan ve beylerbeyi olarak çalışan hanlardan birinin çocuğu olmuş ve bu çocuğun adına Ali koymuştur. Çocuk, sarışın bir görünüme sahiptir. Sarıcalı Ali kendine yoldaş toplayarak oymak kurmuş ve bu oymağın adına da "Sarıcalı" denmiştir.¹⁴⁷

"Tarih-i Şerif"te Mirza Yusuf Karabaği bu konu hakkında başka bir fikir ortaya atarak Cevanşirlerin Tatar soyundan geldiklerini iddia etmiştir.¹⁴⁸ Hasanali Karadaği "Karabağ Vilayetinin Kadim ve Cedid Keyfiyyet ve Övzaları" adlı eserinde Penah Ali

¹⁴⁰ Hacıyeva, s. 40.

¹⁴¹ Cemalettin Taşkiran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 53.

¹⁴² Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, "Penah Han ve İbrahim Han'ın Karabağ'daki Hakimiyetleri ve O zamanın Faaliyetleri" *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 243.

¹⁴³ Cemalettin Taşkiran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 53.

¹⁴⁴ Hacıyeva, s. 40.

¹⁴⁵ Tofig Mustafazede, *Karabağ Hanlığı*, s. 50.

¹⁴⁶ A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'nın Ortaya Çıkması", s. 184.

¹⁴⁷ A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığının Ortaya Çıkışı", s. 188.

¹⁴⁸ Tofig Mustafazede, *Karabağ Hanlığı*, s. 50-51.

Han'ın soyunu Argun Han'a dayandırmıştır. Ona göre, Cengiz'in devleti parçalandıktan sonra onun soyundan bir kişi önce Lori'ye, daha sonra da Karabağ'a gelerek Cevanşir Oymağına katılmış ve bu boyun oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Bir görüşe göre, Sarıcalı Oymağının kurucularının soyundan gelen İbrahim Halil Ağa, Hülagu Han'ın torunu olan Argun'un soyundan gelmiştir.¹⁴⁹ Onun atalarından Muhammet Han adında birisi "Kürekçay, Aras, Gökçegöl, Kür ve Elinçay arasındaki topraklar olmak üzere bütün Karabağ topraklarını almış ve bu toprakları oğulları arasında paylaşmıştır."¹⁵⁰

Cevanşir Oymağına mensup olan ve bu oymağa katkıda bulunanlardan biri Penah Ali Han'ın babası İbrahim'dir. Onun çeşitli imaretleri ve Ağdam'da bir evi vardır. İbrahim Han Sarıcalı Oymağı'nın başına geçtikten sonra, itibarı artmış ve inşaat faaliyetlerinde bulunmuştur. Özellikle de bu dönemde inşa ettirilen "İbrahim Kalesi" onun itibarının ve büyüklüğünün göstergesidir.¹⁵¹

2.2. Penah Ali Han'ın Hanlığı Kurma Çalışmaları

İran hükümdarı olan Nadir Şah, Kafkasya'nın güneyine doğru ilerleyerek buradaki boyları hakimiyeti altına almıştır.¹⁵² İbrahim Han'ın cesaret ve yiğitlikle öne çıkan Fezleli Bey ve Penah Ali Han olmak üzere iki oğlu vardır.¹⁵³ Bazı kaynaklarda bu oğullarına Behbudeli Ağa ve İsmail Han Ağa da eklenir.¹⁵⁴ Ahmet Bey Cevanşir'in "Karabağ Hanlığı'nın 1847-1805-inci Yıllarda Siyasi Vaziyete Dair" adlı eserinde Penah Ali Han'ın kardeşinin adı Behbud Ali Bey olarak geçmektedir.¹⁵⁵

Penah Ali Han, Karabağ'ın Sarıcalı Kenti'nde doğmuştur.¹⁵⁶ Nadir Şah, egemenliği altında bulunan bölgelerden yiğit, akıllı ve yetenekli insanları kendi himayesi altına alıp önemli mevkilere getirmiştir.¹⁵⁷ İbrahim Han'ın oğlu Fezleli Bey de söz konusu

¹⁴⁹ Ahmet Bey Cevanşir, *Karabağ Hanlığının Tarihi*, Çev. Yusuf Gedikli, İstanbul: Türkmenistan Türkleriyle Dayanışma Derneği, 1993, s. 25.

¹⁵⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 50-51.

¹⁵¹ Hasan Ali Karadağlı, "Karabağ Vilayetinin Eski ve Cedid Keyfiyet ve Üvzaları", *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 127.

¹⁵² Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

¹⁵³ Hasan İhfa Alizade, "Şuşa Şehrinin Tarihi", *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 79.

¹⁵⁴ Emrahov, Cengizoğlu, v.d., s. 64.

¹⁵⁵ Cevanşir, s. 26.

¹⁵⁶ Dağlık Karabağ Münakaşası, s. 11.

¹⁵⁷ Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

özelliklere sahip olduğu için Nadir Şah'ın hizmetine girenlerden biri oluşmuştur.¹⁵⁸ Fezleli Bey eşikağası olarak göreve başlarken Penah Ali Han ise ordu emirliği görevine tayin edilmiştir.¹⁵⁹ Fezleli Bey, Nadir Şah tarafından öldürülmüştür.¹⁶⁰

“Tarih-i Cedid-i Karabağ” da Mirza Yusuf Karabaği, Fezleli Bey'in Nadir Şah'ın düzenlediği savaşıardan birinde öldürüldüğünü iddia etmektedir. Tofig Mustafazade'nin Karabağ Hanlığı adlı eserinde F. Aliyev'in bu konu hakkındaki görüşüne yer verilmiştir. Bu görüşe göre: Fezleli Bey'in, yaptığı bir hata nedeniyle verilen göç cezasını yerine getirmeyip asilik yapması sonucu Nadir Şah'ın emriyle öldürüldüğünü kabul edilmektedir.¹⁶¹ “Şuşa Tarihi”nde Hasan Ali İhfa Alizade Fezleli Bey'in öldürülmesinin Nadir Şah'ın adamlarının kıskançlık ve iftiralarından kaynaklandığını yazmaktadır.¹⁶²

Fezleli Bey'den sonra, yiğit, akıllı becerikli biri olması hasebiyle Penah Ali Han Nadir Şah'ın dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Şah, onu eşikağası yaparak hizmetine almıştır.¹⁶³ Verilen görevleri yerine getiren Penah Ali Han, önce Nadir Şah'ın taktirini kazanmış, daha sonra ise Şah, ona karşı düşmanca tavır almaya başlamıştır.¹⁶⁴ Bunun nedeni, Şah'ın adamlarının kıskançlıktan onu Penah Ali Han'a karşı kışkırtmasıdır. Bunun üzerine Penah Ali Han orada durduğu taktirde öldüreceğini düşünmüş ve¹⁶⁵ Şah'ın Horasan'a gitmesini fırsat bilerek Karabağ'a kaçmıştır.¹⁶⁶

Penah Ali Han'ın kaçma haberini alan Şah, onu yakalamak için adamlarını seferber etse de başarısız olmuştur.¹⁶⁷ Şah, Penah Ali Han'ı yakalamaları için çevre hanlara mektup yazmıştır. Bunun yanı sıra Penah Ali Han'ın ailesine eziyet ederek yakalama işini garantilemek istemiş fakat sonuç elde edememiştir.¹⁶⁸ Bunun nedeni, söz konusu

¹⁵⁸ Mirza Adıgüzel Bey, s. 38.

¹⁵⁹ Bünyedov, Yusuf, s. 531.

¹⁶⁰ Mirza Adıgüzel, s. 38.

¹⁶¹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 51.

¹⁶² Alizade, s. 79.

¹⁶³ Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

¹⁶⁴ Mirza Adıgüzel, s. 37.

¹⁶⁵ Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

¹⁶⁶ Yakup Mahmudov, Kerim Şükürov, *Karabağ Real Tarih, Faktlar, Senedler*, Bakü: 2005, s. 26.

¹⁶⁷ Mirza Cemal Karabağlı, s. 3.

¹⁶⁸ Rıza kulu bey Mirza Cemaloğlu, s. 243.

hanlıkların Penah Ali Han'ı korumasıdır.¹⁶⁹ Penah Ali Han'ı, Nadir Şah'a ve onun adamlarına karşı gösterdiği direnç ve başarı güçlendirmiştir.¹⁷⁰

Nadir Şah öldükten sonra, hakimiyeti altında bulunan yerler huzura kavuşmuş ve bağımsız hanlıklar oluşmaya başlamıştır. Bunlara Bakü, Karadağ, Hoy Tebriz, Erivan, Lenkera, Urmiye, Makü, Serabda, Gence ve Derbend gibi hanlıkları örnek verebiliriz.¹⁷¹ Penah Ali Han da kendi hanlığını kurmak için çaba göstererek yaklaşık 200 süvari ile Karabağ bölgesine gelip kendisini Han ilan etmiştir.¹⁷² Penah Ali Han bunu yapmasının sebebini bir rivayetle açıklamıştır. Söz konusu rivayet, Penah Ali Han soyunu Argun Han'ın neslinden kabul etmiştir. Araz Çayı'nın Behmeli Kenti civarında Alagarga Oymağında ikamet eden bu neslin atalarından biri olan Muhammet Han “Kürekcay, Göyçe, Kür, Aras, Elinceçay” civarındaki Karabağ topraklarını almış ve bu toprakları üç oğlu arasında paylaşmıştır.¹⁷³

Kendi yurtları olan Karabağ'ı terk edip Horasan'a göç ettirilen Otuziki ve Cevanşir Oymakları, Nadir Şah öldükten sonra topraklarına geri dönmüşlerdir.¹⁷⁴ Bu durum Penah Ali Han'ın tahtını sağlamlaştırmıştır.¹⁷⁵ Bunların dışında, Karabağ'a getirilen köylülerin ihtiyaçları ve barınakları Penah Ali Han tarafından karşılanmıştır.¹⁷⁶

Nadir Şah öldükten sonra İran'da taht mücadelesi görülmüştür. Mücadelenin bir tarafında Zend'lerden gelen Kerim Han, bir tarafında Türk soyundan gelen Kaçarlar, bir tarafında da Güney Azerbaycan Hanlıklarının bazıları vardır. Bu mücadelenin merkezi, Nadir Şah'ın ordusunun ve devlet hazinesinin bulunmasından dolayı Horasan olmuştur.¹⁷⁷

Adil Şah lakaplı Ali Kulu Şah, Nadir Şah'ın yeğenidir.¹⁷⁸ Ali Kulu, ordu toplayarak Meşhed'e gitmiş ve burada kendisini Şah ilan etmiştir. Şah olduktan sonra tahtını sağlamlaştırmak için Nadir Şah'ın oğullarından bir kısmını öldürüp bir kısmını da

¹⁶⁹ Alizade, s. 80.

¹⁷⁰ Cevanşir, s. 25.

¹⁷¹ Güntekin Cemil kızı Necefli, s. 131.

¹⁷² Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 53.

¹⁷³ Hacıyeva, s. 41.

¹⁷⁴ İsmailov, s. 256.

¹⁷⁵ Mahmudov, Şükürov, s. 27.

¹⁷⁶ Mirza Adıgüzel, s. 37-39.

¹⁷⁷ Mirza Adıgüzel, s. 37-39.

¹⁷⁸ Mirza Adıgüzel, s. 37-39.

hapsettirmiştir. Hapse atılanlar arasında Şahruh Mirza da vardır.¹⁷⁹ Adil Şah tahta geçince, Azerbaycan Hanlıklarının vergi yükünü kaldırarak yanına çekmek istemiş fakat Güney Kafkasya’da bulunan birçok yönetici Adil Şah’a bağlanmak istememiştir.¹⁸⁰

Emir Arslan Han Adil Şah tarafından göreve getirilmiştir.¹⁸¹ Emir Arslan, Güney Azerbaycan’ın yöneticiliğini yapmış ve Adil Şah ile Penah Ali Han arasındaki iletişimi sağlamıştır.¹⁸² Emir Arslan, Şah’a itaat konusunu görüşmek için hediyelerle birlikte Penah Ali Han’ın yanına gitmiştir.¹⁸³ Bu sıralarda Penah Ali Han, kendisine saldırmak için fırsat arayan düşmanlarından dolayı rahat değildir. Bu durumdan dolayı itaat teklifini kabul etmek durumunda kalmıştır. Penah Ali Han’ın, Adil Şah’ın himayesine girdiğini duyan Şamahı, Gence ve Nuha Hanlıkları da İran’a itaatlerini bildirmiştir.¹⁸⁴ Şah’ın verdiği “*Hanlık fermarı*” ile birlikte Penah Ali, resmi şekilde Han olmuştur. Kısa süre sonra, İran’da meydana gelen karışıklık nedeniyle Adil Şah tahttan indirilmiştir.¹⁸⁵ Adil Şah’ın kardeşi İbrahim Halil Mirza, Adil Şah’ı öldürüp yerine geçmiştir.¹⁸⁶ İbrahim Halil Mirza da iktidarda uzun süre kalamayıp öldürülünce, tahtın varisleri arasında Şahlık makamını ele geçirebilmek adına mücadeleler yaşanmıştır. Bu karışıklardan yararlanan aslen Özbekli olan Aziz, İran’a doğru yola çıkarak Tebriz ve civarını zapt etmişken Mehmet Hasan Kaçar da onlara karşı müttefik oluşturup harekete geçmek için hazırlık yapmıştır. İki ordu karşılaştığında Muhammet Hasan’ın ordusu galibiyet kazanmıştır.¹⁸⁷

2.2.1. Hanlığı’nın Kurulmasından Sonra Penah Ali Han’ın Faaliyetleri

1747 yılında Nadir Şah’ın ölmesiyle huzura kavuşan Penah Ali Han, gücünü arttırmak için adam toplamaya başlamıştır. Penah Ali Han, her geçen gün adamlarının sayısının artmasından güç bularak etrafında bulunan yerleri darmadağın etmiştir.¹⁸⁸ Penah Ali Han iktidarı boyunca, hanlığın sınırlarını Hüdaferin Köprüsü’nden Kürekçay ve

¹⁷⁹ Bakıhanov, s. 133.

¹⁸⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 66.

¹⁸¹ Hazani, s. 132.

¹⁸² Alizade, s. 80.

¹⁸³ Mirza Adıgüzel, s. 37-39.

¹⁸⁴ Ekşi, s. 94.

¹⁸⁵ Ekşi, s. 94.

¹⁸⁶ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 54.

¹⁸⁷ Ekşi, s. 94.

¹⁸⁸ Mirza Cemal Karabağlı, s. 4.

Bergüşat'ı içine alan kısma kadar genişletmiştir.¹⁸⁹ Penah Ali Han Şirvan, Şeki, Gence, Erivan, Tebriz ve Karadağ Hanlıkları ile yakın ilişkiler kurmuş, söz konusu hanlıklardan Zengezur, Megri, Çıldır ve Kapan bölgelerini almıştır.¹⁹⁰ Fakat Ali Kulu Han öldükten sonra Penah Ali, bu hanlıkları egemenliği altına almak istemiştir. Kimi hanlıklar gönüllü bir şekilde kimi hanlıklar ise zorlukla Penah Ali Han'a tabi olmuşlardır.¹⁹¹

Canıbert Meliği Allah Kulu Sultan'a, Nadir Şah döneminde Türklere karşı yaptığı başarılı mücadelelerden dolayı "sultan" lakabı verilmiştir. Bu olaydan sonra Penah Ali Han'a da itaat eden Canıbert Meliği gözden düşürülmüştür. Bu durum onun ölümüyle sonuçlanmıştır.¹⁹²

Penah Ali Han, Karadağ'a ait olan Çıldır'u hakimiyeti altına alarak onlara melik atamıştır.¹⁹³ Cevanşir, Otuziki gibi boylar, Penah Ali Han'dan korktuğu için karşı çıkmamış ve verilen emirleri yerine getirmiştir. Fakat Penah Ali Han'ı ve yapmış olduğu ilerlemeleri tehdit olarak gören Şirvan ve Şeki Beyleri, cesaretlerini toplayarak ona karşı birlikte hareket etmek için ittifak yapmışlardır. Kendisine karşı yapılan düşmanlığı hisseden Han, ailesini ve etrafında toplanan insanları iyi bir şekilde korumak için güvenilir bir yere ihtiyaç duymuştur. Bu konuyu yakın adamlarıyla görüştüğten sonra, Bayat Kalesi'ni inşa ettirmiştir.¹⁹⁴ Bayat Kalesi ismini, Azerbaycan'ın en köklü boylarından olan Bayat'tan almıştır.¹⁹⁵

1745 yılında inşa ettirilen bu kalenin etrafına pazarlar, mescitler yapılmıştır. Tebriz ve Erdebil yörelerinden de pek çok insan oraya gelip yerleşmiştir.¹⁹⁶ Penah Ali Han, Bayat'taki inşaat faaliyetlerinin yanında Divanhane Hisarı yaptırmıştır. Han'ın Bayat Kalesi'nde yaklaşık 4-5 yıl yaşadığı bilinmektedir.¹⁹⁷

Hamse Melikleri Penah Ali Han'ın başarılarından ve büyümesinden rahatsız olmuştur.¹⁹⁸ Bu melikler, Şirvanat ve başka yerlerde söz sahibi olan Hacı Çelebi'ye

¹⁸⁹ Bakıhanov, s. 136.

¹⁹⁰ Cemalettin Taşkiran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 54.

¹⁹¹ Eliyarlı, s. 522.

¹⁹² Cevanşir, s. 28.

¹⁹³ Rıza Kulu Bey Mirza Cemal Oğlu, s. 246-248.

¹⁹⁴ Mirza Cemal Karabağlı, s. 4.

¹⁹⁵ Mahmudov, Şükürov, s. 27.

¹⁹⁶ Mirza Cemal Karabağlı, s. 4.

¹⁹⁷ Hazani, s. 134.

¹⁹⁸ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 20.

mektup yazıp bu durumu bildirmiştir.¹⁹⁹ Mektupta, Penah Ali Han'ın genişleme ve mimari faaliyetlerinden ve bu durumun önüne geçilmemesi halinde hanlıkların güvenliklerinin tehlikede olacağından bahsedilmiştir. Hacı Çelebi bu sözler üzerine harekete geçmiştir.²⁰⁰

Hacı Çelebi etraftan ordu toplayıp Penah Ali Han'ın karşısına çıkmak için hazırlıklarda bulunurken diğer taraftan Han da kendini savunmak için hazırlıklara başlamıştır.²⁰¹ Penah Ali Han hendekler kazdırarak Hacı Çelebi'nin kaleye girmesini engellemiştir.²⁰² İki ordu karşılaştığında, Hatın Arhı denilen yerde Penah Ali Han zafer kazanmıştır.²⁰³

Şirvan ve Şeki Hanları bu muharebede yeterli başarıyı yakalayamamıştır. Hacı Çelebi geri dönerken bu durumu “Penah Ali Han daha önce kendisini Han ilan etmiş fakat bu durum çoğu kimse tarafından kabul edilmemiştir. Bu zafer hanlığının tasdiklenmesine katkıda bulunmuştur” diye ifade etmiştir. Bu olay, Penah Ali Han'ın verdiği mücadeledeki başarısını kanıtlar niteliktedir.²⁰⁴ Penah Ali Han, bu zaferle şöhretini arttırmış ve birçok topluluğu kendi hakimiyetine almıştır.²⁰⁵

Meliklerle olan ilişkilere geçmeden önce Melikler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Nadir Şah döneminde Hamse Meliklerine idari serbestlik tanınmıştır. Söz konusu dönemde Melikler, Azerbaycan Vilayeti hakimine tabi olmuşlardır.²⁰⁶ Hamse Melikleri Dizak, Varende, Haçın, Çilebürd, Talış mahalleri olmak üzere 5 meliklikten oluşmaktadır.²⁰⁷

Bunların birincisi Dizak Mahali'dir. Dizak Meliki, Lori'den gelen Melik Yegandır. Melik Yegan, Nadir Şah tarafından melikliğe getirilmiştir.²⁰⁸ Bu melik ile Nadir Şah

¹⁹⁹ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 20.

²⁰⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 56.

²⁰¹ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 20.

²⁰² Mirza Adıgüzel, s. 40-45.

²⁰³ Süleyman Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi, Uzak Geçmişten 1870'li yıllara kadar*, Bakü: 1996, s. 523.

²⁰⁴ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 56.

²⁰⁵ Cevanşir, s. 27.

²⁰⁶ Hacıyeva, s. 43.

²⁰⁷ Mirza Adıgüzel, s. 43-44.

²⁰⁸ Eliyarlı, s. 520.

arasındaki ilişkilerin kuvvetli olduğu bilinmektedir.²⁰⁹ Söz konusu melik Müslümanlığı seçmesine rağmen eski dini olan Hristiyanlıkla da bağlarını koparmamıştır.²¹⁰

İkinci Mahal Varende'dir. Varende Meliki Şahnazar'ın nesli, Göyçe'den gelmiştir.²¹¹ Bu melikler, köklü bir nesle ve itibara sahiptir.²¹² Diğer Meliklerle olan husumetinden dolayı Karabağ Hanlığı'na gönüllü bir şekilde itaat etmiştir.²¹³

Üçüncü mahal Haçın'dır. Haçın Meliki, Hasan Celalyan'ın soyundan gelmektedir.²¹⁴ Bu Melik Karabağ'ın yerlisidir.²¹⁵

Dördüncü mahal Çilabürt'dür. Çilabürt Mahali'nin meliki, Magaviz'den gelip itibar kazanan Allah Kulu'dur.²¹⁶

Sonuncu mahal olan Talış'tır. Bu mahalin meliki ise Şirvan'dan gelen Melik Usub'dur.²¹⁷ Melik Usub döneminde Gülistan Kalesi'nin fethi, Dizak Meliki ile olan düşmanlık, Penah Ali Han ile olan mücadele ve bu mücadelede alınan yenilgi gibi olaylar öne çıkmaktadır.²¹⁸ Bu meliklerden Çilabürt ve Talış, Penah Ali Han'ı önce uğraştıran daha sonra tabi olan meliklerdir.²¹⁹ Görüldüğü gibi Haçın Mahali dışındaki bütün melikler Karabağ'a başka bir yerden göç etmiştir.

Bu dönemde meliklerin arasında soğuk rüzgarların estiği görülmektedir. Melikler, aralarında liderlik kavgası yaparken lider gibi davranan ve tek başına hareket eden Melik Şahnazar, Melik Hasan'ı öldürmüştür. Bunun üzerine diğer melikler, Melik Şahnazar'ı cezalandırmak üzere harekete geçmiştir. Bunu haber alan Melik Şahnazar, önlem almak ve geldiklerinde hazırlıklı olmak amacıyla Çanakçı Kenti'nin etrafında kale inşa ettirmiştir. Bundaki amaç, düşmanın muhasara sırasında kaleyi ele geçemeyip

²⁰⁹ Hasan Ali Karadağlı, s. 128.

²¹⁰ Samir Hasanov, "Mir Mehdi Hazani'nin 'Kitab-ı Tarih-i Karabağ' Eserinde Hamse Melikleri Menşei Hakkında" *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, s. 180.

²¹¹ Mirza Adıgüzel, s. 43-44.

²¹² Eliyarlı, s. 520.

²¹³ Hasanov, s. 181.

²¹⁴ Mirza Adıgüzel, s. 43-44.

²¹⁵ Hasanov, s. 182.

²¹⁶ Mirza Adıgüzel, s. 43-44.

²¹⁷ Mehdiyev, s. 79.

²¹⁸ Mirza Adıgüzel, s. 43-44.

²¹⁹ Hasan Ali Karadağlı, s. 129.

geri dönmesini sağlamaktır. Bunda başarılı olmuşlar, düşman ordu toplayıp tekrar muhasara etme şartıyla geri dönmüştür.²²⁰

Çilebürd, Dizak ve Talış Melikleri'nin, Verende Meliki Şahnazar'la olan husumeti, Melik Şahnazar'ın, Penah Ali'ye yaklaşmasına ve itaat etmesine neden olmuştur. Bu durum Penah Ali Han'ı memnun etmiş ve itaatini memnuniyetle kabul etmiştir.²²¹ Haçın Melikleri, Penah Ali Han'ın egemenliği altına girmemek için mücadele etseler de sonunda tabi olmak zorunda kalmışlardır. Çilabürt ve Talış Melikleri uzun zaman tabi olmamak için direnseler de Penah Ali Han onları kah öldürerek kah da mallarına el koyarak hakimiyeti altına almıştır.

Penah Ali Han, Haçın Meliklerinin sürekli sorun çıkartmasından dolayı üzerlerine yürümeye karar verdiği sırada, onlar da Penah Ali Han'a karşı savaşmak için hazırlık yapmıştır. Haçın Meliklerinin Balhkaya denilen bir yerde istihkam kurduğunu öğrenen Penah Ali Han, ordu toplayarak bu istihkamı ele geçirmiştir. Penah Ali Han'ın böylesine korunaklı bir yeri eline geçirmiş olması Hamse Meliklerini telaşa düşürmüştür.

Hamse Melikleriyle Penah Ali Han arasında olan ilişki bazen barış yoluyla zaman zaman da mücadele yoluyla devam etmiştir. Sürekli Penah Ali Han tarafından kontrol altına alınan melikler, mücadeleyle dolu bir yaşam sürmüş ve bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda bu melikler, yaşadıkları yerden ayrılp Gence'ye yerleşmiş, İbrahim Han'ın başa geçmesinden sonra eski yurtlarına geri dönerek ona itaat etmişlerdir. Hamse Melikleri yurtlarını terk ettikten sonra, onlarla mücadele etmekten kurtulan Penah Ali Han, Şahbulak Kalesi'ni inşa ettirmiştir.²²²

Bayat Kalesi'nde yapılan savaş, bu kalenin yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Düşmanla baş edebilmek için stratejik mevki kuvvetli, çok fazla askeri güç bulundurabilecek bir yer lazım olmasından dolayı Şahbulak Kalesi yapılmıştır.²²³ Söz konusu kalenin

²²⁰ Mirza Yusuf Karabağı, s. 20.

²²¹ Mirza Cemal Karabağı, s. 5.

²²² Rıza Kulu Bey Mirza Cemal Oğlu, s. 246-248.

²²³ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 58.

yapılmasının bir diğer nedeni ise Penah Ali Han'ın güçlü bir kale inşa ederek dikkatleri üzerine çekmek ve düşmanları korkutmak istemesidir.²²⁴

Penah Ali Han'ın yeni bir kale inşa etmesi etrafında bulunan düşmanları rahatsız etmiş ve bu durum onların saldırılarıyla sonuçlanmıştır. Penah Ali Han, düşmanla başa çıkabilmek için yaptığı kaleden daha sağlam bir kaleye ihtiyacı olduğunu anlamıştır. Bu sebeple Terneküt'te, Şahbulak adlı kaleyi inşa ettirmiştir.²²⁵ Mir Mehdi Hazani ise yeni bir kale inşa ettirme nedeni olarak, iklimi ve Bayat'ın bir ova içinde bulunduğundan dolayı bu ovaya zamanında yardımın ulaşmıyor olmasını göstermiştir.²²⁶ Bu kalenin etrafına pazar, mescit ve hamam gibi imaret yerleri inşa edilerek halkın çoğunu buraya yerleştirilmiştir.²²⁷ Han, hemen hemen 3-4 yıl Şahbulak'ta ikamet etmiştir.²²⁸

İran'da meydana gelen olaylara gelince, daha önce de söz ettiğimiz gibi Nadir Şah öldükten sonra Adil Şah kısa süre tahtta kalmış ve onun ölümüyle ülkede taht kavgaları zuhur etmiştir. Taht kavgalarında başarılı olan Şahruh Mirza, Horasan'da tahta geçerken Irak, Azerbaycan ve İran topraklarında karışıklıklar hakimdir. Şahruh Mirza tahtta çok fazla kalamamıştır.²²⁹

Taht kavgalarından sonra İran tahtına Astrabad'dan gelen Türkmenlerden Muhammet Hasan Kaçar geçmiştir.²³⁰ O, hakimiyetini Azerbaycan, İran ve Mazandaren hudutlarına kadar genişletmiştir.²³¹ Penah Ali Han, onunla Adil Şah ile olduğu gibi iyi anlaşamayacağını düşünmektedir. Bu düşüncesinin nedeni, etraftaki hanlıkların Muhammet Hasan Han Kaçar'ı kışkırtmasıdır.²³² Bu durum Penah Ali Han'ı endişelendirmiştir.²³³ Şah'ın bu kışkırtmalara cevap verebilme ihtimalini düşünen Penah Ali Han, düşmana karşı sağlam bir kaleye ihtiyaç duymuş ve bu fikri Melik Şahnazar Bey ile paylaşarak kalenin yapımı için yer aramaya başlamıştır.²³⁴ Bu aramalar sonucunda Penah Ali Han, Şuşa Şehri'ni görmüş, kaleyi inceleyip etrafını

²²⁴ Mirza Rahim Fena, "Tarih-i Cedidi Karabağ", *Karabağname*, Bakü: 2006, s. 11.

²²⁵ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 58.

²²⁶ Hazani, s. 134.

²²⁷ Rıza Kulu Bey Mirza Cemal Oğlu, s. 246-248.

²²⁸ Hazani, s. 135.

²²⁹ Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı, s. 7.

²³⁰ Fena, s. 16.

²³¹ Mirza Adıgüzel, s. 46

²³² Mirza Cemal Karabağlı, s. 8.

²³³ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 62.

²³⁴ Mirza Cemal Karabağlı, s. 8.

dolaşmıştır.²³⁵ Kalenin yapılacağı yerde suyun bulunmaması dikkat çeken bir husustur. Daha sonra uzun incelemeler yapılmış ve sığ yerlerden su çıktığı tespit edilmiştir.²³⁶ Yapılan tetkikler sonucu, kalenin burada yapılmasına karar verilmiş ve kaleye düşmanın girmesine imkan vermeyecek şekilde taşlar örülmüştür.²³⁷

Şuşa Kalesi, dikkatli bir şekilde inşa edilmiş ve taraçalar ve yarganlar yapılarak düşmanın kaleye girmesini imkansız hale getirmiştir.²³⁸ Mirza Yusuf Karabağı kalenin sağlamlığı hakkında şunları kaydetmiştir. “*Şehir güney-batıdan, kuzey-doğudan, özellikle batı ve güneyden ne yaya olarak ne de araçla girilmemesi için sağlam hisar ve tabii sarp ve yalçın kayalar etrafında oluşturulmuştur. Kaleye duvar çekmek amacıyla şehrin aşağı ve doğu tarafında bazı yerleri ölçtüler. Çalışmalara köy halkı, bölgede toprak sahibi olan insanlar, ellerin liderleri katılmış ve söz konusu kaleye yaklaşık beş arşın büyüklüğünde iki arşın eninde duvar örmüşlerdir. Bu duvar, canlı veya cansız hiçbir şey geçmesine imkan vermeyecek şekilde örülmüştür. Bunu sağlamak için taş ve kireç kullanılmıştır. Kalenin duvarlardan dört büyük kapı oluşturmuşlardır. Kuzey ve doğu kısımda yer alan kapıya Kent Kapısı denmiştir. Diğer iki kapı ise kuzey ve batı arasında yer alır. Bunlardan biri Erivan Kapısı, diğeri Gence ve Çilabürt Kapısı olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü kapı ise zamanın şartlarına dayanamamış ve yıkılmıştır. Günümüzde şehrin üç kapısı mevcuttur.*” Bu sözlerden Şuşa Kalesi’nin ne kadar sağlam şekilde yapıldığını anlayabiliriz.²³⁹ Molla Penah Vakıf’ın da tasarı anlamında son derece büyük emeği olan Şuşa Şehri, ismini “şuş”, “şiş” diye ifade edilen kayalardan almıştır.²⁴⁰ Penah Ali Han, hakimiyetin sembolü olan para bastırma alametini kullanarak bastırdıkları sikkelere “*Penahabadi*” adını vermiştir.²⁴¹

Kalenin, 1756 yılında bitirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim bu kalenin bitiriliş tarihinde belirsizlik söz konusudur. E. Şükrüzade bu kalenin 1754’te yapımına başladığı yazarken M. Mustafazade inşaata başlanma tarihini 1750 olarak kaydetmektedir. Karabağnamelerde ise bu tarih 1756-1757 yılları arasındadır. Fakat

²³⁵ Baharlı, “Ahvalat-ı Karabağ”, *Karabağnameler*, Bakü: 2006, s. 37.

²³⁶ Emrahov, Çengizoğlu, v.d. s. 74.

²³⁷ Mirza Yusuf Karabağı, s. 22-23.

²³⁸ Tofig Mustafazade, “Karabağ Hanlığı ve Osmanlı Devletiyle İlişkilere Dair”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, Ankara: TTK, 2010, s. 430.

²³⁹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 64.

²⁴⁰ Çağrı, İlker, s. 37-38.

²⁴¹ Özçelik, s. 60.

Penah Ali Han'ın yaşam süresi, bu tarih aralığıyla çakıştığı için yanlış olduğu tahmin edilmektedir. Bu da bize Şuşa Kalesi'nin inşa edilme tarihinin 1750-51 yıllarında olması gerektiğini göstermektedir.²⁴²

Kale tamamlandıktan sonra, Penah Ali Han halkı buraya göç ettirmiştir. Şuşa Kalesi'ne Sikkehane yaptırarak Penahabad adında gümüş sikke çıkartmıştır.²⁴³ İbrahim Han zamanında bu sikkenin yerine “*sahipkıran*” isimli yeni sikke basılmıştır. Yeni bir sikkeye ihtiyaç duyulmasının nedeni, İbrahim Halil Han'ın bu sikkeyi Ağa Muhammet Şah için bastırarak İran'da tahta yeni oturmuş olan Fetali Şah ile güzel ilişki kurmak istemesidir.²⁴⁴

Şuşa Şehri'nin inşa edilmesinden 1 yıl sonra, Ağa Muhammed'in babası Muhammet Hasan Han Kaçar, Penah Ali Han'ın ilerleyişini görmüş ve bu durumdan rahatsız olmuştur.²⁴⁵ Bunun önüne geçebilmek için Şuşa Şehri'ni işgal etmeye karar vermiş ve etraftaki vilayetlerden müttefik toplamıştır. Karabağ ordusu da hazırlıklara girerek onlara tuzak kurmuştur. Bu tuzaklar, Muhammet Hasan Han Kaçar'ın ordusunun çok zarar görmesine neden olmuştur. Bu sıralarda, Muhammet Hasan Han, Kerim Han Zend'in ordu toplayarak topraklarına doğru ilerlediği haberini almıştır. Kerim Han, Muhammet Hasan Han Kaçar'ın Kuzey Azerbaycan'da olmasından yararlanarak onun topraklarına girmiştir. Kerim Han Zend, Astrabad'ı, Mazenderan'ı ve Gilan'ı kuşatmıştır. Bu haber, Mehemmed Hasan Han Kaçar'ın geri dönmesine sebep olmuştur.

Kerim Han Zend ile Urmiyeli Fetali Şah Avşar mücadelesi Muhammet Hasan Han'ın kulağına gitmiştir. Bu haber onu çok mutlu etmiş ve bu durumdan istifade ederek Urmiye Kalesi'ni almıştır. Bu durum Fetali Şah'a, Muhammet Hasan Han Kaçar'ın hakimiyetini kabul etmekten başka çare bırakmamıştır. Fakat bu durum çok sürmemiş nitekim Muhammet Hasan Han Kaçar Mazenderan'de öldürülmüştür.²⁴⁶ Kerim Han

²⁴² Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 63-64.

²⁴³ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 22-23.

²⁴⁴ Tofig Mustafazade, “Karabağ Hanlığı ve Osmanlı Devleti'yle İlişkilerine Dair”, s. 431.

²⁴⁵ Alizade, s. 85.

²⁴⁶ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 69-70.

Zend'in üzerine yaptığı sefer sırasında Muhammet Hasan Han, yakın adamları tarafından öldürülmüştür.²⁴⁷

2.3. Penahali Han ve Müttefiklerinin Hapsettirmesi

Penah Ali Han, Karabağ Hanlığı'nın sınırlarını mevcut bölgenin ötesine taşımak istemiştir. Penah Ali, sürekli engel çıkartan Hacı Çelebi'yi ortadan kaldırarak emeline ulaşabileceğini düşünmüştür.²⁴⁸ Muhammet Hasan Han'ın Karabağ'ı terk etmesinden sonra Penah Ali Han, Nahçıvanlı Haydarkulu Han, Genceli Şahverdi Han ve Karadağlı Kasım Han ile bir araya gelmişler²⁴⁹ ve Şeki ve Şirvan Hanlıklarına ceza verme konusunda hemfikir olmuşlardır.

Penah Ali Han ve ittifak kurduğu hanlar, bu durumu Gürcistan Valisi Irakli Han'a bildirmişlerdir. Vali onları kandırarak yanına çağırılmış ve onları hapse attırmıştır.²⁵⁰ Irakli'nin bunu yapmasının nedeni, Azerbaycan topraklarını ele geçirmek istemesidir.²⁵¹ Şahverdi Han'ın yanında gelen habercilerinden biri kaçıp durumu Hacı Çelebi'ye haber vermiştir.²⁵² Hacı Çelebi bu haberi alınca Serkar Hanedanının hükümdarı olan Ağa Razi Bey ile ittifak yaparak ordu toplamıştır. Kızılkaya adlı yerde yapılan savaşı Hacı Çelebi kazanmıştır. Hacı Çelebi çok sayıda ganimete, esire sahip olmuş ve bunların yanında Borçalı'yı ve Kazak'ı ele geçirmiştir.²⁵³ Hacı Çelebi esir alınan hanları da kurtarmıştır.²⁵⁴

Hacı Çelebi'nin, Ağa Kişi'yi Tiflis'e "Bey" olarak tayin etmesi Irakli Han'ı rahatsız etmiştir. Vali adam toplayarak Ağakişi'nin üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu haberi duyan Ağakişi, çareyi korkup kaçmakta bulmuş fakat Vali yetişerek onu esir olarak almıştır.²⁵⁵

²⁴⁷ Alizade, s. 86.

²⁴⁸ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 60.

²⁴⁹ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 24-25, Alizade, s. 87-88.

²⁵⁰ Alizade, s. 87-88.

²⁵¹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 60.

²⁵² Alizade, s. 87-88.

²⁵³ Bakıhanov, s. 137.

²⁵⁴ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 61.

²⁵⁵ Mirza Adıgüzel, s. 49-50.

2.4. Urmiye Hakimi Fetali Şah ile Penahali Han Arasındaki İlişkiler

Urmiye Hakimi Fetali Şah, tahta geçme arzusundadır. Muhammet Hasan Han Kaçar'ın ölümünden sonra aradığı fırsat eline geçmiş ve etrafındaki hanlıkları egemenliği altına alarak güçlenmeye başlamıştır.²⁵⁶ Daha önce Nadir Şah'ın hizmetinde çalışan Fetali Şah, çarkçıbaşılık yapmıştır.²⁵⁷ Fetali Şah bütün Azerbaycan'ı ele geçirmek için Güney Azerbaycan'ın çoğunu işgal etmiştir.²⁵⁸ Azerbaycan'ın Kuzey Hanlıklarını da almak isteyen Fetali Şah, gözüne Karabağ'ı kestirmiştir. O, Penah Ali Han'a elçi gönderip kendisine tabii olmasını istemiştir.²⁵⁹ Hasan İhfa Alizade'ye göre; Fetali Şah'ın bu teklifi karşısında Penah Ali Han sinirlenerek kesin bir şekilde itaat teklifini reddetmiştir.²⁶⁰ Fetali Şah'ın içinde Penahali Han'a karşı nefret vardır. Bu nefret birçok defa onun, Penah Ali Han ile mücadele etmesine sebep olmuştur. Penah Ali Han'a karşı nefret besleyen Çilabürt ve Talış melikleri de Penah Ali Han'a karşı mücadele konusunda Fetali Şah ile ittifak yapmışlardır. Fetali Şah ve melikler birlikte hareket etmek üzere harekete geçerken Penah Ali Han ise ülkesini savunmak için hazırlıklarda bulunmuştur.²⁶¹

Fetali Şah, Penah Ali Han'ın bulunduğu Şuşa Şehri'nin sağlamlığını ve Penah Ali Han'ın iki taraf arasında yapılacak olan savaş için çok iyi hazırlandığını görerek Karabağ ordusuna iyi bir şekilde karşılık verebilmek amacıyla Ballica-Hocalı Çayları arasında istihkam yaptırmıştır. Bu istihkama “*Fetali Şah siperi*” denmektedir. Fetali Şah burayı kışlak olarak kullanmıştır. Bu siperin yanı sıra Çilabürt ve Talış Meliklerinin siperleri de bulunmaktadır.²⁶² Fetali Şah, yapılan mücadelelerin sonunda başarı elde edemeyince barış yapılması için girişimde bulunmuştur.²⁶³

Penah Ali Han'ın oğlu İbrahim Han'ın rehin alınması hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerden birine bakacak olursak; Fetali Şah, Penah Ali Han'a mektup yazarak kızını Penah Ali Han'ın oğluna vereceğine dair vaatte bulunmuştur. Bunun üzerine Penah Ali Han da oğlunu, onun yanına göndererek ilişkilerini akrabalık yoluyla

²⁵⁶ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 70.

²⁵⁷ Mirza Adıgüzel, s. 51.

²⁵⁸ Alizade, s. 88.

²⁵⁹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 70.

²⁶⁰ Alizade, s. 88.

²⁶¹ Mirza Adıgüzel, s. 51-57.

²⁶² Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 70-71.

²⁶³ Mirza Adıgüzel, s. 51-57.

geliştirmek istemiştir. Fetali Şah ise hile yaparak sözünden dönmüş ve İbrahim Han'ı hapsedirmiştir.²⁶⁴ Hasan İhfa Alizade “Şuşa Tarihi”nde, Fetali Şah'ın Penah Ali Han'ın oğluyla kendi kızını evlendirmek istediğini söyleyerek Penah Ali Han'ı kandırdığını, oğlunu gönderince onu rehin ettiğini yazmaktadır.²⁶⁵

A. Bakıhanov'un “Gülistan-ı İrem” adlı eserindeki görüşüne göre; Fetali Şah, Azerbaycan'a gelip burayı ele geçirmiştir. Penah Ali Han ise onunla anlaşmak zorunda kalarak oğlu İbrahim Han'ı rehin olarak onun yanına göndermiştir.²⁶⁶

H. E. Delili “Urmiye Hanlığı'nın Tarihi”nde şunları kaydetmiştir. Fetali Şah ile Penah Ali Han arasındaki savaşın uzun sürmesi ve kışın yaklaşması iki taraf arasında barış yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Fetali Şah, Karabağ'a gelmiş ve Penah Ali Han'ın ona itaat etmesini istemiştir. Bunun üzerine Penah Ali Han kısmen ona itaat ederek oğlunu rehin olarak bırakmıştır.²⁶⁷

Karabağname adlı eserin müellifi Mirza Adı Güzel Bey'e göre; Fetali Şah istediği başarıyı elde edemeyince Penah Ali Han'a mektup göndermiştir. Barış isteyen Fetali Şah'ın sözleri iki tarafı da etkilemiştir. “*İki devlet arasından bundan sonraki süreçte ayrılık, düşmanlık olmayacaktır. Bunun için sizden bir ricada bulunmak istiyoruz oğlunuz İbrahim Han'ı bize misafir olarak gönderin. Bu durum bizi memnun edecektir. Biz daha sonra oğlunuzu geri göndeririz.*” Bu sözlerle inanan Penah Ali Han, barış yapıldığını düşünüp oğlunu Fetali Şah'ın yanına misafir olarak yollamıştır. Bu haber Fetali Şah'ı memnun etmiş ve İbrahim Han geldikten sonra bahane ile onu Penah Han'ın yanına göndermemiştir. Bu durumu haber alan Penah Ali Han, oğlunu onun elinden kurtarmak için çare aramaya başlamıştır.²⁶⁸

Mahmud İsmailov, “Azerbaycan Tarihi” adlı eserinde şunları nakletmiştir: Fetali Şah, Penah Ali Han'a karşı mağlup olduktan sonra kızını Penah Ali Han'ın oğlu İbrahim Han ile evlendirmek üzere antlaşma yapmış, ancak Fetali Şah bu antlaşmaya uymamış ve İbrahim Han geldiğinde kızıyla evlendirmek yerine onu rehin etmiştir.²⁶⁹ Yukarıda

²⁶⁴ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 72-73.

²⁶⁵ Alizade, s. 89.

²⁶⁶ Bakıhanov, s. 138.

²⁶⁷ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 72-73.

²⁶⁸ Mirza Adıgüzel, s. 51-57.

²⁶⁹ İsmailov, s. 257.

anlatılanlarda görüldüğü gibi Karabağname yazarları genellikle Fetali Şah'ın Penah Han'ı kandırarak İbrahim Han'ı rehin ettiği konusunda hemfikirken diğer kaynaklarda başka görüşler söz konusudur.

Tofig Mustafazade'nin 'Karabağ Hanlığı' eserinde, Fetali Şah ile Kerim Han arasındaki mücadeleye Karabağ'ın dahil olmasını şöyle anlatmıştır: Kerim Han Zend, büyük rakibi olan Muhammet Hasan Han'ın ölümünden sonra huzura kavuşmuş ve İran'da kuvvetini arttırmıştır. Kerim Han Zend, birçok yerde hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra, gözünü Azerbaycan'a dikmiştir. Fakat karşısında Güney Azerbaycan Hanlıklarını hakimiyet altına alan bir lider olan Fetali Şah'ı görmüştür.

Fetali Şah Karabağ'dayken Kerim Han bundan istifade edip İsfahan ve Şiraz Şehirlerini kuşatmış ve bu şehirleri ele geçirdikten sonra iyice cesaretlenerek Azerbaycan'ı ve Tebriz'i de hakimiyeti altına almak istemiştir. Bunu haber alan Fetali Şah geri dönerek Kerim Han Zend'e karşı savaşılmaya hazırlanmıştır. İki taraf arasında yapılan mücadelede, Fetali Şah'ın müttefiki olan Hoylu Şahbaz Han'ın taraf değiştirip Kerim Han'ın tarafına geçmesi Fetali Şah'ın mağlubiyetine neden olmuştur. Kerim Han Zend Urmiye Kalesi'ni almak için harekete geçerek Azerbaycan Hanlıklarına mektup yazmıştır. Mektup yazılan söz konusu hanlıklardan biri de Karabağ Hanlığı'dır.²⁷⁰

Kerim Han Zend Irak'ı, Fars'ı ve Reşt'i alarak hakimiyet kurduğu bölgeleri genişletmiştir. O, kardeşini ordunun başına geçirerek Fetali Şah'ın gücünü kırmak için göndermiştir.²⁷¹ Bunu haber alan Fetali Şah, Kerim Han Zend'in ordusuna karşı topraklarını savunmak için kuvvet yollamıştır. İsfahan'da karşılaşan iki taraf arasındaki mücadelede, Şah galip olmuştur. Bu savaşta Kerim Han Zend'in ordu komutanı olarak görevlendirdiği kardeşi öldürülürken Fetali Şah ise Irak'ın bir bölümünü ele geçirmiştir.

Savaşta hezimete uğrayan Kerim Han Zend, Fetali Şah'tan muzdarip ve bu konuda yardım alabilme ihtimali olan Penah Ali Han'a ittifak teklif etmiştir. Bu ittifakta ortak çıkarlar göz önüne alınarak ortak paydada buluşulmuştur. Kerim Han'ın, Penah Ali Han'a gönderdiği mektupta "Fetali Şah bizim ortak düşmanımızdır, size söz verdiği halde oğlunuzu kaçırıp rehin etmiştir. Ona karşı ittifak kuralım, siz oğlunuzu alın ben de

²⁷⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 76.

²⁷¹ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 27-28.

intikamımızı alayım’’ diye yazar.²⁷² Bu durumu oğlunu kurtarmak için bir fırsat olarak gören Penah Ali Han, Kerim Han Zend’in teklifini memnuniyetle kabul etmiştir.

Penah Ali Han ve Kerim Han Zend ordularını toplayıp Fetali Şah’ı bertaraf etmek için harekete geçmiştir. İki tarafın karşılaşması Fetali Şah’ın yenilgisiyle sonuçlanmış ve Fetali Şah, Kerim Han Zend’e itaat etmek zorunda kalmıştır.²⁷³ Kerim Han Zend, Fetali Şah’ı, kardeşi İskender Bey’in öldürüldüğü yerde öldürmüştür.²⁷⁴ Kerim Han Zend, önce Urmiye Kalesi’ni ele geçirmiş, daha sonra İran’da kendisini vekil ilan etmiştir.²⁷⁵ Penah Ali Han, Urmiye’nin alınmasına da Fetali Şah’ın yakalanmasına da katkı sağlamıştır.²⁷⁶

Bu olaydan sonra Kerim Han, İbrahim Han’ı serbest bırakırken Penah Ali Han’ı tutsak olarak Şiraz’a götürmüştür. Kerim Han, Karabağ Hanlığı’nın başında kendisini engelleyecek güçlü bir han bulundurmamak istememiş ve bu sebeple tecrübesiz İbrahim Han’ın hükümdar olmasını çıkarına daha uygun bulmuştur.²⁷⁷

2.6. Penah Ali Han’ın Ölümü

Penah Ali’nin ölümü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu konu hakkında Reffî “Hamse Melikleri” adlı eserinde Karabağnamelerde yazılandan farklı bir bakış açısı ortaya atarak Kerim Han Zend’in Fetali Şah’a karşı savaşında Penah Ali Han’ın, onun yanında olmadığını yazmaktadır. Ona göre Penah Ali Han, Urmiye Kalesi’ni ele geçirmiş ve aynı zamanda da İbrahim Han’ı kurtarmıştır. Penah Ali Han ise oğlunu Karabağ’a götürmek için buraya gelmiş fakat oğlunu götüremediği gibi kendisi de Şiraz’da tutulmuştur. Bunun üzerine Penah Ali Han öldü numarası yaparak Şiraz’dan kaçmaya çalışmış fakat başaramamıştır. Kerim Han hileyi anlayarak “Penah Ali Han ne de olsa benim dostum, cenazesini büyük bir ihtişamla Karabağ’a gönderin” diyerek Han’ı öldürüp cenazesini hürmetle göndermiştir.²⁷⁸

²⁷² Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 11.

²⁷³ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 27-29.

²⁷⁴ A.Rıza Adıgüzel, s. 195.

²⁷⁵ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 12.

²⁷⁶ Bakıhanov, s. 139.

²⁷⁷ Eliyarlı, s. 523.

²⁷⁸ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 79-80.

Hasan İhfa Alizade “Şuşa Tarihi”nde Kerim Han Zend’in, Penah Ali Han’ı kandırarak Şiraz’a götürdüğünü ve rehin ettiğini, bu müddet içerisinde Penah Ali Han’ın öldüğünü yazmaktadır.²⁷⁹

Penah Ali Han’ın ölüm tarihlerine dair de çeşitli rivayetler vardır. E. Şükrüzade Penah Ali Han’ın ölüm tarihini 1759, Mirza Adıgüzel Bey 1760, Tarihi Hadiselerin Kronoloji İzlemesi ve Mukayesesi de 1763 olarak kabul etmiştir.²⁸⁰ Penah Ali Han’ı, Ağdam’da toprağa vermişlerdir.²⁸¹ Penah Han, Karabağ Hanlığı’nı kurmuş ve hakimiyet süresi boyunca başarılı fetihler yaparak hanlığın sınırlarını genişletmiştir. Yiğitliği, başarısı ve cesaretiyle ön plana çıkan şahsına münhasır biridir.²⁸²

²⁷⁹ Alizade, s. 91.

²⁸⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 79-80.

²⁸¹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 12.

²⁸² Bakıhanov, s. 139.

BÖLÜM 3: İBRAHİM HALİL HAN DÖNEMİ

3.1. İbrahim Halil Han'ın Tahta Geçışı

Penah Ali Han öldükten sonra, İbrahim Han ile Mehrali Bey arasında taht kavgası zuhur etmiştir. İbrahim Han en büyük oğul olduğundan dolayı tahta oturmak isterken Mehrali Bey ise Kerim Han tarafından verilen “*Hanlık*” fermanı nedeniyle tahtın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir.²⁸³ İki taraf arasındaki mücadele, İbrahim Han'ın zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁸⁴ İbrahim Halil Han'ın iktidarı, 1756 yılında başlayıp 1806 yılına kadar sürmüştür.²⁸⁵ İbrahim Han, babası Penah Ali Han'dan daha fazla hükümdarlık yapmış ve bu süreç içerisinde hanlığın sınırlarını genişletmiştir.

İbrahim Han, çok sert bir mizaca sahiptir.²⁸⁶ Fikri ve ilmi değerlere büyük önem veren İbrahim Han, sanat ve sanatçıyı himaye eden ve değer veren bir yaklaşımı benimsemiştir. İbrahim Han'ın, edebi ve ilmi yönü kuvvetli olan Molla Penah'ı, veziri yapması bu yaklaşımın göstergesidir.²⁸⁷ Onun zamanında hakimiyet altında Şirvan, Şeki, Erdebil, Tebriz, Karadağ, Nahçıvan, Hoy, Erivan ve Marağa'den Kaplanguhe'ye kadar olan yerler vardır.²⁸⁸ Bu bölgelerin başında İbrahim Han'ın atadığı hanlar bulunmaktadır.²⁸⁹

İbrahim Han tahta çıktığında, Penah Ali Han'ın itaat altına alamadığı yerleri egemenliği altına alarak sınırlarını genişletmiştir.²⁹⁰ Erdebil, Meşkin ve Şeki Hanları ile akrabalık kurma yoluna gitmiştir.²⁹¹ İbrahim Han, Avar ve Dağıstan'da hakimlik yapan Ümme Han ile ilişkileri geliştirmek amacıyla Ümme Han'ın kardeşi Bike ile evlenerek akrabalık bağı kurmuş, bu sayede İbrahim Han, ihtiyaç duyduğunda ondan yardım isteyebilmiştir.²⁹² Nitekim Nahcivan'da hakimlik yapan Kelbeli Han ile İbrahim Han'ın arası açıldığı zaman Ümme Han, Dağıstan'dan ordu toplayarak yardım göndermiştir. Bütün bunlar olurken Kelbeli Han da, İbrahim Han'a karşı mücadele etmek için Erivan

²⁸³ Cevanşir, s. 31.

²⁸⁴ Eliyarlı, s. 524.

²⁸⁵ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 13.

²⁸⁶ Baharlı, s. 38.

²⁸⁷ Özçelik, s. 63.

²⁸⁸ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 255.

²⁸⁹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 13.

²⁹⁰ İsmailov, s. 257.

²⁹¹ Emrahov, Cengizoğlu, v.d., s. 79.

²⁹² Mirza Yusuf Karabağlı, s. 30.

hakiminden yardım istemiştir.²⁹³ İki ordunun karşılaşması, Kelbeli Han'ın yenilip kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Ümme Han, kaçan Kelbeli Han'ı takip etmek için peşinden gitse de İbrahim Han engel olup onların geri dönmesini istemiştir. Bu sıralarda Zeylan ve Karakalpaklar, Lezgilere saldırarak zor duruma düşürmüşlerdir. Çaresiz kalan Lezgiler geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁹⁴

İbrahim Han Gence, Hoy, Karadağ ve Şahseven Hanları'yla da yakın ilişki kurmuştur. Onlarla da akrabalık ilişkisi kurarak gerektiği zaman onların yardımına müracaat etmiştir. İbrahim Han, gerek kurduğu ilişkilerle gerekse verdiği mücadelelerle ve akıllıca politikalarla hanlığı yükselişe geçirmiştir.²⁹⁵

3.2. Molla Penah Vakıf

Asıl adı Ali Penah olan Molla Penah Vakıf, 1717 yılında Kazak Vilayetinde bir köy olan Kırarsarahlı'da dünyaya gelmiştir.²⁹⁶ Eğitimini medresede alan Vakıf, önemli alimlerden olan Sefi Efendi'den ders almış ve eğitim sürecini tamamladıktan sonra öğretmen olarak görev yapmaya başlamıştır. Gürcüler ile Azerbaycan Türkleri arasında çıkan çatışma sonucunda Vakıf, Karabağ'a yerleşmek zorunda kalmıştır.²⁹⁷ Bu bölgeye yerleştikten sonra Veyselli adlı bir köyde muallimlik görevini icra etmiştir. Molla Penah Vakıf'ın daha sonraki ikametgâhı Şuşa olmuştur. O, burada Saatlı Mahallesinde mektep açmıştır.²⁹⁸

Zeki kişiliği ve yeteneği ile öne çıkan Vakıf'ın şöhreti halk arasında yayılmış ve sevilen bir şair olmuş olmuştur. Adından sıkça söz ettiren Vakıf'ın ünü, İbrahim Han'a ulaşmış ve bunun üzerine Han onu sarayına davet etmiştir.²⁹⁹ Vakıf, Han'ın sarayına kabul edilene kadar maddi açıdan zor şartlar altında yaşamıştır.³⁰⁰ Vakıf sarayda eşikağası olarak göreve başlamış ve yavaş yavaş rütbesini yükseltmiş, önce nedim, sonra da vezirlik görevine layık görülmüştür.³⁰¹ Vakıf'ın şiir anlayışını sarayda icra ettiği

²⁹³ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 30-31.

²⁹⁴ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 30-31.

²⁹⁵ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 13.

²⁹⁶ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 141.

²⁹⁷ Yavuz Akpınar, "Vakıf Molla Penah", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 456.

²⁹⁸ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 141.

²⁹⁹ Akpınar, s. 486.

³⁰⁰ Mehmet Ali Çakmak, "Azerbaycan'da Hanlıklar Dönemine Umumi Bir Bakış", *Türkler*, C. 7, s. 16.

³⁰¹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 141.

görevler, dış ilişkilerde sağladığı başarı etkilemiştir.³⁰² Vakıf, özellikle de Gürcistan, Rusya ve Azerbaycan Hanlıkları arasında köprü görevi görmüş ve 27 yıl görev yapmıştır.³⁰³

Molla Penah Vakıf, devletin tek başına mücadele etmesinin zorluğunu bildiği için dış ilişkilere önem vermiş, gerek Türk Hanlıklarıyla gerekse Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerde büyük rol oynamıştır.³⁰⁴ Edebiyatta yeniliklerin öncüsü olan Molla Penah Vakıf, realist şiire öncülük etmiştir. Halka hitap etmeyi amaçlayan Vakıf, aruzu bilmesine rağmen sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. En çok kullandığı nazım şekillerine örnek olarak koşma, gazel, muhammes ve geraylıyı verebiliriz. Coşkulu şiirlerinin yanında tasavvufi şiirleri de ön plana çıkmıştır. Vakıf'ın toplumun meselelerini ele alan eleştirel tarzda şiirleri de vardır. Eleştirel şiirlerinde ön plana çıkan redif “görmedim”’dir.³⁰⁵ Görmedim redifi ile yazdığı eleştirel bir şiirine örnek verelim:

Ben Cihan mülkünde mutlak doğru halet görmedim,

Her ne gördüm, ayrı gördüm, özge halet görmedim...

Muhtasar kim, böyle dünyadan gerek etmez hezer,

Ondan ötrü kim, değildir öz yerinde heyri-şer.

Aliler hake-mezellette, denilir muteber,

Sahibi-zerde kerem yoktur, kerem ehlinde zer

İşlenen işlerde ahkamü-liyakat görmedim.

Molla Penah Vakıf, toplumun eksikliklerini ve kusurlarını takip etmiş ve bunları şiirler aracılığıyla dile getirmiştir. Edebiyatta demokratik bir yaklaşım sergilemiştir. Molla Penah Vakıf'ın şiirleri için Tofig Mustafazade “Karabağ Hanlığı” adlı eserinde şöyle yazmıştır. “*Vakıf, insan sevgisine ve güzelliğine önem vermiş, dünyevi muhabbeti ifade etmiştir. Şiirlerinde ruhani şeyleri değil gerçek olanı işlemiştir. Şiirlerinde felsefi anlam gizlidir ve her gün karşılaştığı güzelliklerden duyduğu heyecanı dile getirmiştir.*”

³⁰² Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 141.

³⁰³ Akpınar, s. 486-487.

³⁰⁴ Özçelik, s. 63-64.

³⁰⁵ Akpınar, s. 486-487.

Molla Penah Vakıf Karabağ'ın medenileşmesine, gerek sanat gerek mimari eserler açısından yenilikleriyle katkıda bulunmuştur. Vakıf, şehri modernleştirmek için Şuşa'daki inşaat işlerine, kalelere, burçlara önem vermiş ve bu mimari faaliyetlerde estetik güzelliğin ön plana çıkarılmasında etkili olmuştur.³⁰⁶ Daha önce sanatçı ve eğitimci kişiliğinden bahsettiğimiz Molla Penah Vakıf'ın siyasi rolünden bahsederek; Vakıf'ın, siyasi kişiliğinin ön plana çıkması İran'ın Karabağ üzerine saldırı düzenlemesi sırasında olmuştur. O, Şuşa'nın etkili bir şekilde savunulmasında önemli rol oynamıştır.³⁰⁷

İran'ın ikinci kez Şuşa'ya saldırmasından sonra Dağıstan'a kaçan İbrahim Han, şehri Molla Penah Vakıf'a bırakmıştır. Bu durum, iki ihtimali ortaya çıkarır. Birinci İhtimal İbrahim Han'ın, Molla Penah Vakıf'a şehri emanet edecek kadar güvenmesi, ikinci ihtimal İran ordusunun Şuşa Kalesi'ne yaklaştığı sırada Molla Penah Vakıf'ın burada bırakılarak ölüme terk edilmesidir. Ağa Muhammet Şah öncülüğündeki İran ordusu, Karabağ'a girerek büyük başarı kazanmıştır.³⁰⁸ Molla Penah Vakıf'ı öldürme kararı alan Ağa Muhammet Şah, onu hapse attırmış fakat onu öldüremeden kendisi suikast sonucu öldürülmüştür.³⁰⁹ Bunun üzerine tahta geçen Muhammet Bey Cevanşir, İbrahim Han'ın yanında bulunan insanları ortadan kaldırmak istemiş ve Molla Penah Vakıf'a karşı kin beslemiştir. Bunun sebebi Molla Penah Vakıf'ın bir mektupla, İbrahim Han'ı Karabağ'a hükümdarlık yapmaya çağırmasıdır. Vakıf'ı tehdit olarak gören Muhammet Bey onu öldürmeye karar vermiş,³¹⁰ Muhammet Bey, Vakıf'ı öldürerek onun eşi Kızhanım'a nikah kıymıştır.³¹¹ 80 yaşına kadar yaşayan Molla Penah Vakıf, Azerbaycan'ın hem siyasi hem sanat hayatında çok önemli rol oynamıştır.³¹²

Molla Penah'ın ölümünden sonra İbrahim Han, tahta tekrar geçerek yeğeni Muhammet Bey'i tahttan uzaklaştırmıştır. Şeki'ye gönderilen Muhammet Bey, Molla Penah Han'ın yakın arkadaşı olan Şirvan Şahı Muhammet Hüseyin'in eline düşmüştür. Muhammet Bey, Vakıf'ın öldürülmesine içerleyen Şirvan Şahı Muhammet Hüseyin tarafından

³⁰⁶ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 142-143.

³⁰⁷ Akpınar, s. 487.

³⁰⁸ Akpınar, s. 487

³⁰⁹ Hazani, s. 164.

³¹⁰ Alizade, s. 100.

³¹¹ Akpınar, s. 487.

³¹² A. Rıza Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'nın Ortaya Çıkması", s. 197.

öldürülmüştür. İbrahim Han kendisi için son derece önemli bir yer tutan Molla Penah Vakıf'ın ölümüne bu şekilde tepki göstermiştir.³¹³

3.3. Ağa Muhammet Şah'ın İran Tahtına Çıkışı

Ağa Muhammet Şah tahta çıkmadan önce İran'da Safevi dönemi sona ermiş ve buhranlarla dolu bir dönem yaşanmıştır. İran'da bir yandan Afganlar bir yandan Türk boyları hakimiyet mücadelesi vermiştir. Ülke, bir süre Zend idaresinde kalmış, Ağa Muhammet Şah'ın tahta çıkışından sonra Kaçar dönemi başlamıştır.³¹⁴

1748-1762 yılları arasında Zendlere karşı mücadelede babasına destek veren Ağa Muhammet Şah, onlara rehin verilmiştir.³¹⁵ 1779'da Kerim Han Zend'in Şiraz'da ölmesi üzerine, hakimiyet boşluğu oluşmuştur. Şiraz'da rehin olarak tutulan Ağa Muhammet Şah, bu boşluktan istifade ederek kaçmıştır. Şah da Irak ve Fars Vilayetlerini işgal altında tutmuştur.³¹⁶ İran'daki hakimiyet boşluğu, Zendler ve Kaçarlar arasında taht mücadelesinin çıkması sonucunu doğurmuştur. Kaçarlar önder olarak Ağa Muhammet Şah'ı seçmiştir. Ağa Muhammet'in Kaçarların başına geçmesini sağlayan en önemli faktör taht mücadelesindeki başarısı etkilidir.³¹⁷

Zend'lerde ise ön plana çıkan Ali Murat Han, birkaç kez Ağa Muhammet Şah ile mücadele etmiş ve başarılı olmuştur. Ali Murat Han, İran'ı sınırlarına katmış ve Ağa Muhammet'e karşı onun kardeşi Murtaza Kulu ile ittifak kurmuştur. Bunda Murtaza Kulu'nun, tahta geçmek istemesi etkili bir unsur olarak gözükmektedir. Ali Murat Han'ın ölmesiyle fırsat yakalayan Ağa Muhammet, Tahran'ı almış, daha sonra kardeşleriyle taht kavgasına girerek onları yenilgiye uğratmıştır. Bu zaferinden sonra şöhret kazanıp Güney Azerbaycan'da pek çok hanı kendine bağlamıştır.³¹⁸ Kaçarların ilk şahı olan Ağa Muhammet Şah, Tahran'da kurulan mecliste 1795 yılında tahta çıkartılmıştır.³¹⁹ 1796 yılında Ağa Muhammet Şah, Nadir Şah gibi Mugan'a giderek İran Şahlığını ilan etmiştir.³²⁰

³¹³ Akpınar, s. 487.

³¹⁴ Karadeniz, s. 67.

³¹⁵ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 223.

³¹⁶ Alizade, s. 92.

³¹⁷ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 223.

³¹⁸ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 223-224.

³¹⁹ Karadeniz, s. 68.

³²⁰ Mehmediyev, s. 83.

3.3.1. İbrahim Han ile Ağa Muhammet Şah Arasındaki İlişkiler

Ağa Muhammet Şah, Tahran'da tahta çıkmıştır. Taht için söz konusu bölgenin seçilmesinin nedeni ulaşım açısından elverişli bir konumda bulunmasıdır. Bu bölge başkent yapılmadan önce küçük bir taşra olup önemsenmeyen bir yerdir. Ağa Muhammet buranın önemini fark eden kişi olmuştur. Daha önce başkent olarak kullanılan Tebriz, İsfahan ve Şiraz'ın seçilmemesi İngiltere'ye ve Rusya'ya uzak olmak istenmesinden kaynaklanmıştır.³²¹

Ağa Muhammet, Şuşa, Erivan, Talış ve Azerbaycan'ın güneyini ele geçirip sınırları genişletmiştir.³²² Güney Azerbaycan'da önemli başarılar elde etmiş olan Ağa Muhammet, yönünü Kuzey Azerbaycan'a çevirmiştir.³²³ O, Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmek için öncelikle anlaşma yoluna başvurmuş ve elçi olarak Süleyman Han'ı, söz konusu bölgeye yollamış fakat Şah'a itaat etmeye hiçbir hanlık istekli olmamıştır.³²⁴

İbrahim Han ile İran ilişkisine geçmeden önce Ağa Muhammet Şah'ın başka hanlıklarla ilişkilerini gözden geçirelim. Lütfali Han Zend, Kirman'ı ele geçirmeye çalışan biridir. Ağa Muhammed Han bu durumdan rahatsız olmaya başlayınca, ona savaş açmıştır. Bu savaşta Lütfali Han Zend'in orduları yenilmiş, Ağa Muhammet ise Kirman'da yaşayan insanların çoğunu öldürmüştür.³²⁵ Şah, tahta çıkmadan önce Zendler yüzünden çok sıkıntı çekmiş ve bu durum onun intikam hissini kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle tahta çıktıktan sonra, Zendleri ve onların himayesindeki Kirman halkını feci şekilde cezalandırmıştır.

Ağa Muhammet Şah acımasız biridir. O, yönetimi ele aldığı zaman din adamlarını idareden uzaklaştırırken askeri yapıya önem vermiş ve teşkilatı kuvvetlendirmiştir.³²⁶ Ağa Muhammet Şah, başa geçer geçmez İbrahim Han'a hediye yollayarak itaate davet etmiştir.³²⁷ İbrahim Han'ın bu teklifini reddettiği bilinmektedir. Nitekim daha sonra Ağa Muhammet ile arasında çıkacak savaşlarda bunun göstergesidir.³²⁸ Mirza Adı Güzel Bey Karabağnamede bu konu hakkında şu sözleri söylemiştir. “*Ağa Muhammet Şah,*

³²¹ Mehmetov, s.443-444.

³²² Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³²³ Güntekin Cemil kızı Necefli, s. 187.

³²⁴ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 226.

³²⁵ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³²⁶ Karadeniz, s. 68.

³²⁷ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³²⁸ Tofig Mustafazade, “Karabağ Hanlığı ve Osmanlı Devletiyle İlişkilerine Dair”, s. 428.

İbrahim Han'a elçi gönderip hediyeler sunmuş ve kendi tarafına çekmek istemiştir. Lakin aralarındaki ilişki dostluktan öteye gidememiştir.”³²⁹

İbrahim Han, Ağa Muhammet Şah'a elçi göndererek dostluk adımı atmış³³⁰ ve onun yanına rehin olarak Abdussamed Bey ile Mirza Veli Bahadır'ı göndermiştir. Mirza Veli Bahadır, iletişim kabiliyeti kuvvetli biridir. Siyasi ilişkilerde, iletişim son derece önemli olduğu için İbrahim Han Mirza Veli Bahadır'ı seçmiş olabilir. Ağa Muhammet Şah da bu durumu göz önünde bulundurarak rehinlere iyi davranmıştır.

İki taraf arasında kurulan ilişkiler, başlangıçta iyi giderken bir olayın patlak vermesi üzerine sekteye uğramıştır. Bu durum rehin olarak tutulan Mirza Veli Bahadır ile Abdussamed Bey'in kaçmasıyla gerçekleşmiştir. Bunu haber alan Ağa Muhammet, onların peşine adamlarını gönderip yakalamalarını emretmiştir. Sercem Kenti yakınlarında iki taraf arasında gerçekleşen vuruşma sonucu Abdüssamed Bey gülle ile yaralanıp ölürken Mirza Veli ve onların yanındaki adamlar yakalanıp hapse atılmıştır.³³¹ Şah, Abdüssamed Bey ölünce rehin olarak başkasını istemiş fakat İbrahim Han daha önceki rehinlerin akıbetini öne sürüp gönderme işini ertelemeye çalışmıştır.³³²

Ağa Muhammet Şah ile İbrahim Han arasında elçiler sürekli gidip gelmiştir. Şah'ın, İbrahim Han tarafından sürekli şikayet alması onu feci şekilde kızdırmıştır. Bunun üzerine O, İbrahim Han'ın daha önce gönderdiği daha sonra kaçmaya çalışırken yakalanıp hapsedilen elçilerini öldürmüştür.³³³

Ağa Muhammet'in, Karabağ'ı ele geçirince Kafkasya'da daha rahat ilerleyebileceğini düşünmesi, söz konusu bölgeye egemen olabilmek için fırsat aramasına neden olmuştur.³³⁴ Ağa Muhammet Şah, İbrahim Han ile arasının bozulduğu sırada Tiflis, Erivan, Talış ve Karabağ bölgelerini ele geçirmek amacıyla harekete geçmiştir.³³⁵ Ağa Muhammet Şah, başkomutanlarından biri olan Ali Kulu Han Şahseven'i, Erivan'a gönderirken kendisi ise Irak, Fars, Horasan ve Azerbaycan'dan ordu toplayıp

³²⁹ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 226.

³³⁰ Fena, s. 21, Mirza Cemal Karabağlı, s. 14.

³³¹ Mirza Cemal Karabağlı, s. 14.

³³² Cevanşir, s. 31.

³³³ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³³⁴ A. Rıza Adıgüzel, “Karabağ Hanlığı'na Dair Salnameler”, s. 139.

³³⁵ Mirza Cavanşir Karabağlı, s. 14.

Gövehan'ın önünde karargah kurmuştur.³³⁶ Bu sıralarda İbrahim Han ise müttefik toplayıp savunma yapmak için ortam hazırlama çabası içindedir. Tiflis Valisi Iraklı Han, Talış Hakimi Mir Mustafa Han, Erivan Hakimi Muhammet Han ve İbrahim Han bir araya gelip anlaşmışlar ve Ağa Muhammet Han'a karşı ittifak kurmuşlardır.³³⁷ Bu ittifaktan sonra İbrahim Han, Mustafa Han'ı görevlendirerek Karabağ ve Talış Vilayetlerindeki ordulardan bir kısmını onun yanına göndermiştir. Diğer bölgelerdeki orduları ise Karabağ'a yerleştirmiştir. Böylece artık Şah ile savaşmak için bütün hazırlıklar tamamlanmıştır.³³⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Şuşa Kalesi sağlam ve geçilmesi çok zor olan bir kale olduğu için Ağa Muhammet kaleyi geçmeye muvaffak olamamıştır. İyi hazırlık yapan Karabağ güçleri ise karşılarına çıkan düşman kuvvetlerini öldürmüştür. Düşmana fırsat vermeyen Karabağ askerleri kahramanlık göstermişlerdir.³³⁹ Gence Hakimi ise bu sıralarda Çilabürt Meliki olan Melik Muhammet'i de yanına alarak Şah'ın yanına gitmek için yola çıkmıştır.³⁴⁰ Şah'ı, Gürcistan'ı ele geçirmek üzere kaleden ayrılması konusunda ikna etmişlerdir.³⁴¹ Geri çekilmek zorunda kalmak, Şah'ın psikolojisi üzerinde olumsuz tesir göstermiş, kin ve nefretini arttırmıştır. Şah, Tiflis üzerine yürümüştür.³⁴²

Olacakları önceden tahmin eden İbrahim Han, bu olay gerçekleşmeden önce Gürcistan valisine mektup yazarak şunları söylemiştir. “*Ağa Muhammet Şah, Karabağ Hanlığı ile yaptığı savaşta başarısız olmuş ve Şuşa Kalesi'ni ele geçirememiştir. Bu durum hem orduya hem de mallarına büyük zarar vermiştir. Bu mağlubiyetin acısını unutturmak için Şah, Tiflis ve Gürcistan civarına yürüme fikrindedir. Siz de onun bu fikrine karşı hazırlıklı olun.*”³⁴³ Bu sıralarda Ağa Muhammed ise yorgun olan ordusunu dinlendirmiş, daha sonra da Tiflis'i işgal etmek için hazırlıklara başlamıştır. Cevad Han ile Melik Mecnun her fırsatta Şah'ın yanında olup onu desteklemişlerdir.

³³⁶ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³³⁷ Hazani, s. 149.

³³⁸ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256.

³³⁹ Mirza Cavanşir Karabağlı, s. 15.

³⁴⁰ Alizade, s. 94.

³⁴¹ Hazani, s. 152.

³⁴² Alizade, s. 94.

³⁴³ Mirza Cavanşir Karabağlı, s. 15.

Ağa Muhammet Şah, Tiflis'i işgal edip çok fazla zayıat verdikten sonra Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştır. Şah Azerbaycan'a döndükten sonra, Fars ve Kirman'da karışıklık zuhur etmiştir. Bunun üzerine, Ağa Muhammet Şah, isyanın olduğu bölgeye giderek isyanı bastırmak istemiştir.³⁴⁴ Ağa Muhammet Şah'ın Şuşa üzerine yürüdüğü sırada Gence Hakimi Cevad Han'ın ona yardım etmesi, İbrahim Han'ı kızdırmıştır. Şah'ın Fars'ta olduğu sıralarda İbrahim Han Gence'yi kuşatmıştır. Bunun üzerine Cevad Han, İbrahim Han'a tabiiliğini bildirip oğlunu rehin olarak göndermiştir.³⁴⁵ Tiflis'te yapılan zararlara çok kızan İbrahim Han, bu olayda etkisi olan Gürcistan Valisine de ceza vermek niyetindedir. Bu yüzden onların üzerine yürümüştür. Bu olay sonucu Gürcistan Valisi, oğlu ve kız kardeşini İbrahim Han'a rehin olarak bırakmak zorunda kalırken Melik Mecnun ise çatışmada öldürülmüştür.³⁴⁶ Bu olaylardan sonra, Ağa Muhammed Şah Fars ve Horasan topraklarına gitmiştir.³⁴⁷

Ağa Muhammet Şah'ın Azerbaycan bölgesindeki yayılma politikaları, söz konusu topraklarda gözü olan Rusya'yı rahatsız etmiştir.³⁴⁸ Rusya, Şah'ın ilerlemesine engel olmak için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Bu amaçla, Hazar Denizine ordu yerleştirerek ve Astarhan'da gemi tersanesi kurarak kuvvetlerini sağlamlaştırmak istemiştir.³⁴⁹

Şah, Fars ve Horasan'dayken Ruslar onların topraklarına yaklaşmış, Kafkasya'ya doğru adım atmaya başlamıştır. Rus İmparatoriçesi Yekaterina, General Valeriyen Zubov'u, Derbent'i alması için görevlendirmiştir. Bunun üzerine Zubov, Derbend'e gelerek oradaki kaleyi alıp daha sonra da Şemahı Kenti'ne gitmiştir. Bütün bunlar olurken İbrahim Han ise Rusya'nın topraklarına yaklaştığını görmüş ve onlarla baş edemeyeceğini düşündüğü için anlaşma yoluna giderek elçi aracılığıyla itaatini bildiren bir mektup göndermiştir.³⁵⁰ Mektupta, Fetali Şah'ın kendisine karşı yapmış olduğu suçlamaları dile getirerek iki taraf arasındaki münasebetlerine değinmiştir.³⁵¹ Bu durum İmparatoriçenin hoşuna gitmiştir. Çünkü Rusya, İbrahim Han'ı itaat altına alarak

³⁴⁴ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256-259.

³⁴⁵ Emrahov, Cengizoğlu, v.d., s. 80.

³⁴⁶ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 256-259.

³⁴⁷ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 16.

³⁴⁸ Mehmediyev, s. 83.

³⁴⁹ İsmailov, s. 267.

³⁵⁰ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 16.

³⁵¹ Güntekin Cemil kızı Necefli, s. 155.

Kafkasya'ya adımını atmak için fırsat elde etmiş olacaktır.³⁵² İbrahim Han'ın bunu yapmasındaki amacı, Rusya Karabağ topraklarını işgale başlamadan önce anlaşma yoluna giderek topraklarını kurtarmaktır.³⁵³

Karabağ'a bağlı olan ve İbrahim Han'ın Rusya'ya itaat ettiğini duyan Talış Hanı Mir Mustafa Han, Gence Hanı Cevad Han, Şirvan Hanı Mustafa Han, Karadağ Hanı, Nahçıvan Hanı, Hoy Hanı da Rusya'ya itaatlerini bildirmişlerdir.³⁵⁴ Rusya'ya itaat etmeden önce İbrahim Han'a şu sözleri söylemişlerdir. *“Biz İbrahim Han'a güveniniz ve itaat ederiz, eğer o Rusya'ya itaat ediyorsa, biz de itaat ederiz.”* İbrahim Han bu sözleri duyduktan sonra, hakimiyeti altında olan bu hanların itaat isteklerini Rusya'ya bildirmiştir.

Gürcistan Han'ı olan Şirvan'ın, İbrahim Han'a bağlı olan diğer hanlardan daha çok toprağı vardır. O istese İbrahim Han'a itaat etmeyebilir. O, bu avantajlara rağmen neden İbrahim Han'a itaat etmiştir? Bunun sebebi Avar ve Dağıstan Han'ı Ümme Han'dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ümme Han İbrahim Han ile akrabalık kurmuş ve bu yüzden diğer hanlar da İbrahim Han'a itaat etmiştir. İbrahim Han ile Gürcistan Valisinin arası bozulduğu taktirde Ümme Han İbrahim Han ile güçlerini birleştirerek Gürcistan topraklarına girebilir ve orayı talan edebilir. Bunun örneğine daha önce rastlanmıştır.

1784 tarihinde İbrahim Han ile Gürcistan Valisinin arasının bozulmuş, bunun üzerine İbrahim Han'ın akrabalık kurduğu Ümme Han, ordu toplayarak Sıgnak Kalesi ve Gümüşhane taraflarını kuşatmıştır. Bu Gürcistan'a pahalıya mal olmuş, hem halkının can güvenliğine hem de mallarına büyük zarar gelmiştir. Bu olay Gürcistan Valisine ders olmuş ve karşı çıkmaması gerektiğini göstermiştir. Bu sebeple Gürcistan Valisi, İbrahim Han'a itaat etmeyi çıkarlarına daha uygun bulmuştur.

İbrahim Han ve ona tabi olan hanların hepsi Rusya'ya itaat etmeye karar vermiştir. Fakat İmparatoriçenin bu sıralarda ölmesi üzerine Zubov, daha önce İbrahim Han'ın onun yanına gönderdiği oğlu Ebulfeth Han'ı ve diğer kethüdaları ülkelerine geri

³⁵² Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 16.

³⁵³ Güntekin Cemil kızı Necefli, s. 155.

³⁵⁴ Hazani, s. 155.

göndermiştir.³⁵⁵ İbrahim Han'ın Rusya ile yakınlaşmasından oldukça rahatsız olan Ağa Muhammet Şah, İbrahim Han'a karşı içinde kin büyütmüş ve bu kini kusmak için hep fırsatın gelmesini beklemiştir. İmparatoriçe Yekaterina'nın ölmesi, ona aradığı fırsatı vermiş ve bu haberi aldığı gibi hazırlıklara başlamıştır. Ağa Muhammet Şah, İbrahim Han Rusya'ya yakınlaşmadan önce tabiiyeti altına almak için savaş yolunu tercih etmemiştir.³⁵⁶ Fakat İbrahim Han'ın Rusya'ya yakınlaşmasından sonra Ağa Muhammet Şah'ın içinde, İbrahim Han'a büyük bir darbe indirme isteği uyanmıştır. Bu sebeple hazırlıklara başlamıştır.³⁵⁷

Ağa Muhammet Şah, Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştır.³⁵⁸ Bu sıralarda Karabağ'daki doğal olaylar halkı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Doğal olaylar sonucu ortaya çıkan kıtlık, düzeni bozmuştur.³⁵⁹ Karabağ'da meydana gelen doğal olaylar yetmezmiş gibi bir de İbrahim Han'ın müttefikleri de yardım etmemiştir. Osmanlı Devleti'nden de hiçbir yardım gelmemiştir. Tek başına kalan ordunun düzeni iyice bozulmuştur.³⁶⁰ Bu sırada Ağa Muhammet Şah, ordusunu toplayıp üzerlerine yürümüştür. Bunu duyan İbrahim Han ise bütün ailesini ve yakın adamlarını toplayarak Şuşa Kalesi'ni terk etmiştir. İbrahim Han, Car ve Tala tarafına giderek tabiiyeti altında bulunan yerlerden yardım almak istemiştir.³⁶¹ İbrahim Han'a sadık olanlar da, ihanet edenler de olmuştur. İbrahim Han'a sadık olanlar arasında, Şeki Han'ı Selim Han ve Şahseven Han'ı vardır. Ağa Muhammet, İbrahim Han'ın kaleyi terk ettiğini duymuş,³⁶² bunun üzerine İbrahim Han'ın peşine ordu göndermiştir. Ordu Terterçayı yakınında İbrahim Han'ın halkına ulaşmış onlardan birkaç eşya alarak geri dönmüştür.³⁶³

Ağa Muhammet Şah Car ve Tala Hakimlerine, İbrahim Han oraya ulaştığı zaman onu yakalamalarını emretmiştir. Fakat onlar Şah'ın sözüne uymayarak İbrahim Han'a yardım etmişlerdir.³⁶⁴ Şah, Şuşa Kalesi'nin önlerine gelmiş fakat içeri girmenin riskli olduğunu düşünerek dışarıda beklemiştir. Şah, kale koruyucularına teslim oldukları

³⁵⁵ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 16.

³⁵⁶ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 16.

³⁵⁷ Hazani, s. 158.

³⁵⁸ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 17-18.

³⁵⁹ Hazani, s. 159.

³⁶⁰ Özçelik, s. 68.

³⁶¹ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 41.

³⁶² Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 17-18, Alizade, s. 97.

³⁶³ Alizade, s. 97.

³⁶⁴ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 17-18.

taktirde canlarına bir zarar gelmeyeceğine dair vaatle bulunmuş fakat teslim olduklarında sözünden dönerek onları öldürmüştür.

Ağa Muhammet Şah sert tabiatlı ve acımasız biridir. O, direnişte bulunan kişileri acımadan öldürmüştür.³⁶⁵ Ağa Muhammet Şah, İbrahim Han ile araları iyi olmayan Muhammet Bey'i, Karabağ'a getirerek han ilan etmiştir. Muhammet Bey, İbrahim Han'ın yeğenidir.³⁶⁶

3.4. Ağa Muhammet'in Ölümü

Ağa Muhammet Şah, Şuşa Kalesi'ne girip burada 1 hafta kalmıştır.³⁶⁷ İbrahim Han'ın oğlu Muhammet Hasan Bey'in evine yerleşen ve intikam alma fikrine kapılan Şah, İbrahim Han'ın yakın adamlarını, akrabalarını hapse attırmıştır.³⁶⁸

Ağa Muhammet Şah, Sefarali Bey'e ve ordusuna İbrahim Han'ı yakalama emrini vermiş fakat Sefarali Bey bunda başarılı olamamıştır.³⁶⁹ Bunun üzerine Ağa Muhammet öfkelenerek onlara ölüm cezası vereceğini söylemiştir. Bu sözlerden rahatsız olup korkmaya başlayan bu iki adam, Şah'ı öldürme planı yapmış ve bu planlarını uygulayarak seher vakti Şah'ı öldürmüşlerdir. Bunun üzerine onlar korkup kaleden uzaklaşmışlar ve Sadık Han'ın yanına gitmişlerdir. Ağa Muhammet Şah'tan son derece korkan Sadık Han, onların Şah'ı öldüğüne başlangıçta inanamamış ve bu durumu Şah'ın oyunu olarak görmüştür. Sefarali Bey ile Abbas Bey onu ikna etmeyi başarinca O, Ağa Muhammet Şah'ın yanına gelip öldüğünden emin olmak istemiştir.³⁷⁰

N. Ahundov'un, Ağa Muhammet Han'ın ölümüne karşı yaklaşımı farklıdır. O, Ağa Muhammet Şah'ın, İbrahim Han ve Molla Vakıf Penah'ın planı sonucu öldürüldüğünü yazmaktadır. Bu görüşünü A. Beknazaryan'ın "Karabağ Sırları" adlı eserine dayandırmaktadır.³⁷¹

Ağa Muhammet Şah'ın ölüm haberi her yere yayılmıştır. Bu haber, Kızılbaşların korkup kaçmasına sebep olurken onların zapt ettiği şehrin halkı ise bu haberi Muhammet Bey'e

³⁶⁵ Mehmediyev, s. 84.

³⁶⁶ İsmailov, s. 271.

³⁶⁷ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 262-265.

³⁶⁸ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 42.

³⁶⁹ Alizade, s. 97.

³⁷⁰ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 262-265.

³⁷¹ Tofiq Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 253-254.

vererek İbrahim Han'a ulaştırmaya çalışmışlar ve Ağa Muhammet Şah'ın kesilmiş başını, müjdelermişçesine göndermişlerdir. İbrahim Han'a ulaşan cenaze İslam usullerine göre defnedilmiştir.³⁷²

Ağa Muhammet, Gürcistan seferini tamamlayamadan ölmüştür. Onun yaptığı bazı yanlışlar vardır. Ağa Muhammet Han'ın, Kaçar desteğiyle tahta oturmuş olmasına rağmen söz konusu boyu çok fazla önemsememiş olması, yaptığı yanlışlardan biridir. Bunun yanı sıra bu boyun gücünü kırmak için elinden geleni yapmıştır. Başka yanlış ise avam sınıfına diğer gruplara nispeten daha az gelir vermesidir.³⁷³

3.4.1. Ağa Muhammet Şah Ölümünden Sonraki Vaziyet

Ağa Muhammet Şah öldükten sonra, İbrahim Han'ın Karabağ'a gelmesi kısa sürede gerçekleşmemiştir.³⁷⁴ Muhammet Rafi isimli biri Ağa Muhammet Şah'ın na'sını İbrahim Han'a göndermiş ve Han onu defnettirmiştir. Başka bir rivayette ise, İbrahim Han'ın, Ağa Muhammet Şah'ın başını Gürcistan Valisi II. Irakli'ye hediye olarak yolladığı söylenmektedir.³⁷⁵ İbrahim Han, Ağa Muhammet Şah öldükten sonra rahat bir nefes almış, ondan çekinen Gürcistan valisi, Gence Hakimi, Şirvanlı Mustafa Han ve Azerbaycan'ın çeşitli yerlerindeki hanlıklar İbrahim Han'a itaat etmişlerdir. İbrahim Han Balaken'de bu işlerle meşgulken Karabağ'ın başında da Muhammet Bey vardır.

İbrahim Han Balaken'de kalırken Umme Han yanına gelip her türlü ihtiyacını karşılamak ve rahat ettirmek için uğraşmıştır. İbrahim Han, Karabağ'a geri dönmeye karar vermiş fakat burada işlerin biraz karıştığını duymuştur. Bunun sebebi, Karabağ'ın başında bulunan Muhammet Bey'in tahttan ayrılmak istememesidir. İbrahim Han oğullarını Mehdi Kulu Han öncülüğünde onun yanına göndermiştir. Bunun üzerine Muhammet Bey onlara karşı çıkmayı bırakmıştır.

Muhammet Bey tahttan vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. Bu durum onun içinde ukde olarak kalmış ve bu nedenle isyan etmek için fırsat arayışı içinde olmuştur. Mehdi Kulu Ağa, bu durumu fark ederek ona karşı yumuşak bir tavır sergilemiş ve İbrahim Han'ı bu konu hakkında bilgilendirmiştir. Bunun üzerine İbrahim Han,

³⁷² Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 19.

³⁷³ Karadeniz, s. 72.

³⁷⁴ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 20.

³⁷⁵ Alizade, s. 100.

Muhammet Hasan Ağa yönetimindeki orduyu Karabağ istikametine göndermiştir. Bu haberi alan Muhammet Bey, İbrahim Han'ın kuvvetlerine karşı çıkmaya karar vermiştir.³⁷⁶

Muhammet Bey'in yanında yer alan Karabağ askerleri, Muhammet Hasan Ağa'yı görünce onun yanına giderek taraf değiştirmişlerdir. Muhammet Bey'in yanında yer alan diğer insanların bir kısmı kaçmış diğer kısmı ise Mehdikulu Han tarafından hapsedirilmişdir.³⁷⁷ İbrahim Han önce Balakan'da bir süre kalıp işlerini halletmiş, Muhammet Bey olayı çıktığı için Karabağ'a gelememiştir.

İbrahim Han, Karabağ'a tekrar döndüğünde burası felaket durumdadır.³⁷⁸ Açlık, kıtlık bölgeye çok zarar vermiş, halk ise bunlara dayanamayıp çeşitli eyaletlere dağılmıştır.³⁷⁹ İbrahim Han'ın yanındaymış gibi görünüp aslında düşmanlık yapmak için fırsat arayan bazı hanlar vardır. Bu hanlara Şirvanlı Mustafa Han'ı örnek verebiliriz. İbrahim Han Balaken'dayken onun Karabağ'dan uzaklaşmasından istifade eden Şirvanlı Mustafa Han, Şeki Vilayetini yöneten İbrahim Han'ın damadı olan Selim Han'ı yönetimden uzaklaştırıp onun kardeşini tahta geçirmiştir. Bunun sebebi, Selim Han'ı kendisine tehdit olarak görmesidir.³⁸⁰

Muhammet Bey, serbest bırakıldıktan sonra Karabağ'da diğer insanlar gibi hayatını devam ettirmiştir. Şekli Muhammet Hasan Han cesareti, cengaverliği ile öne çıkıp dikkatleri üzerine çekmiştir. Muhammet Bey, Muhammet Hasan Han ile dostluk kurmuştur. Muhammet Hasan Han, Muhammet Bey'i denemek için hile düşünmüş ve şu sözleri söylemiştir. “*Ben kör bir insanım, Mustafa Han'ın davranışlarından ve hakimiyetinden bıktım. Sana bir teklifim var. Ben sana kızımı vereyim böylece Şeki Hakimliği bundan sonra senin olur.*” Bu hilenin sebebi yıllar önce Muhammet Bey'in, Muhammet Hasan Han'ın babasını, dedesini ve kardeşini öldürmüş olmasıdır. Ona yukarıda geçen sözleri söyleyerek yanına çağırılmış, gelince de onu hapse atmıştır. Mustafa Han ise, Muhammet Bey'i yanına getirtirerek onu öldürmüştür.³⁸¹

³⁷⁶ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 20.

³⁷⁷ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 21.

³⁷⁸ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 265.

³⁷⁹ Alizade, s. 102.

³⁸⁰ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 265.

³⁸¹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 21-22.

BÖLÜM 4: İBRAHİM HAN DÖNEMİNDE KARABAĞ HANLIĞI, RUSYA VE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER

4.1. Fetali Şah'ın Tahta Çıkışı

Ağa Muhammet Şah'ın ölüm haberini alanlar arasında Şiraz'da ve Fars'ta hakimlik yapan Fetali Şah da vardır. “*Serdar Baba Han*” lakaplı Fetali Şah, bu haberi aldığı gibi Tahran'a doğru yola çıkarak Şahlık makamına oturmuştur.³⁸² Fetali Şah'ın İran tahtına oturması kolay olmamıştır. Nitekim bir taraftan Fars Vilayetinin hakimi Hüseyin Kulu Han'la bir taraftan da Güney Azerbaycan'da hüküm süren Sadık Han Şekkaki'yle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Ağa Muhammet Şah, kendisinden sonra İran Devleti'nin başına Fetali Şah'ın gelmesini istemiş ve bu durum onu tahtın varisi yapmıştır. Şah, Hüseyin Kulu ile mücadele edip onu yenilgiye uğratmış ve egemenliği altına almıştır.³⁸³ Bu sıralarda meydana gelen karışıklıklardan dolayı Azerbaycan savunmasız kalmış, buraya göz diken Sadık Han bölgeyi ele geçirmek için Irak'a saldırmıştır.³⁸⁴ Bu haberi alan Fetali Şah, büyük bir ordu toplayarak Sadık Han'ın üzerine yürümüştür.

Fetali Şah'ın muazzam gücünü gören Sadık Han'ın adamları, taraf değiştirerek Şah'ın yanında yer almıştır. Bunu gören Sadık Han hayallerinden vazgeçerek Şirvan'a kaçmış ve bir süre bu bölgede tutunmuş fakat daha sonra teslim olmak zorunda kalmıştır. Yakalanınca Fetali Şah'ın gazabından korkan Sadık Han, af dileyerek canını kurtarmaya çalışmıştır. Fakat Fetali Şah, affettiğini söylediği halde onu öldürmüştür.³⁸⁵

4.1.1. Fetali Şah ile İbrahim Han Arasındaki İlişkiler

Fetali Şah tahta çıktıktan ve mücadelelerde bulunduktan sonra, etraftaki hanlıklarla ilişkilerini geliştirmeye karar vermiş ve Azerbaycan Bölgesi'ndeki en güçlü hanlıklardan biri olan Karabağ Hanlığı ile yakınlık kurmak istemiştir. Fetali Şah, İbrahim Han'a elçi göndererek ondan hem kendisine itaat etmesini hem de Ağa Muhammet Şah'ın na'sını göndermesini istemiştir.³⁸⁶ İbrahim Han, Fetali Şah ile arasını yakın tutmayı mantıklı görmüş ve bu yüzden Ağa Muhammet'in na'sını özenle

³⁸² Hazani, s. 170.

³⁸³ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 258.

³⁸⁴ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 22.

³⁸⁵ Rıza Kulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 265-266.

³⁸⁶ Hazani, s. 171.

yollamıştır.³⁸⁷ Bu durum, Fetali Şah'ı çok memnun etmiş, bu davranışı ödüllendirmek için Karabağ ve Karadağ bölgesini İbrahim Han'a vermiştir.³⁸⁸ Aradaki ilişkiyi güçlendirmek için İbrahim Han, oğlu Ebulfeth Ağa'yı kızı Ağa Begüm Han ile Şah'ın sarayına göndermiştir. Fetali Şah, Ağa Begüm Ağa ile evlenmiş, Ebulfeth Ağa'yı da yakın hizmetine almıştır. İki taraf arasında sürekli elçiler gelip gitmiştir.³⁸⁹

Tofig Mustafazade ‘‘Karabağ Hanlığı’’ adlı eserinde Ağa Begüm Ağa'nın, Fetali Şah'a verilmesi meselesini Karabağnamelerden farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Ona göre; Fetali Şah, Ağa Begüm ile evlenmek istediğini İbrahim Han'a bildirmiştir. Kızını Fetali Şah'a vermek istemeyen İbrahim Han, bu meseleyi yedi aylık süreçte düşünmüş ve bu duruma olumsuz bakmıştır. Bu duruma sinirlenen Fetali Şah, İbrahim Han'ın üzerine yürümeye karar vermiştir. Bunu duyan İbrahim Han, durumu Rusya'ya mektup aracılığı ile bildirdi ise de bu mektuplardan menfi veya müspet hiçbir yanıt alamamıştır. Rusya'dan yardım alma ümidini kaybeden İbrahim Han, kızını Fetali Şah'a vermek zorunda kalmıştır. İbrahim Han, Fetali Şah'ı memnun etmek ve aralarını düzeltmek için Penahali Han zamanından beri kullanılan Penahabad adlı sikke yerine, ‘‘sahip kıran’’ adlı sikke bastırmaya başlamıştır.³⁹⁰

4.2. Rusya'nın Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri

Kafkasya'ya yaklaşan Rusya, bu bölgede pek çok değişikliklere yol açacağı gibi Fetali Şah ile İbrahim Han arasındaki ilişkileri de bozacaktır. Fetali Şah ile İbrahim Han arasında güzel ilişki kurulmasına rağmen İbrahim Han Rusya'ya itaat etmiştir.³⁹¹ Karabağ müellifleri genellikle, İbrahim Han'ın Rusya'ya karşı bir sempati beslediğini iddia etmektedir ve İbrahim Han'ın General Zubov, Graf Kudoviç gibi valiliklere samimiyet duyması nedeniyle itaatini bildirdiklerini yazmaktadır. Fakat Rusya Kafkasya'da bu kadar etkili olmaya ve yayılma faaliyeti göstermeye başlamışken İbrahim Han'ın Rusya'ya itaat etmesi, samimiyet beslemesinden mi yoksa çaresiz kalmasından mı kaynaklandığı tartışılır.

³⁸⁷ Fena, s. 26.

³⁸⁸ Alizade, s. 103.

³⁸⁹ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 267-268.

³⁹⁰ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 259-260.

³⁹¹ Alizade, s. 103.

İbrahim Han, General Zubov Vali olduktan sonra Graf Gudoviç'in zamanında olduğu gibi itaatini bildirmiştir. İbrahim Han'ın, Kavalenski Vali olarak atandığında da tutumu değişmemiş, saygı hürmetle itaatini bildirmiştir.³⁹² Rusya ile Karabağ Hanlığı arasındaki ilişkilerdeki kopukluk, İbrahim Han'ı Fetali Şah'a yakınlaştırmıştır.³⁹³

Genellikle herkes tarafından General Sisianov diye bilinen General Leytenant İnspektor, Kafkasya'ya vali olarak atanmıştır. Atandığı bölgede Rus idari düzenine göre değişiklikler yapmıştır.³⁹⁴ Sisianov valiliğe gelince daha önceki valilerden farklı bir tavır sergilemiştir. Daha önceki Valiler, Gence Hakimi Cevad Han bir takım usulsüzlükler sergilemesine ses çıkarmazken Sisianov bu usulsüzlerin önüne geçmek ve Gürcistan vatandaşlarını rahat ettirmek istemiştir. Bu sebeple 1803 yılında Gence'yi muhasara altına almış ve Cevad Han'ı itaate zorlamıştır.³⁹⁵ Cevad Han cesaretli, becerikli özellikler bulundurmasının yanında kötü işlerden, usulsüzlüklerden vazgeçmeyen biridir. Bundan dolayı etrafında çok fazla düşmanı vardır.³⁹⁶

Sisianov birçok kez Cevad Han'a itaat etmesi için elçi gönderdiyse de olumlu yanıt alamamıştır.³⁹⁷ Bunun sebebi, Cevad Han'ın İran'a sempati duyması ve sadık davranmasıdır.³⁹⁸ Knyaz Sisianov ordusuyla beraber Gence Kalesi üzerine yürümüş ve kaleyi ele geçirmiştir.³⁹⁹ Bu muhasara Cevad Han ve yakın adamları öldürülmüştür.⁴⁰⁰

Bu konuyu farklı bir bakış açısıyla ele alan kaynaklar, Rusya'nın Gence'yi işgal etme nedenini Kafkasya'ya yayılma siyaseti ile ilişkilendirmektedir. Rusya, Hanlıkların bulunduğu bölgeleri ele geçirmek için 1801 de Gürcistan'ı işgal ederek işe başlamıştır. Başlatılan bu işgallerde, başkomutan olarak başa geçen Prens Sisianov, 1803 yılında Gence'yi işgal etmiştir.⁴⁰¹ Söz konusu bölgeyi işgal etmesinin nedeni, Rusya'ya karşı çıkmış olmaları ve bölgenin önemli askeri ve ticaret yolları bulunduran bir mevkide yer almasıdır.

³⁹² Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 23.

³⁹³ Tofig Mustafazade, *Karabağ Hanlığı*, s. 259.

³⁹⁴ Mirza Yusuf Karabağlı, s. 50.

³⁹⁵ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 23.

³⁹⁶ Bakıhanov, s. 156.

³⁹⁷ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 268.

³⁹⁸ Hazani, s.177.

³⁹⁹ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 268.

⁴⁰⁰ Fena, s. 27.

⁴⁰¹ Zekeriya Türkmen, "Karabağ Hanlığının Rus İdaresine Bağlanma Meselesi", *Avrasya Etütleri*, C. 3, S. 1, Ankara: 1996, s. 114-116.

Gence işgal edildiğinde, Cevad Han bu bölgeyi savunmaya çalıştıysa da Rusların askeri üstünlüğü karşısında başarı elde edememiştir. Gence işgal edildikten sonra Ruslar, ülkelerini savunan halkı öldürmüştür. Rus Çariçesi Elizabeth, Gence Şehri'nin ismini değiştirerek şehre Yelizavetpol (Elizabethol) ismini vermiştir. Bu durum, Rusya'nın asimile politikası uygulamak ve bölgeye kalıcı olarak yerleşmek istediğinin göstergesidir. Nitekim Rusların, bu bölgeyi Yelizavetpol olarak ifade etmeyenlere karşı ceza uygulamaları başlatması, asimile politikasının belirtisidir. Ruslar, işgal ettikleri Türk bölgelerinin isimlerini değiştirerek Türklerin kültürlerini hafızalarından silmeye çalışmıştır.⁴⁰²

Gence'nin işgalinden sonra Rusya, İbrahim Han'a elçi göndererek itaat etmesini istemiştir.⁴⁰³ İbrahim Han da onun bu isteğe olumlu karşılık vermiştir.⁴⁰⁴ Erivan'da ikamet eden Erivan hakimi Muhammet Han ve Nahcivan Hakimi Kelb Ali Han, Fetali Şah'a karşı tepkiliydiler. Bu durum Sisianov'un işine yaramış çünkü söz konusu hanlar Rusya'ya itaatini bildirmiştir.⁴⁰⁵ Bunun üzerine Fetali Şah ile Ruslar savaş yapmış fakat bu savaşta İran yenilgiye uğramıştır. Yenilgiyi öğrenen Fetali Şah, Erivan'ı Rusya'ya kaptırma endişesinden dolayı tekrar Rusya'nın üstüne yürümüştür. İki taraf arasında yapılan savaş, Fetali Şah'ın galibiyetiyle sonuçlansa da savaşın meydana getirmiş olduğu zarar hem Rusya hem de İran açısından külfetlidir.⁴⁰⁶

Rusya-Karabağ ilişkilerindeki hareketlilik, Fetali Şah'ın gözünden kaçmamıştır. İbrahim Han'ın Rusya'ya yakın davranması ve karşılıklı gidip gelen elçiler Fetali Şah'ı oldukça rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Fetali Şah, İbrahim Han'ın daha önce gönderdiği oğlu Ebulfeth Han'ı Karabağ'da olup bitenleri takip etmesi için Şah'ın vekili vasfıyla Karabağ'a göndermiştir. Şah'ın bunu yapmasının nedeni, Rus-Karabağ yaklaşması önlemektir. Şah'ın bu davranışını kendisine hakaret olarak kabul eden İbrahim Han, tepki göstermiştir. Nitekim Şah, İbrahim Han'ın hanlıktaki otoritesini Ebulfeth Ağa'yı göndererek kısıtlamak istemiştir.

⁴⁰² Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: 1993, s. 17.

⁴⁰³ Alizade, s. 103.

⁴⁰⁴ Rızakulu Bey Mirza Cemaloğlu, s. 268.

⁴⁰⁵ Hazani, s. 179.

⁴⁰⁶ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 24.

İbrahim Han oğlunun Karabağ'a gelmesini istememiş ise de oğlu Şah'ın sözünü dinleyerek Karabağ'a gelmiştir. Ebulfet Han'ın Tuğ kentini işgal etmesi üzerine İbrahim Han da birlik toplayarak karşı harekete geçmiştir.⁴⁰⁷ İki taraf arasındaki mücadelede Ebulfeth Han'ın yanında yer alan Kızılbaş ordusu mağlup olmuştur.⁴⁰⁸

Fetali Şah, Kızılbaş birliklerinin mağlubiyetini öğrenince, İbrahim Han'ı Rusya'dan uzaklaştırmak için başka bir çare aramıştır. Şah, İbrahim Han'a elçi göndererek Askeran'da bulunan iki kale karşılığında ona, Karabağ'ın bütün idarelerini ve 2 oğlunu rehin vermeyi teklif etmiştir. Şah, bunların haricinde İbrahim Han'dan Şuşa yakınlarında istihkam kurulmasını da istemiştir. Bundaki amaç, Şuşa'ya yakın olarak İbrahim Han'ın Rusya ile ilişkilerini takip etmektir. Şah, Karabağ'a asla dokunmayacaklarının teminatını da vermiş fakat İbrahim Han, Şah ile antlaşma yapma taraftarı olmamıştır.⁴⁰⁹

4.2.1. 1805 Kürekçay Antlaşması

Karabağ ile İran arasındaki anlaşmazlık, İbrahim Han'ın Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Rusya'nın güven teşkil etmemesine rağmen İbrahim Han, İran'a karşı kendisine müttefik aramış ve onlardan yardım istemiştir. İbrahim Han, “denize düşen yılanı sarılır” misali Rusya'ya itaat etmiştir.⁴¹⁰ İbrahim Han'ın Rusya'ya itaat etmesinin diğer nedeni ise Gence Hakimi Cevad Han'ın başına gelenleri duyması ve onunla aynı şeyleri yaşamak istememesidir.⁴¹¹ İbrahim Han'ın itaatini hoş karşılayan Rusya, İbrahim Han ile görüşme kararı almış ve Kürekçay'a davet etmiştir.⁴¹² İbrahim Han Kürekçay'a giderken yanında oğullarından Mehdikulu Ağa'yı, Muhammet Hasan Ağa'yı, Hanlar Ağa'yı, dostlarından Şeki Vilayetinin hükümdarı Selim Han'ı götürmüştür.⁴¹³

Görüşmenin yapılacağı 1 Mayıs 1805 tarihinde İbrahim Han ve oğulları Kürekçay'a gitmiştir. Kürekçay'da önce kutlamalar yapılmış, daha sonra da antlaşma metni imzalanmıştır. Bu metne imza atanlar arasında İbrahim Han'ın dostu Şeki Vilayetinin

⁴⁰⁷ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 24-25.

⁴⁰⁸ Hazani, s. 192.

⁴⁰⁹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 24-25.

⁴¹⁰ Türkmen, s. 14.

⁴¹¹ Hacıyeva, s. 63.

⁴¹² Hazani, s. 185.

⁴¹³ Alizade, s. 103.

hükümdarı Selim Han da bulunmaktadır. Bu antlaşmanın maddelerinde İbrahim Han'ın oğlu Muhammet Hasan Ağa'nın rehin olması karşılığında, İbrahim Han ve Selim Han'a Tuğgenerallik rütbesi verilmesi şartı konulmuştur.⁴¹⁴ Rusya, 7-8.000 manat vergi vermeleri koşuluyla hanlıkları her türlü tehlikeye karşı koruyacağına dair güvence vermiştir. Bu durum hanlığın bağımsızlığını zedelemiştir.⁴¹⁵ Nuha Hakimi Selim Han ve Şirvanlı Mustafa Han aynı şartlar dahilinde Rus himayesini kabul etmişlerdir.⁴¹⁶

Bu antlaşma ile Rusya, Karabağ'ı hakimiyeti altına alarak Kafkasya bölgesinde önemli üs elde etmiştir. Karabağ'ın bağımsızlığı bu antlaşmayla zedelenmiştir. Rusya'nın bu bölgeye yerleşme ve işgallere başlama faaliyetleri, bu tarihten sonra hız kazanmaya başlamıştır.⁴¹⁷ XIX. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayacak olan Azeri-Ermeni sorununun temeli, Karabağ'ın Kürekçay Antlaşmasıyla Rusya'nın egemenliği altına girmesiyle ve daha sonra yapılacak olan 1813 Gülistan Antlaşması, 1828 Türkmençayı Antlaşmasıyla atılmıştır.

4.2.2. Kürekçay Antlaşması'ndan Sonra Meydana Gelen Olaylar

Kürekçay Antlaşması'ndan sonra, Karabağ'ın tabiiyet altına alınmasından istifade edip ordu toplayan Sisianov, Şahbulak'a doğru yola çıkmıştır. Rusya'nın Azerbaycan Hanlıklarını itaat altına almasından rahatsız olan Fetali Şah, ordusunu Aras Nehri'ne yaklaşmıştır. Bu sıralarda Aras Nehri'nin kabarması orduyu olumsuz etkilemiştir. İbrahim Han'ın oğlu Muhammet Hasan Han, İran ordusunun Karabağ'a girmesini önlemek için Karabağ'a gitmiştir.

Karabağ ve Rus ordusu İran'a karşı ittifak kurarak önce Cebrail, daha sonra da Askeran civarında savaşmıştır. İran ordusu, savunma teşkilatını çok iyi bir şekilde ayarlamış ve tahrip olan ordunun yerine ilave güçler tahsis etmiştir. Bu durum başarılı olmalarında etkili olmuştur. Rus ordusunun temel ihtiyaç olan suyun bulunduğu yerden uzak bir yerde karargah kurması, ordunun çok sayıda zayıat vermesine neden olmuştur.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 25-26.

⁴¹⁵ Türkmen, s. 14.

⁴¹⁶ Cevanşir, s. 51-52.

⁴¹⁷ Musa Kasımlı, "Tarihi Kökenleri, Gelişim Seyri ve Barış İnisiyatifleri Bağlamında Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik İşgal Politikaları (1987-2010)", *Yeni Türkiye/60*, 2014, s. 1.

⁴¹⁸ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 26.

Rusya ile İran arasında Şahbulak Kalesi'nin ele geçirilmesi için mücadele olmuş ve bu mücadele Rusların kaleyi almasıyla sonuçlanmıştır. Bu haberi alan Fetali Şah, İran ordusunun başında Şuşa yakınlarına gelerek ordugahını kurmuştur. Bu sıralarda Rus komutanı Sisianov, Karabağ'a gelmiştir. Fetali Şah, Rusların Talış'a ve Reşt'e girdiğini duyunca Erdebil'e doğru yola çıkmıştır. Sisianov önderliğinde Rus ordusu, Şah'ın yerinde olmadığını duyunca Şuşa Kalesi'ne gelmiştir. Daha sonra Rus ordusu Bakü, Kuba, Derbend ve Şirvan gibi bazı yerleri ele geçirebilmek için Şeki'ye gitmiştir.

İbrahim Han, Mehdi Kulu komutasındaki ordusunu Rusya'ya yardım etmeleri için göndermiştir.⁴¹⁹ Şirvan Hakimi Mustafa Han, Rusya'ya itaat etmek istemeyince Ruslar bu bölgeye girmiştir. Bunun üzerine Mehdi Kulu Han arabuluculuk yaparak Mustafa Han'ı itaate ikna etmiştir.⁴²⁰

İbrahim Han'ın oğlu Muhammet Hasan ölmüştür. Bu durum Karabağ Hanlığı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. İbrahim Han'ın yaşlı olması ve bu olayın olumsuz tesiri, Rusya'ya itaat etmek istemeyen muhalefet grup arasında kırırdanmalara yol açmıştır. Bu durumu öğrenen Sisianov ise Mehdi Kulu Han'ı Karabağ'a göndererek muhalefetin önüne geçmek istemiştir. Mehdi Kulu Han, Sisianov ile aynı tarafta yer almıştır.

Sisianov Gence'den sonra Bakü'yü de egemenliği altına almaya karar vermiştir. Bu sebeple Bakü Hanı ile konuşmak için söz konusu bölgeye gitmiş fakat burada Sisianov suikasta uğramıştır. O, ölünce yerine General Nasvetayev geçmiştir. İbrahim Han, generale dostluğunu bildiren mektup göndermiştir.

1806 yılı, Karabağ-İran mücadelesinin tekrar görülmeye başlandığı zamandır. Rusya, İran'a karşı yapılacak olan savaşta İbrahim Han'ı yanlarına çekebilmek gayesiyle onunla iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Bu sebeple Han'a elçiler göndererek bir takım vaatlerde bulunmuştur.⁴²¹

Karabağ ve Şeki Hanlıklarının Rusya'ya bağlanmasından rahatsız olan İran, Karabağ'a hücum etmeye karar vermiştir. İran'ın verdiği bu karar, Rusya'nın tepkisine ve İran ile Rusya arasında savaş çıkmasına neden olmuştur. Ruslar, Bakü üzerinden hareket

⁴¹⁹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 27.

⁴²⁰ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 27.

⁴²¹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 28.

ederken İran ise Şuşa Kalesi'ne gelerek muhasara etmiştir.⁴²² Bütün bunlar olurken İbrahim Han ailesini Hankendi'den uzaklaştırmıştır. İbrahim Han'ın bu kararı almasının bir sebebi Rusya'dan beklenen yardımın zamanında gelmemesiye kadar diğer sebebi İran'ın saldırıları yüzünden can güvenliği tehlike altında olan ailesini korumak istemesidir.⁴²³ İbrahim Han, İran'ın, Karabağ'a karşı yapacağı saldırıları karşı önlemek için İran ile arasını düzeltmeye çalışmıştır. Bu sebeple Rusya, Hankendi'yi terk eden ve her ihtimale karşı İran ile ilişkisini düzeltmeye çalışmış olan İbrahim Han'dan şüphelenmeye başlamıştır. Bu durum, İbrahim Han'ın ve ailesinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁴²⁴

İbrahim Han'ın öldürülmesiyle ilgili başka bir görüşe göre İbrahim Han Kürekçay Antlaşması'nın maddelerini ağır bulmuş ve bağımsızlığını tekrar kazanabilme yolları aramıştır. Bakü'de General Sisianov'un öldürülmesi ve sonrasında gerçekleşen olaylar, İbrahim Han'a aradığı fırsatı vermiştir. Söz konusu olaylardan istifade etmek isteyen İbrahim Han, Rus Garnizonu'nu ülkesinden kovma girişiminde bulunmak istemiş fakat bu istek Ruslara ulaşınca İbrahim Han ve ailesi öldürülmüştür.⁴²⁵

İbrahim Han'ın öldürülmesinden sonra, Rus Generali Nebalsin olayların gidişatını öğrenmek amacıyla Şahbulak'a gelmiştir. Bu haberi alan Mehdi Kulu Han, İran ordusunun orada olmasına aldırmadan Rus generalin yanına gitmeye karar vermiştir. Giderken ordu toplayarak Rusya'ya yardım etmek istemiştir. Mehdi Kulu Han'ın böyle bir tutum sergilemesindeki neden, Rus ordusundan korkması olabilir. General Nebalsin, İran ile savaş ihtimalini düşünmüş fakat çatışma olmamıştır. Fakat İran Başkomutanı Abbas Mirza, Rus ordusunun sınıra geldiğini öğrenince, savaş için hazırlık yapmış ve Honeşan meydanında Rusların karşına çıkmıştır.⁴²⁶

Mehdikulu Han'ın bu savaşta Rusların yanında yer almayı tercih etmesi Rusların avantaj elde etmelerine neden olmuştur. Savaş Rus zaferiyle sonuçlanmıştır. İran ordusunda olduğu gibi Rus ordusunda da çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Katyarevski, bu savaşta yara almıştır. İran ordusu perişan olup kaçmıştır. Bunun üzerine

⁴²² Özçelik, s. 72.

⁴²³ A. R. Adıgüzel, "Karabağ Hanlığı'na Dair Salnameler", s. 159.

⁴²⁴ Özçelik, s. 72.

⁴²⁵ Cemalettin Taşkıran "Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", s. 56.

⁴²⁶ Mirza Cemal Karabağlı, s. 29.

Rus ordusu onların peşlerinden giderek onları Kapan ve Ordubad Dağları'na kadar takip etmiş ve orada İran ordusunu yenilgiye uğratılmışlardır.⁴²⁷

⁴²⁷ Mirza Cemal Karabağlı, s. 30.

BÖLÜM 5: MEHDİ KULU HAN'IN TAHTA ÇIKIŞI VE KARABAĞ HANLIĞI'NIN DAĞILIŞI

5.1. Mehdi Kulu Han'ın Tahta Çıkışı

İran ile Rusya savaşında Mehdi Kulu Han'ın Rusya'nın yanında yer alması ve sadık kalması, Ruslar tarafından değerlendirmeye alınmış ve bu sebeple Tiflis'e çağırılmıştır.⁴²⁸ Ruslar, Tiflis'e gelen Mehdi Kulu Han ile görüşmüş ve onu Karabağ Hanı tayin etmişlerdir.⁴²⁹

5.2. Rus-İran Mücadelesi ve Gülistan Antlaşması

Rusya'nın İbrahim Han'ı öldürüp Kafkasya'ya doğru ilerlediği zaman, etrafında onu engelleyecek kimse yoktur. Bu da, Hanlıkları Rusya'ya karşı tek başına ve çaresiz bırakmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti yıllarca süren savaşlardan dolayı yıprandığı için Rusya'yı durduracak güce sahip değildir. Rusya'nın Bakü ve Karabağ Hanlığı'nı ele geçirmesi İran'ı rahatsız etmiş ve savaş yapılmıştır.⁴³⁰ İran, Rusya'yı durdurmak istemiş ise de yenilgiye uğrayarak Rusya ile 1813 yılında Gülistan Antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.⁴³¹

Gülistan Antlaşması'nın içeriğine bakıldığında, İran'a çok külfetli sonuçlar getirdiği söylenebilir. Bu antlaşmayla Rusya, Nahçıvan ve Revan dışındaki bütün hanlıkların kendilerine ait olduğunu İran'a kabul ettirmiştir. İran'a kalan kısım ise Nahçıvan ve Revan'dır.⁴³² Bu antlaşma ile Karabağ; Bakü, Zengezur ve Samahı Vilayetlerine bağlanmıştır. Bu antlaşmayla İran, yıllarca hüküm sürdüğü bölgedeki haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁴³³

Rusya ile İran arasında imzalanan antlaşmadan sonra, Mehdi Kulu Han daha rahat hareket edebileceğini ve idare işlerine yönelebileceğini düşünmüş fakat işler istediği gibi gitmemiş, yetkileri Rusya tarafından sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamaya daha fazla

⁴²⁸ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 30.

⁴²⁹ Mirza Cevanşir Karabağlı, s. 31.

⁴³⁰ Özçelik, s. 72.

⁴³¹ Yıldırım, Özönder, s. 4.

⁴³² Onk, s. 48.

⁴³³ Alışık, s. 584.

dayanamayan Mehdi Kulu Han 1822 yılında İran'a kaçmıştır. Bu durumdan istifade eden Rusya, Karabağ Hanlığı'nı ortadan kaldırarak Rus idaresi kurmuştur.⁴³⁴

5.2.1. Türkmençayı Antlaşması

Gülistan Antlaşması'yla İran, yıllarca hüküm sürdüğü bölgedeki haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. İran, bu ağır antlaşmaya uymak istememiş ve eski topraklarına tekrar kavuşma ümidiyle antlaşmayı bozarak Rusya ile savaşıma karar vermiştir.⁴³⁵ İran'ın böyle davranmasında İran'a kaçan Mehdi Kulu Han'ın tahrikleri de etkilidir.⁴³⁶ İran, Rusya'ya savaş açmak için önce ülkede bulunan Prens Menşikov adlı elçi Rusya'ya geri göndermiştir. Daha sonra da İran ordusu, Abbas Mirza komutasında toplanarak Şuşa'yı muhasara altına almıştır. Ruslar, burayı iyi bir şekilde korumuş ve bu durum İran'ın başarısız olmasına neden olmuştur. İran'ın bu savaştaki mağlubiyeti üzerine, iki taraf arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.⁴³⁷

Türkmençay köyünde yapılan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'nda, Gülistan Antlaşması'nın bütün maddeleri kabul edilmiştir. Gülistan Antlaşması'nda, Nahçıvan ve Revan dışındaki bütün Azerbaycan Hanlıkları Rusya'ya bağlanmıştır. Bu antlaşmayla Nahçıvan ve Revan da Rusların eline geçmiştir.⁴³⁸

Bu antlaşmayla iki taraf arasında, Aras Nehri sınır kabul edilmiş, bu nehri kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İran'a tahsis edilmiş ve böylece Azerbaycan'daki toprak bütünlüğü bozulmuştur.⁴³⁹ Ancak bu antlaşmanın kilit noktasını teşkil eden “İran ile Rusya'da yaşayan halkların istedikleri bölgeye göç edebilmesine imkan veren maddesi” yıllarca süren Azeri-Ermeni sorununun doğmasına sebep olmuştur.⁴⁴⁰ Bu antlaşma ile Rusya, büyük avantaj elde etmiştir. Kafkasya topraklarına yerleşme niyetinde olan Rusya'nın gayesi, bu antlaşmayla gözler önüne serilmiştir.⁴⁴¹ Karabağ bölgesinde bir süre eski düzen devam etmiş fakat daha sonraki süreçte söz konusu bölge Cevanşir, Şuşa, Cebrail, Zengezur olmak üzere 4'e bölünmüştür.⁴⁴² 1829 yılında Osmanlı-Rus

⁴³⁴ Emrahov, Cengizoğlu, v.d., s. 86.

⁴³⁵ Öztürk, s. 74.

⁴³⁶ Emrahov, Cengizoğlu, v.d., s. 86.

⁴³⁷ Öztürk, s. 74.

⁴³⁸ Onk, s. 55.

⁴³⁹ Sarıahmetoğlu, s. 73.

⁴⁴⁰ Onk, s. 55.

⁴⁴¹ Karadeniz, s. 114.

⁴⁴² Cemalettin Taşkıran “Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası”, s. 58.

savaşları sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti sınırlarından Kuzey Azerbaycan bölgesine Ermeni göçü yapılmasına karar verilmiştir. Bu antlaşmanın göç güzergahlarından biri de Karabağ bölgesidir. Bu durum Karabağ'da Ermeni nüfusunun artmasına neden olmuştur.⁴⁴³

Kafkasya bölgesine yavaş yavaş yerleşen Ruslar, kalıcı olabilmek için binlerce Ermeni aileyi Kafkasya'ya yerleştirmiştir.⁴⁴⁴ Yapılan bu göçler, Kafkasya nüfusunda çoğunluğu teşkil eden etnik unsurları tamamen değiştirmiştir. Göçlerden önceki nüfus ile sonraki nüfus arasında önemli farklar görülmektedir.

Rusların yaptığı 1832 tarihli nüfus sayımları, Karabağ bölgesinde Türk nüfusunun çoğunluğu, Ermeni nüfusunun ise azınlığı temsil ettiğini göstermiştir. Daha sonra Kafkasya bölgesine yapılan Ermeni göçü ile bu durum değişerek bölgedeki Ermeni nüfusu artarken Türk nüfusu azalmaya başlamıştır.⁴⁴⁵ Bu durumu sayısal olarak ifade etmemiz gerekirse, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Azerbaycan'da Türklerin oranı, %64.8'den %58'e düşerken Ermenilerin oranı %34.8'den %42'ye çıkmıştır.⁴⁴⁶ Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Karabağ bölgesi Rus işgali altına girmiştir.

⁴⁴³ Alizadel, s. 5.

⁴⁴⁴ Ercan Durdular, "A; Case Study: Nagorno Karabakh Dispute 1988-1994" *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara: 1995, s. 4.

⁴⁴⁵ Yıldırım, Özönder, s. 5.

⁴⁴⁶ Sarıahmetoğlu, s. 68.

SONUÇ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Karabağ, coğrafi açıdan önemli bir mevkide bulunmaktadır. Azerbaycan bölgesinin merkezindeki Karabağ'a hakim olan devlet, hem İran'ı hem de Ermenistan'ı kontrol altında tutabilecek avantaja sahip olmuştur. Bu özelliğinden dolayı Karabağ, birçok devletin ele geçirmek istediği bir yer olmuştur. Bu durum savaşları beraberinde getirmiş ve devletler arasında söz konusu bölgeye hakim olma mücadelesi yaşanmıştır.

Karabağ bölgesindeki Türk varlığı çok eski tarihlere dayanmaktadır. M.Ö. VIII. yüzyılda Karabağ'a ilk yerleşen topluluklardan biri İskitlerdir. Bu durum, bu tarihlerde Ermenilerin söz konusu bölge ile alakalarının olmadığını göstergesidir. Daha sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde bölgeye akınlar başlamıştır. İlerleyen zamanlarda bu bölgede Selçuklu, Timur, Osmanlı ve Safevi hakimiyeti görülmüştür. Bu durum Karabağ'ın Türk yurdu olduğu kanısını güçlendirmektedir.

Nadir Şah'tan sonra bölgede bağımsız bir Türk Hanlığı kurulmuş ve bu durum Rus işgaline kadar devam etmiştir. Penah Ali Han tarafından kurulan Karabağ Hanlığı, 1805'te Kürekçay Antlaşması'yla Rusya'ya tabi olmuş ve bu durum hanlığın bağımsızlığını zedelemiştir. 1828 Türkmençay Antlaşması'yla Rusya, Karabağ bölgesinde kalıcı olmak için Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Ermeni Devleti kurmayı planlamıştır. Karabağ'ın kaderi Türkmençay Antlaşması'yla değişmiş, söz konusu bölgeye yapılan göçler nüfus dengesini altüst etmiştir. Geçmişten bugüne Karabağ'da çıkan sorunların temeli bu antlaşma ile atılmıştır. Bu tarihlerden sonra Karabağ'da Rus ve Ermeni işgali başlamış ve kanlı mücadeleler görülmüştür.

Karabağ Hanlığı'nın ortadan kalkmasındaki en önemli unsurlar İran ve Rusya tehlikesi olmuştur. Söz konusu hanlık bir yandan İran ile savaşırken diğer yandan Rusya'nın Kafkasya bölgesine doğru ilerlediğini görmüş, çaresiz kalarak İran'a karşı Rusya'yı tercih etmiştir. Yıllarca yapılan savaşlar nedeniyle İran'a karşı ortaya çıkan güvensizlik, İbrahim Han'ı Rusya'ya yakınlaştırmış ve İran-Rusya savaşlarında Rusya'nın yanında yer almasına neden olmuştur.

İbrahim Han'ın Ruslar tarafından öldürülmesiyle Mehdi Kulu Han tahta çıkmıştır. Bir süre tahtta kalan Mehdi Kulu Han, Rus baskından bunalarak İran'a kaçmış, daha sonra

hanlık dağılmıştır. Karabağ Hanlığı'nın dağılma süreci bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi Karabağ Hanlığı Nadir Şah döneminden sonra kurulmuş uzun süre bağımsızlığını sürdürebilmiştir. Hanlığın Rus işgaline girmesi ve dağılma sürecinin başlaması yıllarca ayakta kalan Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığını zedelemiş ve ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bir diğeri ve en önemlisi Karabağ bölgesinde Rus işgalinin başlamasıdır. Rus işgali ve bu işgalin sonucunda söz konusu bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi, yıllarca süren ve günümüze kadar devam eden kanlı çatışmaların olduğu dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönem, birçok masum insanın katledilmesine ve vatanlarından sürülmesine neden olmuştur.

Karabağ Hanlığı diğer Azerbaycan hanlarından maddi, manevi ve askeri gelişmişliğiyle ayrılmaktadır. Bu nedenle Karabağ Hanlığı'nın tarihini öğrenmek diğer hanlıkları da iyi analiz edebilmek açısından değerlidir. Bu kadar önemli bir bölge olan Karabağ'ın incelenmesi için çeşitli eserlere müracaat etmek, söz konusu bölgenin aydınlığa kavuşması açısından önemlidir. Karabağ Tarihi için önemli bir kaynak teşkil eden Karabağnameler, Karabağ Hanlığı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan olayları anlayabilmemize imkan sağlamaktadır. Karabağname yazarları, kroniklerini Nadir Şah'ın son dönemlerinden itibaren başlatmış, Penah Ali Han dönemini ve İbrahim Han dönemini geniş bir şekilde ele almış, söz konusu eser XIX. yüzyılın II. yarısında sona ermiştir. Eserlerde Karabağ'ın coğrafi özellikleri, siyasi gelişmeleri, İran ile ilişkileri ve Rusya'nın Kafkasya'da ilerleyişi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Karabağnamelerde dikkat çeken bazı hususlar vardır. Bunlardan birkaçına değinelim. Karabağname yazarlarının bazıları tanık olduğu olayları aktarmışlardır. Söz konusu yazarlardan bazılarının bakış açısında İran'a karşı düşmanlık ve nefret, Rusya'ya karşı ise sempati görülmektedir. Karabağnamelerin genelinde, Karabağ Hanlığı'nın İran'a karşı Rusya'yı tercih etme eğilimleri gözlemlenmektedir. Bu durum Rusya ile yakın temas halinde olduklarından kaynaklanmış olabilir. Nitekim Mirza Adıgüzel Bey ve Mirza Cemal Karabağlı'nın Rusya hizmetinde çalıştığından daha önce bahsetmiştik. Bazı olaylarda Karabağ Hanlarını haklı çıkarmaya çalışmışlar veya yaptıkları yanlışları haklı bir gerekçeye dayandırmışlardır. Bu durum, Hanların haklarını teslim etmeye fayda sağlamış buna karşın objektif anlatıma da gölge düşürmüştür.

Kroniklerde genellikle birbirlerine yakın ve tamamlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Bunun sebebi, aynı tarihlerde ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Osmanlı kaynaklarında Osmanlı Devleti ile Karabağ Hanlığı arasındaki ilişkiler, gönderilen elçi ve hediyeler yer alırken Karabağnamelerde söz konusu devletler arasındaki ilişkilere değinilmemiş olması dikkat çekicidir. Karabağname yazarlarının Osmanlılarla olan diplomatik yazışmalardan haberdar olmamaları, bu ilişkiler hakkındaki bilgilerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Karabağ sorununu daha iyi anlamak ve Karabağ Hanlığı'nın ilk dönemleri hakkında bilgi sahibi olmak için Karabağnamelerin incelenmesi gerekir. Bunun yanı sıra Karabağnamelerde Ermeni yerleşimcilerinden, Kürekçay, Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarından bahsedilmiş olması, Karabağ sorununun temelini iyi anlayabilmek açısından faydalıdır. Söz konusu eserlerin geç basılmış olması, onların tarihe kazandırılmasını geciktirmiştir.

Ülkemizde Karabağ Sorunu hakkında birçok çalışma yapılmakta fakat Karabağ Hanlığı ile ilgili çalışmalar sınırlı sayıda kalmaktadır. Genellikle çalışmalar 1980'lerden sonra meydana gelen olayları ele almaktadır. Karabağnameler ve Karabağ Hanlığı ile ilgili çalışmalar yapmak, sorununun aydınlatılmasına fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adıgüzel, Mirza. “Karabağ Tarihi”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Adıgüzel, A. Rıza. “Karabağ Hanlığı’na Dair Salnameler”. *Şanlı Tarihi Acı Talihi. Karabağ*. İstanbul: 2010.
- Ahundlu, Yavuz. *Karabağ İmdat Çılgılığı (Karabağ Harayı)*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2010.
- Alizade, Hasan İhfa. “Şuşa Şehrinin Tarihi”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Arslanlı, Araz. *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*. Ankara: Ekoavasya Yayınları, 2013.
- Aslan, Yasin. *Can Azerbaycan (Karabağ’da Talan Var)*. Ankara: Kök Yayınları, 1990.
- Attar, Aygün. *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.
- Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanlığı İşler Dairesi Başkanlığının Kitaphanesi. *Dağlık Karabağ Müinakaşası*. Bakü: 2005.
- Bakıhanov, Abbaskulu Ağa. “Gülistan-ı İrem”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Bünyedov, Z. M., Y.B. Yusufov. *Azerbaycan Tarihi, En kadim Zamanlardan XX. Asra Dek*. Bakü, 1994.
- Cevanşir, Ahmet Bey. *Karabağ Hanlığının Tarihi*. Çev. Yusuf Gedikli, İstanbul: Türkmenistan Türkleriyle Dayanışma Derneği, 1993.
- Çağın, Sabahattin, Ayşe İlker. *Karabağ*. İzmir: 1993.
- Dedeyev, Bilal. “Karabağ Hanlığı Osmanlı Devleti İlişkileri”. *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015.
- Ekşi, Rasim. *Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ*. İstanbul: 2010.
- Eliyarlı, Süleyman. *Azerbaycan Tarihi, Uzak Geçmişten 1870’lü Yıllara Kadar*. Bakü: 1996.
- Emrahov, M. İ., E. Cengizoğlu. H. İ. Hasanov. *Karabağ Hanlığı*. Bakü: 2008.
- Fena, Mirza Rahim. “Tarih-i Cedidi Karabağ”, *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979.

- Hacıyeva, Zemhira. *Karabağ Hanlığı Sosyal İktisadi Münasebetler ve Devlet Kuruluşu*. Bakü: 2007.
- Hazani, Mir Mehdi. “Kitab-ı Tarih-i Karabağ”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- İsmailov, Mahmud. *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi*. Çev. Vefa Kurban, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2010.
- İşyar, Ömer Göksel. *Sovyet Rus Dış Politikası ve Karabağ Sorunu*. Alfa Yayınları, 2004.
- Karabağlı, Mirza Cemal. *Karabağ Tarihi*. Çev. Tahir Sünbül, Ankara: Kök Yayınları, 1990.
- Karabağlı, Mirza Yusuf. “Tarihi Şerif”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Karadağlı, Hasanali. “Karabağ Vilayetinin Eski ve Cedid Keyfiyet ve Üvzaları”. *Karabağnameler*, Bakü: 2006.
- Karadeniz, Yılmaz. *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2006.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri Fethi*. Ankara: TTK, 1998.
- Mahmudov, Yakup, Şükürov, Kerim. *Karabağ Real Tarih, Faktlar, Senedler*. Bakü: 2005.
- Mehmediyev, Remzi. *Dağlık Karabağ; Kaynakların Diliyle Tarih*. İstanbul: Berikan Yayınları, 2015.
- Memmedov, İsmail. *Türk Kafkasyası’nda Siyasi ve Etnik Yapı*. Ankara: Ötügen Yayınları, 2009.
- Mirza Cemaloğlu, Rızakulu Bey. “Penah Han ve İbrahim Han’ın Karabağ’daki Hakimiyetleri ve O zamanın Faaliyetleri”. *Karabağnameler*. Bakü: 2006.
- Mustafazade, Tofiq. *Karabağ Hanlığı*. Çev. Sebahattin Şimşir, İstanbul: IQ Yayınları, 2014.
- Necefli, Güntekin Cemil kızı. *XVIII. Asırda Azerbaycan Arazisinde Ermeni Devleti Yaratılması Cehdleri*. Bakü: 2007.
- Onk, Nizamettin. *Azerbaycan Karabağ Tarihi*. İstanbul: 1997.
- Özçelik, İsmail. *Karabağ Tarihi ve Karabağ’da Ermeni Olayları*. Ankara: Bilge Yayınevi, 2003.
- Saray, Mehmet. *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. İstanbul: 1993.

Süleymanlı, Ebulfeyz. *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006.

Taşkıran, Cemalettin. *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Yıldırım, Dursun, M. Cihat Özönder. *Karabağ Dosyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991.

Süreli Yayınlar

Alışık, Gülsen Seyhan. “Karabağ Dağlık Mıydı Bağlık Mıydı?”. *Turkish Studies*, Sayı 3/5, 2008.

Alizadel, Rövsen. “İşgalcilik Faaliyetleri ve Karabağ Olayları”. *Orta Doğu ve Kafkasya Araştırma Merkezi*.

Ateş, Abdurrahman. “Nadir Şah’ın ölümünden sonra İran’da Hakimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi*.

Çapraz, Hayri. “XIX. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası”. *Belgi Dergisi*, Sayı 3, 2012.

Gökçe, Mustafa. “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*, Sayı 6, 2011.

Hasanov, Samir. “Mir Mehdi Hazani’nin ‘Kitab-ı Tarih-i Karabağ’ Eserinde Hamse Melikleri Menşei Hakkında”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009.

Kasımlı, Musa. “Tarihi Kökenleri, Gelişim Seyri ve Barış İnisiyatifleri Bağlamında Ermenistan’ın Azerbaycan’a Yönelik İşgal Politikaları (1987-2010)”. *Yeni Türkiye/60*, 2014.

Kemaloğlu, Muhammet. “Cebrayıl-Büyük Mercanlı Sosyal Hayatından Örnekler (Azerbaycan-Karabağ Bölgesi)”. *Tarih Kültür ve Sanat Arastırmaları Dergisi*, 2013.

Özyılmaz, Emine Vildan. “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013.

Diğer Yayınlar

- Akpınar, Yavuz. “Vakıf Molla Penah Maddesi”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, 2012.
- Aliyev, Toğrul. “Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı. 2016.
- Çakmak, Mehmet Ali. “Azerbaycan’da Hanlıklar Dönemine Umumi Bir Bakış”. *Türkler*, Cilt 7.
- Durdular, Ercan. “A; Case Study: Nagorno Karabakh Dispute 1988-1994”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara: 1995.
- Gözlek, Duygu. “Dağlık Karabağ’ın Dünü, Bugünü ve Geleceği”. *Basılmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı. Ankara: 2008.
- Haydar Aliyev Foundation. “Brief Information of The History of Garabagh, The Series of The True Facts About Garabagh”. Bakü: 2006.
- Hurç, Yakup. “Türkiye’nin Karabağ Politikası”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı. 2008.
- Memmedov, Hüsemettin. “Beylerbeylikten Hanlığa: Gence-Karabağ”. *Türkler*, Cilt 7.
- Süleymanov, Kamil. “Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Politikası”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Halkla İlişkiler Anabilim Dalı. İstanbul: 2013.
- Taşkıran, Cemalettin. “Tarih Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye’nin Karabağ Politikası”. *Basılmış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara: 1995.
- Türkmen, Zekeriya, “Karabağ Hanlığının Rus İdaresine Bağlanma Meselesi”, *Avrasya Etütleri*, Cilt III., Ankara: 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Zühre Nur Pehlivan 1991 yılında Sakarya’da doğdu. Sakarya’da Hakkı Demir İlköğretim Okulunda İlkokulunu tamamladı. Liseyi Adapazarı Atatürk Lisesinde okudu. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde okudu ve 2013 yılında mezun oldu. Sakarya Üniversitesinde Yüksek Lisans eğitimi almaya devam etmektedir.

